

2001. III. évfolyam, 2. szám

MUL 6076

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

---

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

6.

Scholastica

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

Az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központjának
kiadványa

Főszerkesztő

KLAUDY KINGA

Szerkesztőbizottság

Albert Sándor (Szegedi Tudományegyetem)
Bart István (Corvina Könyvkiadó, Budapest)
Heltai Pál (Szent István Egyetem, Gödöllő)
Cs. Jónás Erzsébet (Nyíregyházi Főiskola)
Lendvai Endre (Pécsi Tudományegyetem)
Lengyel Zsolt (Veszprémi Egyetem)
Prószéky Gábor (MorphoLogic, Budapest)
Sohár Anikó (Nyugat-Magyarországi Egyetem)
Szabari Krisztina (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest)

Korrektor:

Gspann Veronika

Folyóiratunk megjelenését támogatta:

Szt. Jeromos Alapítvány

2001. III. évfolyam, 2. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

Scholastica

Megvásárolható:

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Budapest, 1088 Múzeum krt. 4. "F" épület
Telefon: 266 98 33/5894, Fax: 266 98 33/5895
e-mail: aeiler@ludens.elte.hu

Megrendelhető:

Scholastica Kiadó
Budapest, 1123 Kékgolyó u. 30.
Fax: 2 128 320

ISSN 1419 7480

Felelős kiadó:
a Scholastica igazgatója

Tördelés: Regál Grafikai Stúdió
Digitális nyomtatás: Syculus Kft., Budapest
Felelős vezető: Pataki István

Tartalom

Fordításpolitikai

Anthony Pym

Nyelvpolitikai és fordításelméleti kérdések az Európai Unióban 5

Dróth Júlia

Igényfelmérés a fordítási szokásokról és elvárásokról az angolról magyarra fordított szakszövegek tekintetében 21

Műfordítás

Élthes Ágnes

Egy Racine szövegrészlet két magyar fordításáról 40

Mohi Zsolt

Júlia magyarul. Jellemalakulás Kosztolányi Dezső és Mészöly Dezső értelmezésében 59

A fordítás oktatása

Koltay Tibor

Tudományos és szakmai írásművek a fordítóképzésben 77

Dékány Edit

A fordítói kompetencia fejlesztésének lehetőségeiről 89

Krónika

Doktori értekezések a fordítástudomány köréből 99

Valló Zsuzsa

A drámafordítás pragmatikai aspektusai – az értekezés tézisei 99

Cs. Jónás Erzsébet

Opponensi vélemény 105

Klaudy Kinga

Opponensi vélemény 108

Valló Zsuzsa

Válasz az opponensi véleményekre 113

Szemle (könyv, folyóirat, konferencia)

Horváth Ildikó

Katan, David: Translating Cultures. An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators 118

Vincze Katalin

Snell-Hornby, Mary & Kadric, Mira (Hg.): Grundfragen der Übersetzungswissenschaft 120

Lehmann Magdolna

Venuti, Lawrence: The Translator's Invisibility: A History of Translation 122

Pollmann Teréz

Osimo, Bruno: Corso di traduzione. Prima parte - Elementi fondamentali 125

Géro Györgyi

Hermēneus – 1999.1. szám 128

Élthes Ágnes

„*Frontières et passages*” Párizs, 2001. október 25–27. 130

Útmutatók

Általános útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára 133

Hivatkozási útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára 134

Visszanéző

Korábbi számaink tartalmából 136

Hírek, ösztöndíjfelhívás

European Masters diploma az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központjában 139

The János Kohn EUROCALL Scholarship 141

Konferencianaptár 142

Nyelvpolitikai és fordításelméleti kérdések az Európai Unióban*

Anthony Pym

1. Bevezető

1995. január 1-jén az Európai Unió (EU) tagállamainak száma 12-ről 15-re, a hivatalos nyelvek száma pedig 9-ről 11-re nőtt. Vajon milyen tanulságokat lehet levonni mindebből Magyarország, a Cseh Köztársaság, Lengyelország, Szlovénia, Észtország és Ciprus (és a többi tagjelölt állam. Bulgária, Lettország, Litvánia, Málta, Románia és Szlovákia) majdani csatlakozására vonatkozólag? A további bővítések következménye nemcsak a nyelvkombinációk számának növekedése lesz, ennél lényegbevágóbb változások is várhatók. Ennek oka első-sorban az, hogy számos új nyelv, legyen az szláv vagy finnugor, meglehetősen „átláthatatlan” az Európai Unióra eddig leginkább jellemző újlatin és germán nyelvcsaládokhoz viszonyítva. Könnyen elképzelhető, hogy a korábbi „görög probléma” (hiszen eddig a görög volt a kakukktójás) most általánosabbá válik, és most már egész nyelvcsaládok tűnnek kakukktójásnak.

Továbbá, mivel az új tagok viszonylag későn érkeznek az Unióba, súlyuk óhatatlanul kisebb lesz, mint a korábban belépett tagoké, hiszen minél nagyobb egy klub, annál kisebb befolyással rendelkeznek az egyes tagok a döntéshozatalban. Ezen és számos más okból kifolyólag a jövő érdekében érdemes közelebbről megvizsgálni a közelmúlt ide vonatkozó eseményeit. Jelen esetben a leginkább elgondolkoztató analógiákat a finn nyelv hivatalos nyelvvé válásával kapcsolatban lehet felfedezni, mivel a finn relative átláthatatlan nyelv és relatíve új tagja a klubnak. Cikkemben a tolmácsolási problémákkal nem kívánok foglalkozni, ehelyett az Európai Bizottság Fordítószolgálatának működését veszem górcső alá, és megfogalmazok néhány általános kérdést azzal kapcsolatban, hogy a következő bővítés előreláthatólag milyen módon alakítja majd a nyelvpolitikát és a fordításelméleti kérdéseket.

---

*A cikk eredeti angol változata 1999-ben jelent meg az *Across Languages and Cultures* című folyóirat 1/1 számában *The European Union and its Future Languages: Questions for Language Policies and Translation Theories* címmel (1-17). Bár a tanulmány három évvel ezelőtt készült, a benne felvetett nyelvpolitikai és fordításpolitikai kérdések mit sem vesztek aktualitásukból. A tanulmányt némileg rövidített változatban közöljük, a fordítást Horváth Ildikó készítette. A szerkesztőség nem osztja mindenben a szerző véleményét, és szívesen közöl hozzászólásokat, vitacikkeket az EU nyelvpolitikájának és fordításpolitikájának témakörében.

2. A finn átmenet

Úgy tűnhet, hogy a finn hivatalos nyelvvé válása 1995-ben jól előkészített esemény volt. Yves Gambier (1998: 296-297) elmondása szerint a finn Igazságügyi Minisztériumban 1990-től kezdődően hét szakember foglalkozott azzal, hogy a többnyire más minisztériumok által készített fordítások helyességét ellenőrizze. Ezeknek a fordításoknak a forrásnyelve általában az angol, az Európai Szabadkereskedelmi Társulás hivatalos nyelve volt (Finnország 1961 óta társult tagja az EFTA-nak). 1992–93-ra azonban egyértelművé vált, hogy az EU-csatlakozás valóban komoly dolog, és a minisztérium úgy döntött, hogy inkább a franciát választja fő forrásnyelvként a fordítás-előkészítésben, legalábbis a hozzáértő fordítók elérhetőségének mértékéig. A váltás azért volt szükséges, mivel az angol nyelvű forrásszövegek, amelyeket többnyire egyébként is franciából fordítottak, a „megbízhatóság és értelmezés” szempontjából problémákat okoztak (Gambier 1998: 296). Az Igazságügyi Minisztériumon belül létrehoztak egy fordítói szekciót, amely 1995-ben, amikor már az idő fogytán volt, mintegy 70 hivatásos fordítót (40 belső alkalmazottat és 30 külső szabadúszót) foglalkoztatott, akik mind EU-s szövegeken dolgoztak, és éjjel-nappal, valamint a hétvégén is fordítottak. Minden érvényes irányelvet és rendeletet (*acquis communautaire*) le kellett fordítani, amelyek között számos jogi, mezőgazdasági és vámügyi témájú dokumentum volt. 1990 és 1996 között a fordítók mintegy 150 000 oldalt állítottak elő, amelynek több mint a fele mezőgazdasági szöveg volt.

A finn EU-terminológia problémájával 1992-ben kezdtek el foglalkozni. Ekkor két jogi szakértőt vettek fel teljes állású terminológiai szakembernek, jöllehet számos terminológiával kapcsolatos döntést szükségszerűen továbbra is maguk a fordítók hoztak meg. Elektronikus adatbankokat 1993-ban kezdtek el összeállítani, főleg francia, angol és finn vonatkozásban, de más nyelven elérhető (német és néha dán) hivatalos megfelelőket is felhasználtak a munka során. Amikor 1995-ben Finnország csatlakozott az EU-hoz, a fordítás átkerült az Európai Bizottság hatáskörébe, amelynek Fordítószolgálatára az *acquis communautaire* korábban lefordított részeinek felülvizsgálatára irodát nyitott Helsinkiben, valamint központi irodáiban is létrehozott finn szekciókat. Azok közül a fordítók közül, akik korábban a finn Igazságügyi Minisztériumnál dolgoztak, sokan így új munkaadót kaptak. Mindent összevetve elmondhatjuk, hogy a finn átmenet rendkívül rendezettnek és zökkenőmentesnek tűnik. A felszín alatt azonban mégis meghúzódott egy-két probléma.

3. Európai szintaxis mindenkinek?

Az EU jogi fordításainak egyik bevett szabálya, hogy a szövegeknek mindegyik nyelven bekezdésről bekezdésre, sőt amennyire lehetséges, mondatról mondatra meg kell felelniük egymásnak. Mindez egyrészt azért van így, hogy az irányelveket és a rendeleteket könnyen lehessen módosítani, egyszerűen be lehessen illeszteni a megfelelő szöveget a számozott bekezdésbe. A másik ok, hogy egyes dokumentumokat már szövegezés közben fordítanak, aminek következtében

elképzhető, hogy a módosításokat az összes nyelvi változatban végre kell hajtani. Jóllehet ennek a gyakorlatnak fontos ideológiai előnyei is vannak (az elméleti következményekre hamarosan kitérünk), az így kapott szövegek olvashatósága gyakran bizony csorbát szenved.

Ez a gyakorlat teljesen figyelmen kívül hagyja azt a nyilvánvaló tényt, miszerint különböző nyelvek különböző szintaktikai szabályok szerint működnek. Valószínűleg már mindnyájan olvastunk olyan tipikusan hosszú preambulumat, amelyekben a jogi előzményeket olyan kohéziós eszközök vezetik be, mint a „*tekintettel arra, hogy*” vagy „*amennyiben...*”, aminek következtében olyan hosszú mondatok keletkeznek, amelyeket a francia kivételével a többi nyelven csak EU-s szövegekben látni. Az így keletkezett dokumentumokat arra szánták, hogy szakemberek átírják őket, nem pedig arra, hogy laikusok elolvassák és megértsek.

Az EU szövegek szintaktikai bonyolultsága furcsamód homlokegyenest ellentmond annak az általános törekvésnek, amely nem csak az angol jogi szövegekre (különös tekintettel az Egyesült Államokra), hanem például a finn nyelvűekre is jellemző, miszerint fokozni kell az érthetőséget. Gambier (1998: 299) szerint 1970 óta külön intézkedéseket hoztak annak érdekében, hogy a finn jogi szövegek a nagyközönség számára is érthetővé váljanak. Eszerint kerülni kell a hosszú, összetett mondatokat, a túlzott nominalizációt, az összekapcsolt alárendelt mondatrészeket, a kétértelmű kifejezéseket és az általános EU zsargont. Az EU szövegek fordítási normái pontosan ezeket a szintaktikai eszközöket hozzák vissza. Gambier megfogalmazásában (1998: 300) a „finn szempontból nézve a finn EU szövegek szerkezete és stílusa történelmi visszafelődésként értelmezhető”.

4. Terminológiai választások

A szintaxissal kapcsolatos problémákhoz járulnak az EU-s terminológia kifejlesztésének nehézségei egy olyan „új” nyelven mint a finn. Itt újra Gambier elemzésére hivatkozunk (1998: 300–301), amely három rendelkezésre álló stratégia leegyszerűsített bemutatását kínálja:

- (1) Szókölcsönzés a forrásnyelv(ek)ből, amely jelen esetben leginkább a franciában és az angolban megtalálható újlatin kifejezéseket hoz be a finn nyelvbe. Így a finnben található olyan könnyen felismerhető kifejezéseket, mint *Euroopan unioni*, *integraatio*, *koheesio* és *harmonisaation*, valamint olyan új fogalmakat, mint a *direktiivi*, amelyet az *eurolaki* helyett választottak (az *eurolaki* gyorsan elutasított neologizmus, jelentése ‚eurotörvény’).
- (2) Jelentésmódosulás, ami azt jelenti, hogy egy finn kifejezés, mint például a ‚harmonizáció’ jelentéssel bíró *yhdenmukaistaminen* specifikusabb jelentést kap, és így a különböző nemzeti jogi testületek harmonizációjára utal.

- (3) A két szélsőség közötti átmenetet képezi az a stratégia, amikor az idegen szerkezetek és fogalmak finn nyelvi eszközökkel fejeződnek ki. A *kohesio* neologizmussal egy időben a laikus olvasó a finn *yhteenkuuluvuus* kifejezéssel is találkozhat, jóllehet a szakemberek az előbbit használják a *koheesiorahasto* (kohéziós alapok) esetében. Az *acquis communautaire* francia kifejezés, amelyet az angol is így használ, finn megfelelője *yhteisön saannöstö*, bár igaz, hogy a tájékoztató jellegű anyagokban gyakran zárójelben megadják a francia kifejezést is. A szókapcsolatok szintjén a *fait à Bruxelles* a finnben *tehty Brysselissä*, ami ugyanolyan furcsán hangzik, mint az angolban a *done at Brussels*.

Gambier állítása szerint a finn nyelvi purizmusnak köszönhetően a fenti stratégiák közül a második, tehát az eredeti finn kifejezés jelentésmódosulása maradt az uralkodó stratégia, és a tisztán idegen eredetű neologizmusok előfordulását minimális szinten tartották. A szintaxis esetében azonban a választás eredménye attól is függ, hogy a finn kultúra milyen mértékben volt hajlandó elfogadni egy teljesen új intézményrendszert, vagy hogy mennyire tartottak a terminológusok attól, hogy a polgárok majd elutasítják ezeket az intézményeket. Koskinen (2000) szerint néhány esetben az EU-s fordításokat túlságosan is jellemzi a domesztikáció, mint például amikor az angol *report* finnül *kertomus* lesz, jóllehet a *raportti* már meghonosodott a finnben is (és a finn EU-s nyelvezetben is megtalálható). Mosolyognivalóan fordításízű megoldásokat szülhet mindkét véglet: akár az idegen nyelvhez, akár a nemzeti nyelvhez ragaszkodunk túlságosan. És mindkét esetben nagymértékben befolyásolja az eredményt, hogy a nemzeti kultúra hogyan ítéli meg az EU politikai intézményeit. A terminológia kérdésében nem annyira a hozzáférhetőségről vagy az olvashatóságról van szó, hanem inkább az újnak és az idegennek tulajdonított presztízsről.

5. Nyelvpolitikai viták és hatások

Az EU-s nyelvezet szintaxisának és terminológiájának egyik furcsasága, hogy a bonyolult nyelvezet nemcsak a különböző nemzetek gyakorlatával, hanem magának az EU által megfogalmazott programokkal is ellentétes. A kívülről irányított *Citizens First* („Első a polgár”) vagy az 1999-es belülről kezdeményezett *Fight the Fog* („Fogalmazzunk érthetően”) programok azt sugallják, az intézmények tisztában vannak azzal, hogy az üzenetek nem jutnak el a címzettekhez, többek között a nagyközönségnek az EU ügyei iránt mutatott bizonyos fokú közömbössége miatt.

Az Amszterdami Szerződéshez csatolt 39-es számú nyilatkozat az EU fogalmazványok érthetőségével kapcsolatos aggodalmaknak ad hangot. A három legfontosabb intézmény jogi szolgálata pedig új szabályokat fogadott el a világosabb törvényhozás érdekében. Itt azonban elméleti kérdésekről is szó van. Például nagy szükség lenne a funkcionális szövegtipológiára (a terület, a cél és az olvasók meghatározására), mivel a pontos utalásokkal ellátott szigorú szintaxisnak megvan a létjogosultsága a jogi szövegek esetében, más szövegfajták

esetében viszont nincs. Vagy például a neologizmusok és a betűszavak, amelyeket oly gyorsan befogadnak a pénzügyi szakemberek, negatív hatást keltenek a sajtóban. Híreszteléseket lehetett hallani, sajnos egyelőre valóban csak híreszteléseket, bizonyos hivatalos erőfeszítésekről, amelyeknek az lenne a célja, hogy a fordítási stratégiákat egy ilyen jellegű formalizált szövegtipológiához igazítsák, amiből egyaránt profitálhatnának a gyakorló fordítók és az elméleti szakemberek az EU-n belül és kívül is.

A finn csatlakozásról rendelkezésre álló néhány beszámoló – Gambier és Koskinen tollából – hosszan elemzi azokat a vitákat, amelyeket az EU-val és a finn nyelv elleni „támadásokkal” kapcsolatban a finn sajtóban lehetett olvasni. Az ilyen viták teljesen normális és természetes dolognak tűnhetnek Finnországban. Számomra azonban, aki Spanyolországban élek, és mint fordító már hosszú idők óta szenvedek azoktól az EU-jelentésektől, amelyek az EU-s agrár-támogatások spanyolországi megítéléséről és felhasználásáról szólnak, a finnországi viták nyilvános jellege meglehetősen szokatlannak tűnik. Spanyolországban ugyanis az utca emberének eszébe sem jutna, hogy egyáltalán észrevegyen vagy megértsen egy törvényt, legyen az EU-s vagy sem. Kizárólag a szakképzett mezőgazdászok azok, akik számára fontos, hogy megértsék és ki tudják tölteni az EU-támogatások kérelmezéséhez szükséges űrlapokat.

Spanyolországban az emberek többsége úgy véli, hogy ez a speciális nyelvezet a jogászoknak és a *gestoroknak* való (hivatalos szövegek olvasásával foglalkozó személyek és egyben könyvelők is), akiknek az a feladata, hogy az átlagember ügyeit a közhivataloknál elintézzék. Ilyen körülmények között természetes, hogy senkit sem érdekel különösebben az EU szövegek homályossága. Annál is inkább, mivel az ilyen jellegű szövegeket évszázadokon keresztül csak a beavatottak olvasták, tehát most sincs különösebb oka a felháborodásnak. Így tehát az 1980-as években az összes EU neologizmus egyből bekerült a spanyol nyelvbe, amihez természetesen a francia nyelvvel való rokonság is nagyban hozzájárult, és ami miatt semelyik érintett terület részéről egyetlen panaszos szó nem hangzott el.

Mi lehet az oka ennek a hozzáállásbeli különbségnek? Legalább három külső tényezőt kell számításba vennünk ahhoz, hogy megpróbáljuk megjósolni, a jövőben hol és mikor kerülhet sor ellenállásra az EU hatására bekövetkezett nyelvi változásokkal szemben. Ezek pedig a következők:

- (1) Többen állítják, köztük Koskinen is, hogy az angolhoz és a spanyolhoz hasonló nyelvek, amelyekre jellemző, hogy sok egymással versengő változatot befogadnak, beszélőiket állandóan új szóhasználatokkal és szövegszerkesztési normákkal árasztják el, míg a finnhez hasonló kevésbé elterjedt nyelvekre nem jellemző, hogy új dolgokat olyan könnyen befogadnának. A hipotézis szerint tehát minél kisebb egy nyelv, annál nagyobb az esélye annak, hogy ellenálljon a belső szabályait érintő változásoknak. Ez az elmélet meglehetősen tetszetős, mégsem ad magyarázatot azokra a tényezőkre, amelyek pl. a francia esetében közrejátszanak, amely nagy, mégis ösztönösen védekező nyelv (Goffin 1994). Ugyanez igaz az angolra is, amelynek lingua franca státusza ellenére az EU intézmények

nyelvhasználata annyira idegennek és furcsának hangzik, hogy néhány brit intézmény szót is emelt emiatt.

- (2) Gideon Toury ennél általánosabb elméletet fejt ki (1995: 278), miszerint az „interferencia tolerálásának” mértéke (pl. az EU-szintaxis és zsargon esetében) annál nagyobb, minél nagyobb a forráskultúra presztízse (jelen esetben az EU intézményeké). Ez az elmélet azt sugallja, hogy a spanyol kultúra azért fogadta el, hogy meglehetősen nagy változások érvé a spanyol bürokratikus nyelvhasználatot, mert lelkesedéssel fogadta az európai csatlakozást (ami tulajdonképpen igaz is). Ezzel szemben a finn kultúra kételkedni látszik Brüsszel presztízisében (nem az én feladatomban eldönteni, hogy ez így van-e).
- (3) Mindemellett számottevő különbségek figyelhetők meg észak és dél között, mégpedig a XVI. századi reformáció és ellenreformáció által meghúzott határok mentén. A protestáns Európa már régóta szeretné a hatalom nyelvét közel hozni az emberek nyelvéhez; hosszú idők óta próbálja elérni, hogy az egyén önállóan érveljen a törvénnyel. A katolikus Európa azonban a szent szövegeket hagyományosan csak közvetítés segítségével értette meg; nem nagyon zavarja az a tény, hogy a papokéhoz hasonló szerepet betöltő szakértők lássák el a bonyolult nyelven leírtak értelmezését és alkalmazását. Lehetséges, hogy ez a hasonlat egy kicsit erőltetett, de jól szemlélteti, hogy a hagyományok milyen mélységig érnek el.

Ha tehát arra teszünk kísérletet, hogy megjósoljuk, az EU új nyelveinek beszélői milyen módon reagálnak majd a túlbonyolított szintaxisra és a misztikus terminológiára, olyan változókat kell figyelembe vennünk, mint az adott nyelv kiterjedése, a presztízis és a hagyomány, valamint hogy az adott kultúra mennyi emberi erőforrást kész nyelvpolitikára fordítani (ami a relatív presztízis mércéje is lehet). Jelenleg túl kevés negatív példa áll rendelkezésre ahhoz, hogy a fent említett tényezők közül bármelyiket is kevésbé relevánsnak nyilvánítsuk. Ezért azt kell feltételeznünk, hogy a tényezők kombinációja valami módon együttesen hat, aminek eredményeképpen a problémában érintett különböző társadalmi csoportokat változó ellenállási és befogadási hajlandóság jellemez.

Ezzel kapcsolatban azonban fontos megjegyeznünk, hogy a fent említett tényezők nem teszik lehetővé annak megállapítását, hogy akár Európában, akár máshol a világon a fordításnak csak és kizárólag egyetlen helyes módja létezik. Nincs olyan fordításpolitiká, különösen, ha azt központilag fogalmazzák meg, amely el tudná érni, hogy a fordítások az Unió egész területén ugyanazt a hatást keltsék. Ez annál is inkább így van, mivel ha az Unió kulturálisan olyan homogén lenne, hogy ugyanazt a hatást ki lehetne váltani, akkor ideológiailag nehéz lenne megmagyarázni, miért is van szükség ilyen sok fordításra.

6. Mindenható ekvivalencia vagy párhuzamos szövegek?

Jóllehet a modern fordításelméletek egyre inkább elhatárolják magukat az ekvivalencia fogalmától (lásd Pym 1995a), a fordítások „egyenlő értéke” olyan jogi fikció, amelyre szükség van ahhoz, hogy az EU soknyelvű törvényhozása működni tudjon. Részben azért, mert az összes nyelvi változat egyformán kötelező érvényű az EU polgárok számára, tehát funkcionálisan ekvivalensnek kell lenniük egymással. Másrészt azért, mert a törvényhozás területén nincsenek fordítások, mint ahogy eredeti szövegek sincsenek. Mindez valószínűleg némi magyarázatra szorul.

Amikor a fordító fordít, nyilvánvalóan van egy forrásnyelvi szöveg, mint input, és van egy célnyelvi szöveg, mint output. Az is nyilvánvaló, hogy a forrásnyelvek, amelyeket az Európai Bizottság Fordítószolgálatára használ, a tizenegy hivatalos nyelv között meglehetősen egyenlőtlenül oszlanak el: az 1997-es évi statisztikák szerint az input 45,3%-a angol, 40,4%-a pedig francia szöveg volt, és így bizony nem sok marad a többi nyelvnek (Európai Bizottság 1999: 11). Ez annyit jelent, hogy az irányultság mégis jelentős szerepet játszik. Bár az ekvivalens funkció jogi elve hatásosan semlegesíti ezt a gyakorlatban meglévő irányultságot azzal, hogy egyik szöveget sem lehet értékesebbnek tartani azon az alapon, hogy előbb keletkezett.

Ezenkívül azonban van még egy fontosabb pragmatikus ok is. Az EU joganyagának szövege egy sor szövegtervezet és módosítás eredményeképpen kap végleges formát, aminek során a különböző módosításokat elvileg bármely nyelvi változatban meg lehet tenni, és azok ezt követően innen kerülnek át a többi nyelvbe. Elképzelhető továbbá, hogy a fordítók több korábbi verzióba, és nem egy forrásszövegbe néznek bele. A szöveget tehát többször átfogalmazzák, és a fogalmazók, a fordítók, a lektorok és a jogi szakemberek munkájuk során többször konzultálnak egymással. Mindez azt eredményezi, hogy a pragmatikus irány, tehát az adott fordítás iránya, olyan sokszor változik, hogy nem lehet értékítélet alapja. Amikor a törvényt szöveg kész, nincs forrásszöveg, és nincs célszöveg sem, aminek következtében egyes definíciók értelmében nem lehet nyilvánvaló fordításról beszélni. Egyesek, mint például Pym is (1992: 130–131) azon a véleményen vannak, hogy ebben az esetben csupán funkcionálisan azonos párhuzamos szövegekről lehet beszélni.

Ha igaz az, hogy a szövegkezelésre vonatkozó különböző európai attitűdöket részben vissza lehet vezetni a reformációig, az európai szövegek mint párhuzamos szövegek státusza még ősbibliai eredetű. Koskinen szerint a Szeptuagintával való analógia a legkézenfekvőbb, ahol 72 különböző fordítót annyira megszállt az égi ihlet, hogy mind a 72-en a Bibliának ugyanazt a görög fordítását készítették el. Lehet, hogy a Bizottság is mindenható? Minden kétséget kizárva itt komoly hitkérdésekről is szó van. Ezenkívül figyelemre méltó, hogy (egyelőre még) nem lehet arról hallani, hogy a nyelvi különbségeket rendszeres jelleggel jogi hézagként használják ki, mint ahogy az Egyesült Nemzetek kulcsfontosságú határozatainak esetében az már megtörtént. Azonban itt ténylegesen arról van szó, hogy az EU fordítói, talán mint az a 72 isteni ihletésű bibliafordító, inkább elődeiket keresve *hátrafelé*, és kollégáik valamint megfigyelőik vir-

tuális jelenléte felé *oldalt* nézelődnek ahelyett, hogy leendő olvasóik felé *előre* tekingetnének. A fordítók tehát inkább annak függvényében végzik munkájukat, melyik intézménynek dolgoznak, nem pedig származásuk vagy célnyelvi „hovatarozásuk” szerint (erre mindjárt visszatérünk). Továbbá, mivel a szövegezés ilyen komplex folyamat, ahol tehát nincs eredeti szöveg és nincs fordított szöveg, egyetlen fordító (vagy szövegíró) sem tartozik egyedül felelősséggel semmilyen szövegért. Ez megfelel a „kollektív felelősségvállalás” ideológiájának, ami a fordító szövegírói névtelensége révén a tévedhetetlenség látszatát keltő arctalan intézmény érdekeit szolgálja.

7. Birodalmi nyelvek?

Az intézményi ideológiák és a szükségszerű jogi fikciók ellenére az Európai Unió szervezete valójában nem más, mint a nemzetek feletti hatalom gyakorlása, eddig szinte példátlan mértékben. Tág történelmi kontextusba helyezve az EU-t a perzsa, a római, az osztrák-magyar, a brit vagy a szovjet birodalomhoz hasonlíthatjuk, amelyek soknyelvűek és multikulturálisak maradtak a rájuk kényszerített erős lingua francák ellenére is. Vagy lehet még az EU-t a Német-római Birodalomhoz is hasonlítani, egy olyan nemzetek feletti szervezethez, amelyet az éppen legtöbb hatalommal rendelkező fejedelem/herceg irányított, és csak addig működött, amíg az uralkodó (néhány kivételtől eltekintve, mint pl. II. Hohenstauf Frigyes) csak névleges hatalommal rendelkezett. A birodalmak között találhatunk meglehetősen aktívakat és passzívakat is. Ennek ellenére hagyományosan jellemző rájuk, hogy a nyugati nemzetállamok által történelmileg elfojtott multikulturalizmust megőrizték.

A fentiek alapján egyértelművé válik, hogy az EU-ban, a hirdetett ideológiáktól függetlenül, két nyelv kapta meg a lingua franca szerepét: az angol és a francia, amelyek ténylegesen a legnagyobb inputnyelvek, és ugyanez megtörtént a gazdasági életben is, ahol csak egy nyelv kapta meg ezt a szerepet: az angol. A középkorhoz hasonlóan, amikor is a nyelvek hierarchiája attól függött, hogy azok milyen közel álltak az isten ígéjéhez (héber, görög és néhol az arab, majd a latin és népi változatai), jelenleg a nyelvek pragmatikus hierarchiája szerint dolgozunk, csak nem merjük nyíltan kimondani: az első az angol és a francia, ezt követi a német, amely egyre nagyobb szerepet kap.

A Bizottság Fordítószolgálatának hivatalos statisztikája szerint (1999: 11) a fennmaradó hivatalos nyelvek folytatják a listát, amelyek azonban nagyjából egy szinten állnak, jóllehet a spanyol és az olasz valamivel megelőzi a többi. A világban működő különböző fordítóképzéseken tanított nyelvekre vonatkozólag rendelkezésre álló adatok szerint (Camine & Pym 1995: 10) a képzésre is nagyjából ez a hierarchia jellemző, azzal a különbséggel, hogy a sort olyan nem EU-nyelvek folytatják, mint az orosz, a kínai, a japán vagy az arab, hiszen Nyugat-Európának a világgal is kell kommunikálnia (erről a kérdésről később még szó esik).

Visszatérve az EU-ra, kvalitatív hierarchiánk következő lépcsőfokán a többi hivatalos nyelv található, amelyeket a pluralizmus jegyében válogattak ki és

manipulálnak. Ezután, ha jól körülnézünk, láthatjuk, hogy az ír és a luxemburgi következnek, amelyeknek, mivel hivatalos nemzeti nyelvek, joguk lenne az EU hivatalos nyelvének számítani (az ír ezért szerződésnyelv). És ha még tovább megyünk, olyan nyelvekkel találkozunk, mint a katalán, a velszi, a galíciai, a breton, a friuli stb. A listát még lehetne tovább folytatni, azonban ez már veszélyeztetné a politikai korrektséget. Ezenkívül még lehetne egy-két szót ejteni az olyan nyelvekről, mint a török, a farszi vagy az arab, amelyek az EU-ban ugyan nem őshonos nyelvek, azonban az EU-ban élő bevándorlók nyelvei, akik gyakran nem beszélnek egyik nagyobb nyelvet sem (és így valóban szükségük van fordításra). Ha lelkiismeretesen elvégeznénk az összeadást, eredményül mintegy 45 olyan nyelvet és nagyobb nyelvváltozatot számolhatnánk meg, amelyeket a szélesebb Európában beszélnek (persze ez nagymértékben függ attól is, hogy mit nevezünk „nyelvnek” és „nagyobb nyelvváltozatnak”). Legtöbbjük nem hivatalos nyelv; a birodalom nyelvi hierarchiájának eldugott, alacsonyabb szintjein helyezkednek el.

A hivatalos nyelvhasználat egyenlőtlenségeit elsősorban nem azért elemzem, mert panaszkodni szeretnék az egyenlőség hiányáról (nincs arra szociolingvisztikai bizonyíték, hogy egyenlő társadalmi funkciót betöltő nyelvek hosszú távon párhuzamosan fennmaradnak). Nem is arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy az alul elhelyezkedő szegény kis nyelveket a hierarchia egyszer csak összenyomja (arra viszont van szociolingvisztikai bizonyíték, hogy a diglosszia hosszú távon fennálló stabil helyzet lehet, amelyből az egyik nyelv győztesen kiemelkedhet). Szándékom csupán az, hogy felhívjam a figyelmet az EU-nak, ennek az alapjában véve gyenge birodalomnak a politikai realitásaira, valamint hogy leleplezzem a nyelvi sokféleségről mint európai örökségről szóló EU szöveg felszínességét.

Az EU soknyelvűsége csak a kivételezett nyelvekre vonatkozik (ezek pedig az egy nemzet – egy nyelv romantikus hagyománynak megfelelően a nagyobb nemzeti nyelvek). És még ezt a fajta soknyelvű helyzetet is egyenlőtlenség jellemzi. Florian Coulmas erre a problémára már a Maastrichti Szerződést megelőzően felhívta a figyelmet: „az Európai Közösséget a tagállamok régóta arra használják, hogy saját nyelvük kivételezett helyzetét megvédjék, ahelyett, hogy megalkotnák a Közösség saját nyelvpolitikáját” (1991: 8).

8. Mennyibe kerül?

Az EU döntéshozói részéről erre a kérdésre a legtermészetesebb válasz az lehetne, hogy „nem lehet mindent egyszerre”. Már a tizenegy nyelv is bőven elég; ésszerűtlen dolog lenne hatalmas összegeket kiadni csak azért, hogy Európa kevésbé használt nyelveiről és nyelveire az a nagy mennyiségű fordítás biztosítva legyen. Ez valóban így is van: Coulmas (1991: 23) becslései szerint a tizenkét tagú EK nyelvpolitikája az adminisztrációs költségek 40%-át vitte el, ami a teljes költségvetés kb. 2 %-ának felel meg. Úgy tűnik, ez a becslés jelenleg is helytálló (lásd Heynold 1994: 13). A válasz tehát jogos, hiszen valóban nem lehet mindent egyszerre. A várható következmények azonban aggo-

dalomra adhatnak okot. Jó lenne tudni például, mindez mit jelent majd az új szláv és finnugor nyelvek esetében? Vagy, ha a költségek ilyen komoly akadályt jelentenek, akkor miért ne legyen inkább egyetlen lingua franca, amit munkanyelvként használnának, és azután ebből fordítanak le az irányelveket és a rendeleteket mind a kb. 45 európai nyelvre. Mi értelme van az egyenlőség illúzióját fenntartani, és miért nem lehet elfogadni a tényleges igényeknek megfelelő egyenlőtlenséget? Ez utóbbi megközelítés, amely sokkal inkább regionális, mint nemzeti, minden bizonnyal jobban megfelelne a pluralizmus és demokrácia elveinek.

Az, hogy mennyibe kerül a fordítás, egyáltalán nem banális kérdés. Jelentőségét nem szabad tisztán kereskedelmi szempontból vizsgálni. Nem olyan régen „A fordítás mint tranzakciós költség” című írásomban (1995b) és máshol is (1997) amellett érveltem, hogy a fordításra költött anyagi források nem szabad, hogy meghaladják az adott kommunikációs helyzettől várt kölcsönös haszon értékét. Ahogy két ember sem pazarol időt és energiát a beszélgetésre, hacsak beszélgetésük nem jár kölcsönös haszonnal (egy kellemes pletykálgatás is lehet hasznos), a fordításnak is csak akkor van értelme, ha hozzájárul a kultúrák közötti együttműködés ügyéhez (amelyhez információkra és pletykákra is szükség van).

Ezt az érveket igazságtalanul félreértelmezték, mintha én tagadnám a fordítás szimbolikus értékét, és mintha rút anyagi szempontokat vinnék be a kultúra nemes ügyébe. Koskinen érvelésem alapját határozottan megkérdőjelezi, és kijelenti, hogy az EU fordításoknak ún. „egzisztenciális értékük” van, ami azt jelenti, hogy már csupán létezésükkel is értéket képviselnek anélkül, hogy bárki elolvasná őket, vagy általuk bárki bármit is közölné, mivel az a tény, hogy léteznek, kifejezésre juttatja (de ki felé?) a kérdéses nyelv jogait. Mindezt azért lehet kijelenteni, mert rengeteg (vajon mennyi?) olyan EU fordítás készül, amelyet valóban senki nem olvas el.

De igaz-e, hogy a szimbolikus érték minden pénzt megér? És hogy a kis nyelvek védelme olyan ügy, amelynek semmi köze az együttműködés logikájához? Kétlem, hogy így lenne. Azt javaslom, ismerjük el, hogy létezik „egzisztenciális érték”, hiszen számos olyan fordítás készül, amelynek nincs valós olvasóközönsége, majd ezt követően számoljuk ki az ilyen fordítások költségét. Amennyiben van mód a költségek csökkentésére (pl. a géppel készített nyersfordítás is megteszi, ha nincs olvasó, aki panaszkodna), akkor azt meg kell tenni. Amennyiben azonban *nincs mód* a költségek csökkentésére, komolyan el kell gondolnunk azon, mit kaptunk a pénzünkért.

Az együttműködés logikája tulajdonképpen azt jelenti, hogy a szimbolikus nyelvhasználat *értéke* nem abszolút, tehát bizonyos körülmények között csökkenthető. Abban az esetben például, ha valamelyik új tagállamnak sokkal fontosabb az EU-csatlakozás, mint az EU-nak az adott tagállam csatlakozása, a csatlakozni kívánó ország államnyelvének/államnyelveinek szimbolikus használata nem feltétlenül kell, hogy a csatlakozás feltételeként szerepeljen. Ugyanis nem szabad megfélemlenünk arról, hogy az új tagállamoknak szükségszerűen kisebb súlya lesz majd egy nagyobb klubban. Elképzelhető tehát, hogy az ilyen országoknak választaniuk kell majd bizonyos pénztámogatások igénybevétele

és az igényelt nyelvi státusz között. A „Mennyibe kerül?” kérdésre ekkor majd kíméletlen választ kell adni. A nyelvkérdés egy lehetséges megoldása pedig abban állhat, hogy újra átgondoljuk a nyelvek között a gyakorlatban úgyszólván létező hierarchiát, felhagyunk az egyenlőség illúziójával, és nem iktatunk be még néhány fokot a létrán.

Röviden összefoglalva elmondhatjuk, hogy az elkövetkező EU-bővítések során már nem tartható fenn a fiktív egyenlőség. Ahelyett, hogy fordítók új hadait képeznénk, sokkal ésszerűbbnek tűnik, hogy tömegesen elkezdünk bizonyos lingua francákat tanulni.

9. Az EU-s fordítók képzése

Most újra a finn példához fordulunk. Finnország 1995-ös csatlakozásakor is inkább tolmácsokat volt nehezebb találni, mint fordítókat. Gambier (1998) szerint az Európai Parlamentnek ekkor mintegy 30, a Közös Tolmács- és Konferenciaszolgálatnak (SCIC) pedig 20 tolmácsra volt szüksége. Ezek a tolmácsok azonban nem léteztek, tehát gyorsan képzéseket indítottak be, amelyek érthetően meglehetősen rossz eredménnyel jártak. Nagyjából ugyanez a történet játszódott le Spanyolország csatlakozásakor is, amikor kiderült, hogy a fordító- és tolmácsképzéssel rendelkezők többsége nem érte el a konferencia-tolmácsoláshoz szükséges szintet.

Első tanulság: szükség lenne bizonyos mértékű középtávú tervezésre.

A fordítás esete talán még ennél is figyelemre méltóbb. Mivel a csatlakozás időszakában Finnországban legalább négy jó hírű fordítóképző-intézet működött, nem jelentett problémát a szükséges fordítók száma. Azonban ez nem jelenti azt, hogy ezek a fordítók megfelelő felkészültséggel rendelkeztek az EU-s fordítások elkészítésére. Koskinen elmondása szerint ezek a fordítók funkcionális szempontú képzésben részesültek (ami kb. a „Handlungstheorie” vagy „Skopostheorie” elveinek felel meg). Ennek értelmében a fordítók ahhoz voltak szokva, hogy szövegek szerkezetét adott célok és meghatározott olvasóközönség igényeinek megfelelően átalakítsák. Alighogy bekerültek azonban az EU-s ekvivalenciának és a megtévesztően párhuzamos szövegeknek a birodalmába, hirtelen minden modern fordításelméleti tudásukat félre kellett tenniük, és pontosan annak az ekvivalencia-elvnek az alapján kellett fordításaikat elkészíteniük, amelynek kiküszöböléséért hajdani tanáraik annyit dolgoztak.

A képzés problémája sokban függ az adott országban működő oktatási intézményektől. Dollerup egyik jellemzően találó megjegyzésében megállapítja, hogy mit kockáztatnak azok az országok, amelyek nem rendelkeznek megbízható fordítóképzéssel. Eszerint „Görögország és Portugália a nyelvi csatát, amely végső soron az EU-n belüli politikai hatalomért folytatott küzdelem is, saját osztálytermeiben veszítette el, és továbbra is mindig ott veszíti el” (1996: 310). Amikor nem lehet kompetens és megbízható fordítókat találni, akkor nehéz érvelni az új hivatalos nyelvek szimbolikus értéke mellett. Ebből a szempontból a fordítók esetében nagyjából ugyanaz a tanulság vonható le, mint a tolmácsok esetében.

Nem jelent megoldást a fordítóképzés volumenének növelése sem. Spanyolországban például az ezredfordulón 27 egyetemen folyik valamilyen szintű fordítóképzés, amelyben összesen mintegy hétezer diák vesz részt. Ennek eredményeképpen túl sok középszerű (és persze néhány nagyon jó) fordító kap képe-
sítést, akik *nem* a profi munkaerőpiacot gazdagítják, hiszen nem képesek kielé-
gíteni a piac fokozottan szakosodott szegmensét, és ily módon megrendítik a
nagyközönségnek a jól képzett fordítóba vetett hitét. Ez még nagyobb kocká-
zatot jelent egy olyan piac vagy intézményrendszer esetében, ahol viszonylag
kevésbé ismert nyelvekkel kell dolgozni.

Második tanulság: a fordítóképzést korlátozni kell.

A mindenkori helyzettől függetlenül el lehet mondani, hogy az EU-intéz-
mények mintha nem bíznának az egyes országokban működő fordítóképző-
programokban. Ez a bizalmatlanság több szinten tapasztalható. A Fordítószol-
gálat például rendelkezik saját képzési programmal, és a felvételnél nem szá-
mít, hogy az illetőnek van-e fordító vagy tolmácsképesítése, (valójában és
egyébként teljesen jogosan, gyakran azokat a jelentkezőket részesítik előnyben,
akik nem nyelvi területen szereztek képesítésüket). A teljes állásban alkalmaz-
zott fordítók pedig gyakran bizalmatlanul kezelik vagy lenézik a szabadúszó
fordítókat.

A tolmácsolás esetében nagyobb hiány van jól képzett szakemberekből, s ez
okozhatta a szemléletváltást. A SCIC már nem szervez belső képzéseket (lásd
Heynold 1994), inkább néhány gondosan kiválasztott képzőintézménnyel foly-
tat együttműködést. 1998-ban pl. mintegy 27 egyetemi szintű képzéshez kül-
dött „tapasztalt külső tolmácsstanárokat”. Ezenkívül 14 egyetemen járult hozzá
anyagilag ahhoz, hogy a már meglévő programot EU dimenzióval bővítsék, va-
lamint ugyanennyi intézmény vesz részt a SCIC-kel együtt a *European Masters
in Conference Interpreting* képzésben.

A SCIC-nek azon döntését, miszerint már működő képzéseknek nyújt támo-
gatást pozitívan kell értékelnünk, elvégre ha igaz az, hogy nehezen lehet jó
nyelvi közvetítőket találni, logikus lépésnek tűnik egy elitista testületi szellem
létrehozása a rosszul képzett másodrangú nyelvi közvetítők elterjedésének meg-
fékezésére. Az EU-nak létre kellett hoznia egy profi tolmácskasztot, és meg-
felelő feltételeket kell biztosítania ennek a kasztnak az újratermeléséhez.

Nem szabad azonban annak a ténynek a hatását lebecsülnünk, hogy a mint-
egy 140 nyugat-európai fordítóképző intézet közül csupán néhányat választot-
tak ki. Ez ugyanis nemcsak az elitizmus látszatát kelti, amely kétségtelenül szük-
ségszerű, hanem azt is sugallja, hogy az EU – azon belül is különösen a SCIC – a
nyelvi közvetítés területén minden tudás forrása. Különböző okok miatt, elsősor-
ban azért, mert tolmácsokból, nem pedig fordítókból van hiány, a fordítóképzést
nem jellemzik ilyen illúziók. Európa EU-n kívüli részének ugyanis nincs alapja
azt gondolni, hogy valamiféle általános modellnek kellene tekinteni az EU fordí-
tói gyakorlatát, amely tele van ideológiai kényszerűségekkel, ekvivalencia elmé-
letekkel és mindez a lehetséges „legjobb gyakorlatnak” van beállítva.

Többnyire ezért érveltem főntebb arról, hogy a kulturális sokszínűség miatt
jelenleg nem lehet ezen a területen egyetlen modellt felállítani. Hozzátehetem
azt is, hogy a fordítással és tolmácsolással kapcsolatos valódi tudás többek kö-

zött empirikus kutatásokból, a fordítás és a tolmácsolás történetéből, az elméleti gondolkodásból, a piacon való jó teljesítményből, az osztálytermi kísérletezésből, vagyis számos különböző forrásból származhat, nem pedig kizárólag abból a tudásból, hogy hogyan lehetséges a hosszú távú túlélés egy központosított bürokráciában.

Érdemes figyelmet szentelni a kereskedelmi fordítópiacon felső szegmensében észlelhető változásoknak is, ahol is a „fordító” kifejezést gyakran olyan általánosító kifejezések váltják fel, mint az „interkulturális vezetési asszisztens”, „nyelvi szolgáltató”, „lokalizátor”, vagy a valamivel hízelgőbb „többfunkciós fordító”. Az olyan szakterületeken, mint az információs technológia, a marketing, a nemzetközi tanácsadás a fordítók feladata sokszor nemcsak nyelvi közvetítésből áll. Ennek megfelelően sokkal jobban is keresnek, mint a hagyományos fordítók vagy akár azok a fordítók, akik kényelmesen beérik azzal, hogy otthonosan mozognak az EU-s szövegekben. A szabadpiacon észlelhető változások tehát megkérdőjelezzik azt a bibliai tézist, miszerint a fordítónak nem szabad sem hozzáadni, sem elvenni. Olyan új szakmák vannak kialakulóban, ahol a közvetítőnek lehetőségében áll a forrásanyaghoz hozzáadni vagy éppen elvenni belőle, amiért természetesen vállalnia is kell a felelősséget. Amennyiben a fordítóképzés során kizárólag az EU-s normákra koncentrálnak, könnyen megeshet, hogy tanítványaink mit sem sejtjenek majd a napjainkban végbemelő széles körű változásokról.

Ha az EU-intézmények aktív részt vállalnak a tolmácsolást és fordítást oktató tanárok képzésében is, akkor közvetlenül ellenőrzésük alá vonhatják a fordító- és tolmácsolást egész Európában. (A fent említett okok miatt mindez inkább a tolmácsolást érinti, mint a fordítást.) Ahhoz, hogy el lehessen kerülni a világ legnagyobb nyelvi közvetítő szervezetének abszolutizálását – ami mind a valódi kulturális sokféleség mind a piac fejlődése érdekében kívánatos lenne – el kell ismerni az egyes egyetemek és az üzleti szféra sajátos erősségeit. Az egyetemi oktatók és az EU szakemberek közötti bizalmatlanságnak tehát megvan az oka. Ez a helyzet azonban még inkább megkívánja, hogy a két fél együttműködjön, és próbáljon tanulni abból, ami a nyelvi szolgáltatások piacának felső szegmensében történik.

10. Interkultúra van születőben?

Az egyetemi oktatók és az EU fordítóinak tudása közötti egyik különbség abból ered, hogy az előbbieket különböző intézményekben dolgoznak, míg az utóbbiak egy adott geopolitikai központban végzik tevékenységüket, habár az több helyszínnel rendelkezik. Azok a fordítók, akiket egyetemeken képeznek ki, majd az EU-ban kapnak munkát, egyik milióból a másikba kerülnek. Ez a fajta relatív központosítás azonban gyakran bizarr és egyben érdekes eredménnyel jár.

Az európai intézményekben teljes állásban alkalmazott fordítóknak elméletileg magukévá kell tenniük egyfajta szakmai kollektív identitást, mégpedig olyan mértékben, hogy bizony meglehetősen eltávolodnak azoktól a nyelvektől, amelyeket elvileg védeniük kellene. Dollerup szerint egy bizonyos szintig

nem lehet kivédeni a nyelvi interferenciát, mert ezek a fordítók „nyelvileg elszigetelten dolgoznak, hiszen francia beszélőközösségben élnek (Brüsszel, Strasbourg, Luxembourg), és különleges célokra használt nyelvet beszélnek, konkrétan az EU-tárgyalások nyelvét, amely a kívülállók számára gyakran érthetetlen” (1996: 306). Ha ez a folyamat továbbra is folytatódik, elképzelhető, hogy tanúi lehetünk egy „interkultúra” születésének. Ez az interkultúra nem más, mint egy olyan összetartó csoport, amely különböző területi kultúrák metszéspontjában végzi szakmai tevékenységét. A neofunkcionalista politikaelmélet értelmében ez a nemzetek feletti kulturális csoport olyan hatékony hatalmat halmazott fel, amely már több mint a részek összessége. Mindez annyit tesz, hogy az új interkultúra, jelen esetben az EU belső fordítóinak társadalmi intézménye, elkezd hatni a nemzeti nyelvekre és a különböző országokban működő képzésekre, legalábbis azokon a szinteken, amelyek közvetlen kapcsolatban áll velük. Ahogy már az Európai Bíróság is elég hatalommal rendelkezik ahhoz, hogy alkotmányos nemzetállamok fölött hozzon ítéletet, – vagyis a szörny szembezáll alkotóival – előfordulhat, hogy a fordítók is egyszer majd szembezállnak mestereikkel.

Így lehet belülről birodalmi identitást teremteni. Így lehetséges, hogy az EU-intézmények valóban a nemzetállamok fölé kerüljenek. Az interkulturában működő bürokratikus intézmények ténylegesen egyre több tényleges hatalommal rendelkeznek, hiszen az általuk hozott döntések annyira specializáltak és komplexek, hogy nincs olyan külső csoport, amely képes lenne azokat felügyelni. A fordítók, ha akarnak, tagjai lehetnek ennek a hatalmi csoportosulásnak. Továbbá ha a fordítók kialakítanak valamiféle interkulturális identitást és erkölcsöt, ha valami érdekesebbet és izgalmasabbat tudnának elérni a kollektív névtelenségnél és az atyáskodó tudásnál, ez a kialakulóban lévő interkultúra akár valóban nemzetek fölöttivé is válhat.

Ha nem lenne egyértelmű, milyen álláspontot képviselek, el szeretném mondani, hogy messzemenőig támogatom az európai egyesülést és nagy reményeket fűzök az európai intézmények jövőjéhez. Azonban az az EU, amelyet én szeretnék, nem csupán a különbségek harmonizálására képes mechanizmus. Én egy olyan birodalom polgára kívánok lenni, amely világviszonylatban képes birodalomhoz méltóan beszélni és cselekedni. Ezért nagyon érdekel a kommunikációs hatékonyság és a hatalom közötti kapcsolat, a bürokratikus szervezetek politikai képessége arra, hogy kifelé és ne befelé forduljanak, valamint hogy a nyelvpolitika az Európán kívüli világgal folytatott kommunikáció végett mikor korlátozza majd az erre a célra rendelkezésre álló nyelvek számát. Van valami furcsa abban, hogy az EU-t körülvevő felhajtásban semmit sem lehet hallani az EU-n kívüli világgal folytatott kommunikáció problémáiról.

11. A szakértők válaszára váró kérdések

Egészen véletlenül (de vannak-e egyáltalán véletlenek?) éppen most kell véleményt mondanom egy könyvtervezetről, amelyet az Európai Bizottság Fordítószolgálat a diákok és tanárok tájékoztatására ad ki. Mostanra már talán egyér-

telmően látszik, hogy ennek a könyvnek a szerzőitől azt várom, gyakoroljanak némi kritikát az őket alkalmazó intézménnyel kapcsolatban. Természetesen azzal is tisztában vagyok, hogy a kezük meg van kötve, hiszen a munkahelyük nevében, a közös felelősségvállalás erkölcsi követelményeinek betartása mellett kell véleményt nyilvánítaniuk. Mit lehet akkor tenni? Írjunk népszerűsítő szöveget az EU fordítói gyakorlatáról? Nem hiszem, hogy ez lenne a megoldás. Olyan kiadványra van szükség, amely reálisan bemutatja a leendő fordítókra váró problémákat. Ha kritikát nem is várhatunk el a szerzőktől, néhány kérdésre talán választ fognak adni. Végezetül tehát néhány szakértőknek szánt kérdéssel szeretném összegezni a fentieket:

- Vajon a jogi szövegek írásánál alkalmazott stratégiákat és szövegezési folyamatokat mindenfajta szöveg írásakor modellként kell alkalmazni? Más szóval: ugyanazon fordítási technikákat kell használni mindenfajta szövegfunkciónál? Ha nem, milyen kritériumok alapján lehet dönteni? Létezik-e operatív szövegtipológia?
- Mivel a különböző kultúrák különböző elvárásokat támasztanak a fordítással kapcsolatban, helyes-e, hogy minden kultúra esetében ugyanazok a fordítási stratégiák használatosak? Pontosabban szólva kell-e a fordítóknak differenciálni a lehetséges olvasóközönségek között olyan kritériumok alapján, mint pl. a társadalmi osztály, a kor, a származás, a nyelv. Ismerjük-e egyáltalán a különböző olvasóközönségeket?
- Milyen mértékben befolyásolják a fordítási stratégiák az EU-ról kialakított általános véleményt? Vannak-e egyáltalán ismereteink a kérdéses változóról?
- Ha a nyelvi sokszínűség a cél, miért nem fordítunk *minden* Európában beszélt nyelvre? És ha ezt nem tesszük, nem nyomjuk-e el azokat a nyelveket, amelyek nem államnyelvek?
- Ha a fordításra szimbolikus értéke miatt van szükség, mennyit érdemes költeni ezekre az értékekre? Hogyan lehetne megállapítani a felső határt?
- Hány százaléka marad olvasatlan a lefordított szövegeknek?
- Az EU fordítói a saját nyelveik és kultúrájuk nevében végzik munkájukat, vagy létezik egy EU-s interkultúra? Amikor nehéz helyzetbe kerülnek, minek alapján döntenek? Minek alapján döntenek a kezdő nyelvi közvetítők?
- Van-e lehetősége az EU fordítóknak a szövegekből elvenni vagy azokhoz hozzátenni? Pontosabban, feljogosítják-e a fordítókat arra, hogy a jogilag kötelező hatályú szövegek birodalmán kívül eső szövegek esetében aktív szövegfogalmazóként is dolgozzanak? Ha nem, szükség lenne-e erre?
- Mit tartson szem előtt a fordító munkája során: az interkulturális intézményt, amely alkalmazza őt vagy azokat a befogadókat, akik kívül állnak az interkulturális közegeken?
- Miért esik olyan kevés szó az EU-nak a világgal fenntartott kommunikációjáról és az ezzel kapcsolatos nyelvpolitikáról? Milyen nyelven fogunk beszélni birodalmunk határain kívül?

Attól tartok a válaszokra még várni kell.

Irodalom

- Caminade, M. & Pym, A. 1995. *Les Formations en traduction et interpretation. Essai de recensement mondial* (A *Traduire különkiadása*). Paris: Société Française des Traducteurs.
- Coulmas, F. 1991. European integration and the idea of a national language. In: Coulmas, F. (ed.) *A Language Policy for the European Community. Prospects and Quandaries*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 1–37.
- Dollerup, C. 1996. Language Work at the European Union. In: Gaddis Rose, M. (ed.) *Translation Horizons. Beyond the Boundaries of Translation Spectrum (Translation Perspectives 9)*. Binghamton: Center for Research in Translation, State University of New York at Binghamton. 297–314.
- European Commission. 1999. *A multilingual community at work. The European Commission's Translation Service*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Gambier, Y. 1998. Mouvements eurolinguistiques. Cas de la Finlande. In: Ballard, M. (ed.) *Europe et traduction*. Arras: Artois Presses Université. 295–304.
- Goffin, R. 1994. L'eurolecte oui, jargon communautaire: non. *Meta* 39. 636–642.
- Heynold, C. 1994. Interpreting at the European Commission. In: Dollerup, C. & Lindegaard, A. (eds.) *Teaching Translation and Interpreting 2*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins. 11–18.
- Koskinen, K. 2000. Institutional Illusions. Translation in the EU Commission: A Finnish Perspective. *The Translator*. 49–67.
- Pym, A. 1992. *Translation and Text Transfer*. Frankfurt/Main: Lang.
- Pym, A. 1995a. European Translation Studies, *une science qui dérange*, and Why Equivalence Needn't Be a Dirty World. *TTR* 8. 123–176.
- Pym, A. 1995b. Translation as a Transaction Cost. *Meta* 40. 594–605.
- Pym, A. 1997. Transfere non semper necesse est. *Quaderns. Revista de traducció* 1/1. 88–93. <http://cc.uab.es/~iuts0/barna.html>.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and beyond*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.

Igényfelmérés a fordítási szokásokról és elvárásokról az angolról magyarra fordított szakszövegek tekintetében

Dróth Júlia

1. Bevezetés

1.1. A felmérés háttere

E tanulmány egy kérdőíves felmérés eredményeit ismerteti. A felmérés egy nagyobb kutatómunka része, melynek célja, hogy értékelési szempontrendszert dolgozzunk ki a Szent István Egyetem szakfordító szaka számára.

Az értékelési kritériumok kidolgozásának egyik előfeltétele az igényfelmérés. Ezt követően tudjuk kialakítani az értékelési kritériumokat a felhasználók igényei, a fordítási kompetenciáról alkotott fogalmunk, illetve az adott tantárgy céljának összehangolásával. Így alapozhatjuk meg értékelési szempontjaink szerkezeti és tartalmi validitását.

A Magyarországon nyelvigényes munkakörökben végzett nyelvi szolgáltatásokról az utóbbi években készült néhány igényfelmérés. Két országos felmérés az általános, illetve szaknyelvi ismeretek fordításon kívüli igényeit is felméri (Major 2000, Teemant & Varga & Heltai 1993), és készült kutatás kimondottan a SZIE szakfordító szakán végzett szakemberek elhelyezkedéséről, munkaterületeiről is (Szomor 2000).

A fenti igényfelmérések adatain kívül néhány speciális információra is szükségünk volt. Tesztelni kívántuk a fordítási kompetenciáról (mint az értékelés tárgyáról) alkotott fogalmunk elemeit, szembeállítva más elképzelések elemeivel.

1.2. A felmérés célja

A felmérés a következő kérdésekre keres választ: (1) Milyen képességekre van szüksége a fordítóknak szakfordítások elkészítéséhez a felhasználók szerint? (2) Egybeesnek-e a felhasználók igényeivel az ágazati szakfordítóképzés és ezen belül a *Bevezetés az angol-magyar fordítástechnikába* című tantárgy céljai? A kérdőív szövegét mellékletként közöljük.

1.3. A kérdőív tartalmi szempontjai

A kérdőív célcsoportjai (populáció)

Egy 1983-ban végzett felmérés szerint a fordítások szakterületei a következő arányban oszlottak meg az EK-n belül: kereskedelmi 35,4%, ipari 21%, tudományos 20%, jogi 9,3%, sajtó 3,5%, audiovizuális 2,1%, oktatás 1,5%, iroda-

lom 0,3%, egyéb 6,9% (Van Slype et al 1983: 49-50, idézi Ulrych 1996: 255). Ebből, illetve a fenti hazai felmérésekből kiindulva állítottuk össze a populációt:

- a) Egyetemi oktató, tudományos kutató (OK)
- b) Minisztériumi, közigazgatási alkalmazott (MK)
- c) Magyar tulajdonban lévő vállalat munkatársa (MV)
- d) Vegyesvállalat munkatársa (VV)
- e) Szakmai folyóirat szerkesztője (SF)
- f) Fordítóiroda alkalmazottja, hivatásos fordító (FI)

A kérdések tartalma:

1. A kitöltő mely csoportot reprezentálja? (1. és 2. kérdés)
2. A forrásnyelvi szöveg típusa, műfaja (3. kérdés)
3. A célnyelvi olvasóközönség és elvárásai (4. kérdés)
4. A fordító képzettsége, kvalitásai (5., 12. és 13. kérdés)
5. Lektor alkalmazása, illetve ennek kapcsolata a minőségi elvárásokkal (6. és 7. kérdés)
6. A célnyelvi szöveg - minőségi elvárások (8. kérdés)
7. A fordító előzetes tájékoztatása a célnyelvi szöveg funkciójáról és a minőségi elvárásokról (9. és 10. kérdés)
8. A díjazás és a minőség kapcsolata (11. kérdés)

1.4. A kérdőív szerkesztési szempontjai

Az instrukciókról

A kérdőív az ún. „önkitöltős” típusba tartozik, ezért fejlécében röviden meghatároztuk a kérdőív tartalmát és célját. A kitöltéshez igyekeztünk egyértelmű instrukciókat adni.

Azt kértük, hogy a válaszadó húzza alá a megfelelő választ. Az adatfeldolgozást (kódolást) megkönnyítette volna, ha a sor végére helyezett kockákba kérjük a megfelelő betűjelet. Ezt a módszert azonban elvetettük, mivel fontos adatokat veszítettünk volna el a későbbi kutatásokhoz. (Az 1. pontban ugyanis a vállalat meghatározásához több attribútumot közöltünk, mivel egy későbbi kutatásunk az egyes vállalat típusok fordítási-fordítottási szokásaival foglalkozik majd.)

Az instrukciók között szerepel, hogy értelemszerűen több válasz is aláhúzható. Ez szintén megnehezíti a kérdőívvel nyert válaszok feldolgozását, de csak így nyerhettünk képet az egyes munkahelyek tevékenységének és elvárásainak változatosságáról.

Felmerült annak a lehetősége, hogy a 8., 12., 13. kérdésnél több válasz aláhúzása esetén rangsorolásra is kérjük a megkérdezetteket (Babbie 1996: 186-7). Ezzel valószínűleg értékes információkhoz juthattunk volna a későbbi kutatásokhoz, a jelenlegi kutatás azonban e nélkül is elérte célját. A fordítások, illetve a fordítók felsorolt kvalitásai közül egyszerre több is megjelenhet egy-egy konkrét esetben, olykor elválaszthatatlanul (például szaknyelvi jártasság, a két nyelv grammatikájának és általános szókincsének magas szintű ismerete stb.).

A kérdéstípusok

Alapvetően zárt kérdéseket alkalmaztunk: a kérdezettnek a megadott válaszlehetőségek közül kellett választania. Az így kapott válaszok könnyebben feldolgozhatók, és gyakran relevánsabb választ generálnak, mint a nyílt kérdések. Hogy esetleges fontos válaszlehetőségek ne maradhassanak ki, ezt a kérdéstípust kiegészítettük az „egyéb, éspedig: ....” kategóriával.

Azoknál a kérdéseknél, ahol arra voltunk kíváncsiak, hogy a megkérdezett egyetért-e az adott pontban közölt állítással, az ún. Likert-skálához hasonló megoldást alkalmaztunk (10., 11. kérdés): mindig – gyakran – néha – soha; igen – nem – részben, éspedig:...) (Babbie 1996: 175).

A 8., 12., 13. kérdésekben többféleképpen közelítettük meg a hű fordítás mibenlétét. Ennek oka: a megkérdezettek között szakmabeliek (nyelvészeti képzettséggel is rendelkezők), illetve nem szakmabeliek egyaránt vannak, s ebből adódóan más-más fogalmat alkotnak a fordítási hűség mibenlétéről. A kérdőív reliabilitását és validitását ezzel a módszerrel tudtuk közelíteni egymáshoz (Babbie 1996: 160–1).

A kérdések sorrendje

A 2. kérdésre adott választól függ, hogy a kérdezett releváns választ tud-e adni az 5., 6., 7., 9., 10., 11. kérdésre. Ezért azt kértük, hogy ha a válaszadó a *c*) választ jelöli be, ugorja át a fenti kérdéseket (ún. függő kérdés, Babbie 1996: 184).

Mivel az 5. kérdésre adott válasz befolyásolta volna a 12. és 13. kérdésre adandó választ, nem egymás után tettük fel az 5. és 11., 12. kérdést. (A kérdések sorrendjéről lásd Babbie 1996: 186.)

1.5. A mintavétel és a kérdezés módja

A valószínűségi mintavétel meglehetősen nehéznek tűnt e kutatás elvégzéséhez, mivel bonyolult és költséges lett volna olyan lista összeállítása, mely az összes fordítást alkalmazó munkahelyet és egyént tartalmazza. A mi céljainknak az is megfelel, ha a fordítások felhasználói nagy alapsokaságának csupán egy kisebb részét vizsgáljuk, hiszen így is elegendő mennyiségű adathoz juthatunk. Ezért a nem valószínűségi mintavételi eljárások közül a legmegbízhatóbbat, a szakértői mintavételt választottuk. Törekedtünk arra, hogy a populáció minden eleme kellő mértékben reprezentálva legyen, illetve arra, hogy a részarányuknak megfelelő súllyal szerepeljenek az eredmények megfogalmazásakor.

A kérdőíveket elsősorban egyetemi hallgatók vitték el a megkérdezettekhez, de konferenciákon, állásbörzén is terjesztettük őket. A megkérdezett minden esetben kapcsolatban állt a kérdőív terjesztőjével, így gondoskodtunk arról, hogy valóban csak a releváns válaszadók töltsék ki a kérdőívet, és érdeklődésüket, motivációjukat is felébredzthettük. Ezen az úton néhány hasznos szóbeli információhoz is jutottunk (Babbie 1996: 243).

2. Adatfeldolgozás

2.1. A kérdőívek száma

A kitöltött kérdőívek száma: 82

Ebből feldolgozható mennyiségű információt tartalmazott: 68

2.2. Válaszlehetőségek összevonása

A kitöltött kérdőívek kódolásakor kiderült, hogy a jelenlegi vizsgálat szempontjából néhány válaszlehetőség összevonható.

Az 5. kérdés arra vonatkozik, kivel készítették a fordítást a megkérdezettek. Itt a jelenlegi kutatás szempontjából az a., b. és c. válasz összevonható, mivel mindegyiknek az a tartalma, hogy az illető saját maga fordít. Hogy ennek mi a háttere, az csupán egy későbbi kutatásban lesz érdekes.

A 6. kérdés a lektor alkalmazására vonatkozik. A kódoláskor kiderült, hogy tulajdonképpen két csoportra oszlanak a válaszadók: mindig / gyakran, illetve néha / soha. A kérdőív feldolgozását egyszerűsítettük azzal, hogy e két csoportot tartottuk meg, x . és y . kódokkal.

A 9. és 10. kérdésben a 6. kérdésnél leírtakhoz hasonló okokból szintén összevontuk a válaszkódokat: az a és b kódokat x kóddal, a c d e kódokat y kóddal helyettesítjük.

A 12. és a 13. kérdésben a kódolás előtt össze akartuk vonni a d és e válaszokat, de a kódoláskor kiderült, hogy többen választották a szövegtani jegyekre utaló választ, mint gondoltuk. Ezért a feldolgozás idejére x . kóddal jelöltük a kérdőívben d . betűvel jelölt szempontot.

A kódolás utáni összevonások, illetve betoldások tehát a következők:

$$5. abc = x$$

$$6. ab = x; cd = y$$

$$9. ab = x; cde = y$$

$$10. ab = x; cde = y$$

$$12. x = \text{a két nyelv szövegtani jegyeinek megfelelő ismerete és alkalmazása}$$

$$13. x = \text{a két nyelv szövegtani jegyeinek megfelelő ismerete és alkalmazása}$$

3. Az adatok összegzése témakörök szerint

A dolgozat szempontjából leglényegesebb következtetéseket témakörök szerinti csoportosításban vonjuk le a beérkezett adatokból. Az egyes kérdésekre adott válaszok százalékos feldolgozását terjedelmi okokból nem közöljük.

A kérdőív egyes kérdéseire kapott válaszokat két vagy több kérdés egymáshoz viszonyításával vizsgáljuk meg.

1. táblázat

A kitöltő mely csoportot reprezentálja? (A kérdőív 1. és 2. kérdése)

	Készített	Készít	Olvas
OK 18% ebből	41%	66%	92%
MK 13%	88%	22%	33%
MV 45%	64%	32%	39%
VV 10%	86%	28%	43%
SF 6%	75%	50%	75%
FI 7%	20%	80%	20%

*Vizszintesen: a kérdőív kitöltője az összes válaszadónak hány százaléka
Függőlegesen: az adott csoport hány %-a készített, készít, illetve olvas rendszeresen fordításokat*

Fordítást elsősorban a minisztériumok, közigazgatási szervek, egyesvállalatok, illetve a szakfolyóiratok készíttetnek. Az egyetemi, főiskolai tanszékek munkatársai és a kutatók többnyire az elkészített fordítások fogyasztói, illetve maguk fordítják a szakszövegeket. Viszonylag magas a belső fordítás aránya a magyar tulajdonú vállalatoknál.

2. táblázat

A forrásnyelvi szöveg típusa, műfaja. Milyen típusú szövegeket fordítatnak a megbízók fenti csoportjai? (A kérdőív 1. és 3. kérdése)

	OK	MK	MV	VV	SF	FI
a) Tudományos cikkek	80%	0%	5%	0%	33%	0%
b) Jogi természetű dokumentumok	40%	25%	20%	0%	0%	100%
c) Gazdasági elemzések, jelentések	0%	62%	40%	0%	33%	0%
d) Szerződések	20%	12%	50%	33%	0%	0%
e) Üzleti levelezés a cég és külföldi partnerei között	0%	25%	40%	0%	0%	0%
f) Kommunikáció a egyesvállalaton belül	0%	0%	5%	33%	0%	0%
g) Műszaki leírások	20%	12%	60%	66%	33%	0%
h) Gazdasági rendezvény prospektusai	0%	12%	1%	16%	0%	0%
i) Termékek használati útmutatója	0%	0%	20%	33%	0%	0%
j) Egyéb	0%	0%	0%	0%	66%	0%

Vizszintesen: a FNY szöveg műfaja

Függőlegesen: a megbízók csoportja (csak a fordításokat készíttetők tekintetében)

A felsőoktatás oktatói, a kutatók kiemelkedő százalékban tudományos cikkeket fordítatnak. A közigazgatási intézmények elsősorban jogi természetű dokumentumokat.

A magyar tulajdonban lévő vállalatok főleg műszaki leírásokat, szerződéseket, gazdasági elemzéseket, jelentéseket, illetve üzleti levelezésüket fordítatják.

A vegyesvállalatok legnagyobb százalékban műszaki leírásokat fordítanak, majd ezt követi kisebb százalékban a belső kommunikáció, szerződések, illetve termékek használati útmutatóinak fordítása.

A szakmai folyóiratok kiemelkedő adata az egyéb kategória, mégpedig újságcikkek, tudományos könyvek fordítása. Ezenkívül többnyire tudományos cikkeket, gazdasági elemzéseket, műszaki leírásokat fordítanak. A hivatásos fordítók (fordítóirodák) 100%-ban a jogi természetű dokumentumok fordítását jelölték meg.

3. táblázat

A célnyelvi olvasóközönség és elvárásai (A kérdőív 4. kérdése)

	OK	MK	MV	VV	SF	FI
a) Szűk kör, minőség kevésbé fontos	0%	12%	0%	0%	0%	0%
b) Szűk kör, igényes	80%	87%	75%	43%	33%	100%
c) Széles kör, igényes	60%	50%	25%	28%	100%	0%

*Vizszintesen: a megbízók csoportja (csak a fordításokat készítőők) tekintetében
Függőlegesen: a CNY olvasóközönség és elvárásai*

A „szűk kör, mely csak rövid időre használja fel a szöveget, a minőség kevésbé érdekli” kategóriát csupán a közigazgatási szervezetek válaszadói jelölték be, de ők is csupán a legkisebb százalékban a másik két elvárásukhoz, válaszukhoz képest. Ez az olvasóközönség elsősorban a „szűk kör, mely igényes szöveget vár el” csoportba tartozik.

A hivatásos fordítók 100%-ban szűk, igényes kör számára fordítják a dokumentumokat. Rájuk a szélesebb közönség egyáltalán nem jellemző. A szélesebb közönség természetesen a szaklapok szerkesztőségére jellemző 100%-os arányban. Ezt követi a felsőoktatásban oktatók és kutatók ilyen irányú igénye, de ez náluk másodlagos, hiszen ez a megbízói csoport elsősorban a „szűk kör, mely igényes szöveget vár el” olvasóközönséget reprezentálja.

A tapasztalatokhoz képest meglepő eredményt mutat a magyar, illetve egyes tulajdonban lévő vállalatok válasza: előzetes feltevéseink szerint éppen ez a réteg hajlik az idő – pénz – minőség kompromisszumra (lásd Heltai 1999). A válaszadók ezzel szemben egyáltalán nem választották a „szűk kör, mely csak rövid időre használja fel a szöveget, a minőség kevésbé érdekli” válaszlehetőséget.

4.a táblázat

A fordító képzettsége. Milyen képzettségű fordítót alkalmaznak a megbízók egyes csoportjai? (A kérdőív 1. és 5. kérdése)

	OK	MK	MV	VV	SF	FI
x) Saját maga fordít	66%	22%	45%	57%	50%	80%
d) Szakképzett fordítót alkalmaz	8%	55%	26%	14%	25%	20%
e) A nyelvet és szakmát jól ismerő kollégát kér fel	41%	55%	39%	43%	50%	0%
f) Fordítóirodát kér fel	0%	66%	29%	72%	0%	0%

*Vizszintesen: a megbízók csoportja
Függőlegesen: a fordítók képzettsége*

A szakképzett fordító, illetve fordítóiroda felkérése a legkisebb arányban a felsőoktatás tanárait, kutatóit jellemzi, ők elsősorban saját maguk fordítanak. A közgazgatási szervezetek nagymértékben támaszkodnak a szakképzett fordítók és a fordítóirodák szolgáltatásaira, legkevésbé jellemző rájuk, hogy saját maguk fordítanak. A magyar tulajdonban lévő vállalatok viszonylag szívesen oldják meg belső erőből a fordítást, csak kisebb mértékben jellemző, hogy szakképzett fordítót vagy fordítóirodát kérnek fel.

Alapvetően más a helyzet a vegyesvállalatoknál, ahol elsősorban a fordítóirodák szolgáltatásait veszik igénybe, méghozzá kiemelkedően magas százalékban, s ezt követi a két nyelvet jól ismerő belső munkaerő fordítása (x és e válaszok). A szakmai folyóiratokra nem jellemző, hogy fordítóirodát kérnének fel, sokkal inkább a belső fordítás lehetőségével élnek. Természetesen a hivatásos fordítók, fordítóirodák választották a legnagyobb arányban az x és d kategóriát, hiszen az ő esetükben mindkettő az f „fordítóirodát kér fel” kategóriát jelenti.

4.b táblázat

A fordítótól minimálisan elvárt kvalitások (a kérdőív 12. kérdése) az egyes megbízói csoportok válaszai alapján (A kérdőív 1. kérdése)

	OK	MK	MV	VV	SF	FI
a) Szakmai tudás az adott témában	66%	44%	61%	42%	50%	60%
b) Szaknyelvi jártasság	75%	55%	58%	57%	75%	60%
c) Magas szintű gr. és ált. szókincs ism.	50%	55%	39%	57%	25%	40%
x) Szövegtani jegyek ismerete, alkalm.	25%	33%	22%	71%	50%	40%
d) Idegenszerűségek nélkül közvetítsen	58%	44%	32%	57%	50%	20%
e) Szótárak, nyelvészek ajánlásai	50%	33%	26%	57%	50%	60%
x.d) Szövegszinten is idegensz. nélkül közv.	58%	66%	48%	86%	75%	40%

*Vízszintesen: a fordítótól minimálisan elvárt kvalitások
Függőlegesen: a megbízók csoportja*

A felsőoktatás oktatói, a kutatók a szaknyelvi jártasságot jelölték meg a legfontosabb minimálisan elvárható tudásnak, ezt követi a szakmai tudás (gazdasági, mezőgazdasági stb.). A harmadik helyen a szövegszinten is idegenszerűségek nélkül közvetítés képessége áll (melybe beépítettük az x kategóriát). Ez a csoport az összes felsorolt kvalitást minimum 50%-os szinten jelölte be, minimális elvárásai tehát egyik kvalitás vonatkozásában sem esnek a közepes alá.

A közgazgatási szervezetek, minisztériumok csoportja már kisebb arányban várja el valamennyi kvalitás meglétét. A legfontosabb a szaknyelvi jártasság, az általános nyelv ismerete, valamint a szövegszinten is idegenszerűségek nélkül közvetítés képessége. A legkevésbé fontos a szótárak, nyelvészek ajánlásainak figyelembevétele.

A magyar tulajdonban lévő vállalatok elvárásai sem érik el a felsőoktatását, kutatását. A legfontosabb számukra a megfelelő szakmai tudás az adott szakterületen, ezt követi a szaknyelvi jártasság. Számukra is a legkevésbé fontos a szótárak, nyelvészek ajánlásainak figyelembevétele.

Nagyon érdekes, hogy a vegyesvállalatok esetében ez a kép gyökeresen megváltozik. Számukra a legfontosabb a szövegszinten is idegenszerúségek nélkül közvetítés képessége, s ha ebből különvesszük a szövegtani jegyek alkalmazásának képességét, ez bizonyul a legfontosabbnak. A többi képességet egyformán, 57%-os súllyal ítélik meg, ez alól csupán a szakmai tudás kivétel, épp az a terület, amely a magyar tulajdonban lévő vállalatoknál a legfontosabb.

A szakmai folyóiratok a vegyesvállalatokhoz hasonlóan fontosnak tartják a szövegszinten is idegenszerúségek nélkül közvetítés képességét, de hasonlóan értékelik a szaknyelvi jártasságot is. Feltűnően alacsonyra értékelik az általános nyelvi képességeket.

A fordítóirodák, hivatásos fordítók szerint a minimális képességek rangsorában a szakmai tudás (gazdasági, jogi stb.), a szaknyelvi jártasság, valamint a szótárak, nyelvészek ajánlása egyformán fontos. Kevésbé fontos a szövegszinten is idegenszerúségek nélkül közvetítés képessége, s viszonylag alacsony arányban választják minimális követelményként az idegenszerúség nélkül közvetítés képességét.

Viszonylag nagy a szórás abban a vonatkozásban, hogy melyik megbízói csoport melyik kvalitást tartja a legkevésbé fontosnak: a szövegszinten is idegenszerúségek nélkül közvetítés képességét (x, d) a magyar tulajdonban lévő vállalatok és a fordítóirodák; a szótárak, nyelvészek ajánlásait szintén a magyar tulajdonban lévő vállalatok, valamint a közigazgatási szervek. Ez utóbbi jelenség további vizsgálatot igényel, hiszen épp erről a csoportról feltételezzük leginkább, hogy szüksége van a pontos terminológiára, ami pedig a szakszótárak révén egységesíthető. A magas szintű grammatikai és általános szókincsbeli jártasságot a szakmai folyóiratok tartják a legkevésbé fontos minimálisan várható képességeknek.

4.c táblázat

A fordítótól az oktatás révén elvárt kvalitások (a kérdőív 13. kérdése) az egyes megbízói csoportok válaszai alapján (a kérdőív 1. kérdése)

	OK	MK	MV	VV	SF	FI
a) Szakmai tudás a témában	75%	33%	61%	71%	50%	60%
b) Szaknyelvi jártasság	92%	44%	65%	71%	75%	60%
c) Magas szintű gr. és ált. szókincs ism.	58%	33%	52%	86%	50%	60%
x) Szövegtani jegyek alkalm.	42%	22%	29%	71%	25%	80%
d) Idegenszerúségek nélkül	50%	33%	32%	71%	75%	60%
e) Szótárak, nyelvészek ajánlásai	58%	55%	39%	86%	50%	60%
x.d) Szövegszinten is idegensz. nélkül közv.	50%	44%	48%	71%	75%	80%

Vizszintesen: a megbízók csoportja

Függőlegesen: a fordítótól az oktatás révén elvárt kvalitások

A 4.b és 4.c táblázatok egybevetésekor első látásra szembetűnik, hogy a megbízók szinte valamennyi csoportja magasabb százalékban várja el az egyes képességek kialakítását a fordítóképzéstől, mint a minimális szintek megjelölésekor. Különösen jellemző ez a fordítóirodák, hivatásos fordítók válaszaire.

A minimális elvárásokhoz képest a felsőoktatás és a kutatók prioritásai az első két helyen nem változtak, bár a százalékos arányok nőttek. A harmadik helyen azonban már nem az idegenszerúségek nélkül közvetítés képessége áll, hanem az általános nyelvi ismeretek és a szótárak, nyelvészek ajánlásai.

A közigazgatási intézmények válaszadói az oktatástól első helyen várják el a szótárak, nyelvészek ajánlásainak figyelembevételét, pedig ezt a kategóriát a minimális elvárások között az utolsó helyen tüntették fel. Ezt követi a szaknyelvi jártasság igénye, és a szöveg szintjén is idegenszerúségek nélkül közvetítés képessége. Ez a csoport jóval alacsonyabb százalékban jelezte elvárásait, mint a többi.

Az elvárások alacsony szintjében a második hely a magyar tulajdonú vállalatoké. Számukra a legfontosabb a szaknyelvi jártasság, ezt követi a szakmai tudás az adott vállalati szakterületen. A legkevésbé fontos az idegenszerúségek nélkül közvetítés, valamint a szótárak, nyelvészek ajánlásai. A kérdésre kapott válaszok összhangban állnak a 12. kérdésre kapott válaszokkal, a minimális elvárásokkal.

A vegyesvállalatok valamennyi képesség kialakítását igen magas százalékban várják el a fordítóképzéstől. A 12. kérdésre adott válaszokhoz képest változnak a prioritások. Első helyre az általános nyelvi ismeretek, valamint a szótárak, nyelvészek ajánlásainak figyelembevétele került. Az összes többi képesség magas százalékban megjelölve egyforma arányban áll.

A szakmai folyóiratok prioritása a minimális elvárásokéhoz képest nem változott: a legfontosabb a szaknyelvi jártasság és a szövegszinten is idegenszerúségek nélkül közvetítés. Az összes többi képesség kialakítását egyforma fontosnak tartják, 50%-kal.

Feltűnő, hogy míg a hivatásos fordítók a minimális képességek között a szövegtani jegyek ismeretét és alkalmazását (x), valamint az idegenszerúségek nélkül közvetítés képességét (d) a legalacsonyabbra értékelik, az oktatás vonatkozásában ezt a két igényt helyezik a legmagasabbra ($x, x.d$). Ez a csoport az összes többi képesség kialakítását is igen magas százalékban, egyforma arányban (60%) jelölte be.

5. táblázat

Milyen kapcsolatban áll a lektor nem alkalmazása a megrendelő minőségi elvárásaival?
(A kérdőív 6. és 7. kérdése)

	OK	MK	MV	VV	SF	FI
Nem alkalmaz lektort, ebből	75%	88%	61%	57%	50%	40%
a) Nincs különösebb minőségi elvárása	11%	0%	5%	0%	0%	0%
b) Vannak minőségi elvárásai	33%	50%	42%	50%	100%	50%
c) Egyéb	11%	25%	31%	25%	0%	50%
Nem válaszolt erre a kérdésre	55%	25%	26%	25%	0%	0%

Függőlegesen: a megbízók csoportjaiból azok százalékos aránya, akik nem alkalmaznak lektort

Vízszintesen: azt jelenti-e a lektor hiánya, hogy nincsenek különösebb minőségi elvárásai, illetve erre a kérdésre nem válaszolt

A legkevésbé a közigazgatási szervezetek alkalmaznak lektort (ez valószínűleg összefügg azzal, hogy eleve ők fordíttatnak a legnagyobb százalékban fordítóirodával). Ez a csoport teljes mértékben kizárja annak a lehetőségét, hogy a lektor hiánya a minőségi elvárások csökkenését jelentené.

A százalékos arányokat tekintve a felsőoktatás oktatói, a kutatók alkotják a második csoportot, mely nem alkalmaz lektort. Ők már számottevő százalékban (11%) úgy nyilatkoznak, hogy a lektor hiánya azt is jelenti, hogy nincsenek különösebb minőségi elvárásaik.

A „nincsenek különösebb minőségi elvárásai” kategóriát négy esetben 0%, a többi esetben is csupán a válaszadók kis hányada választotta.

Figyelemre méltó, hogy a szaklapok szerkesztői 100%-ban úgy nyilatkoztak, hogy ha nem alkalmaznak lektort (az esetek 50%-ban), az nem jelenti azt, hogy ne lennének minőségi elvárásaik. A vegyesvállalatok és a fordítóirodák 50%-os arányukkal követik ezt a csoportot ezzel a véleménnyel.

Az egyéb indokot (c kategória) a legtöbb esetben a pénziánnyal magyarázták a válaszadók, illetve a felelős beosztású válaszadó saját lektorálási tevékenységével indokolta.

A felsőoktatásban oktatók, kutatók csoportjában nagy arányú a „nem választott” kategória. Ez azzal magyarázható, hogy ez a csoport eleve kis arányban készített fordítást, inkább maga fordít, ilyenkor azonban pénz hiányában nem alkalmaz lektort.

6. a táblázat

Tájékoztatja-e a megbízó a fordítót előre a fordítás céljáról, a célnyelvi olvasók elvárásairól?
(A kérdőív 1. és 9. kérdése)

OK		MK		MV		VV		SF		FI	
x	y	x	y	x	y	x	y	x	y	x	y
50%	25%	77%	22%	68%	26%	57%	43%	100%	0%	40%	40%

Függőlegesen: a megbízók csoportjai

Vizszintesen: erről tájékoztatja-e előre a fordítót (mindig/gyakran; néha/soha)

A válaszok szerint a szaklapok szerkesztői mindig tájékoztatják a fordítót a fordítás céljáról, a célnyelvi olvasóközönség elvárásairól. Őket követik a sorban a közigazgatási szervezetek 77%-kal, illetve a magyar tulajdonban lévő vállalatok 68%-kal. A többi csoport a középárányt képviseli.

6.b táblázat

Milyen szintű fordításra van általában szüksége a megbízónak, aki előre tájékoztatni szokta a fordítót a célnyelvi olvasók elvárásairól? (A kérdőív 8. és 9. kérdése).

	OK	MK	MV	VV	SF	FI
a) Szaknyelv fontos, idegenszerű lehet	16%	14%	24%	0%	0%	0%
b) Szaknyelvben is tévedhet	0%	29%	10%	25%	0%	0%
c) A szó szintjéig hű fordítás	50%	29%	10%	25%	0%	0%
d) Inform.hű, ny.-i hagyományok	33%	86%	66%	75%	75%	100%
e) Csak info. kiszűrése	16%	14%	14%	25%	50%	0%
f) Adaptáció	0%	14%	5%	0%	25%	0%

Vizszintesen: a megbízók csoportjának az a része, amelyikben előre tájékoztatják a fentiekről a fordítót

Függőlegesen: milyen szintű fordításra van általában szüksége a megkérdezettnek

Ennek a táblázatnak az eredményei nagyon érdekes szórást mutatnak. Az idegenszerűséget ebben a megközelítésben már kevésbé tolerálják a válaszadók, mint a 4.b táblázatban a 12. kérdés megválaszolásakor.

A szaknyelvi tévedéseket kissé jobban tolerálják a megbízók, de csupán a közigazgatási szervezetek és a vegyesvállalatok esetében.

Meglepő, hogy a felsőoktatásban dolgozók és a kutatók várják el a szavak szintjéig hű fordítást a legnagyobb mértékben, míg ez a nyelvvvel mint munkaeszközzel dolgozó szerkesztőkre és hivatásos fordítókra 0%-ban jellemző.

A fenti összefüggés épp megfordítva jelentkezik a nyelvi hagyományokat követő, ugyanakkor az információt is hűen tolmácsoló fordítások megítélésben. Ezt a választ a hivatásos fordítók csoportja 100%-os arányban választotta, míg a felsőoktatás oktatói, a kutatók feltűnően kis százalékban várják el ezt a szintet a fordítótól. A többi kategória viszont meglehetősen magas százalékban elvárja.

Az információ kiszűrésének igénye elsősorban a szaklapokra jellemző, míg a fordítóirodák feladataira egyáltalán nem.

Az adaptáció szintén elsősorban a szaklapok szerkesztőségében adódó feladat. A vegyesvállalatok és a fordítóirodák elvárásai között ez egyáltalán nem szerepel, s meglepő, hogy ez az igény a felsőoktatás oktatóinál, kutatóinál sem jelentkezik. Ez utóbbit valószínűleg ismét az indokolja, hogy ez a csoport ezt a feladatot maga látja el, erre a feladatra fordítót ritkán alkalmaz.

Érdekes megnézni, vajon hogyan módosulnak a fenti adatok azoknak a megbízóknak a körében, akik nem tájékoztatják előre a fordítót a fordítás szükséges szintjéről.

6. c táblázat

Milyen szintű fordításra van általában szüksége a megbízónak, aki nem szokta előre tájékoztatni a fordítót a célnyelvi olvasók elvárásairól? (A kérdőív 8. és 9. kérdése)

	OK	MK	MV	VV	SF	FI
a) Szaknyelv fontos, idegenszerű lehet	0%	0%	50%	66%	0%	0%
b) Szaknyelvben is tévedhet	0%	0%	12%	0%	0%	0%
c) A szó szintjéig hű fordítás	66%	0%	0%	33%	0%	0%
d) Inform.hű, ny.-i hagyományok	33%	100%	50%	33%	0%	100%
e) Csak info. kiszűrése	0%	0%	0%	0%	0%	0%
f) Adaptáció	0%	0%	12%	0%	0%	0%

Vízszintesen: a megbízók csoportjának abban a részében, amelyikben nem tájékoztatják előre az elvárásokról a fordítót

Függőlegesen: milyen szintű fordításra van általában szüksége a megkérdezettnek

Az idegenszerűséget az előzetes utasítást nem adó magyar és vegyesvállalatok sokkal nagyobb mértékben tolerálják, mint azok a válaszadók, akik adnak előzetes tájékoztatást. A többi csoport viszont egyáltalán nem választja ezt a kategóriát.

A szaknyelvi tévedéseket sokkal kevésbé tolerálja ez a megbízói kör: csupán a magyar tulajdonban lévő vállalatok választották ezt a lehetőséget, de ők is csak kis százalékban.

Ebben az esetben is a felsőoktatásban dolgozók és a kutatók várják el a szak szintjéig hű fordítást a legnagyobb mértékben, de ebben a relációban megjelennek a vegyesvállalatok is, meglehetősen magas százalékban.

Itt is épp megfordítva jelentkezik a fenti összefüggés a nyelvi hagyományokat követő, ugyanakkor az információt is hűen tolmácsoló fordítások megítélésében: ezt a választ a hivatásos fordítók csoportja ismét 100%-os arányban választotta. Ugyanilyen aránnyal csatlakoztak hozzájuk a közigazgatási szervezetek is, valamint a magyar tulajdonban lévő vállalatok, 50%-kal. A felsőoktatás oktatói, a kutatók, valamint a vegyesvállalatok viszont jóval kisebb százalékban várják el ezt a fordítási szintet a fordítóktól.

Úgy tűnik, a megkérdezettek körében nem volt olyan csoport, melynek csupán az információ kiszűrésére lenne szüksége. Ebben a tekintetben felül kell bírálnunk a 6.b pontban tett megállapításunkat. Ennek a jelenségnek nincs köze ahhoz, hogy a megbízó ad-e előzetes tájékoztatást a fordítás elvárt szintjéről vagy sem.

A felmérés szerint az adaptáció szintű közvetítést csupán a magyar tulajdonban lévő vállalatok várják el megfelelő előzetes tájékoztatás nélkül.

7. táblázat

Tájékoztatják-e előre a megbízók a fordítót minőségi elvárásairól, esetleges kompromisszumkészségükről? (A kérdőív 10. kérdése)

	OK	MK	MV	VV	SF	FI
x)	50%	88%	61%	71%	100%	60%
y)	25%	11%	26%	28%	0%	20%

Függőlegesen: a megbízók csoportja

Vizszintesen: tájékoztatják-e a fordítót (mindig/gyakran; néha/soha)

A táblázat szerint leggyakrabban a szakmai folyóiratok szerkesztői tájékoztatják előre a fordítót a minőségi elvárásokról. (Ez az adat egybevághat a 6. a táblázat adataival.) Ezt a csoportot követik a közigazgatási intézmények, majd a vegyesvállalatok. A többi megbízói csoportban is meglehetősen magas ez az arány.

8. táblázat

Van-e kapcsolat a díjazás és a minőségi elvárások, esetleges kompromisszumok között? (A kérdőív 11. kérdése)

	OK		MK		MV		VV		SF		FI	
	2.a	2.b	2.a	2.b	2.a	2.b	2.a	2.b	2.a	2.b	2.a	2.b
a) van	20%	25%	12%	0%	10%	0%	0%	0%	66%	50%	0%	25%
b) nincs	80%	62%	75%	100%	80%	60%	33%	50%	33%	50%	100%	25%
c) egyéb	0%	0%	0%	0%	0%	10%	33%	0%	33%	0%	0%	25%

Függőlegesen: a megbízók csoportja: fordítató vagy fordító-e a válaszadó

Vizszintesen: van-e kapcsolat a válaszadó szerint a díjazás és a minőségi elvárások között

Ezt a kérdést a fordítást készíttetők és készítőik körében vizsgáljuk meg, a fordítások olvasói kimaradnak a vizsgálati körből.

A táblázatból kiderül, hogy a legtöbb megrendelői csoport véleménye szerint nincs kapcsolat a díjazás és a minőségi elvárások között. Ez alól igen nagy arányú eltéréssel kivétel a szakmai folyóiratok szerkesztősége, ahol mind a fordítatók, mind a fordítók 66%-os, illetve 50%-os arányban úgy vélik, hogy van kapcsolat a díjazás és a minőségi elvárások között.

Érdekes különbség tapasztalható a fordítóirodák válaszaiban: a fordítást készíttető munkatársak véleménye szerint egyáltalán nincs kapcsolat a díjazás és a fordítás minősége között, míg a megkérdezett hivatásos fordítók 25%-a ezt nem így gondolja.

Figyelemre méltó, hogy a közigazgatási szervek fordítást készíttető munkatársai 25%-ban szintén úgy vélik, van kapcsolat a díjazás és a minőségi elvárások között, míg ugyanebben a csoportban a fordítók érzik úgy, hogy nincs.

A legszigorúbban a vegyesvállalatok zárkoznak el az elől a gondolat elől, hogy a díjazás és a minőségi elvárások között kapcsolat lehet (0%–0%). Ez a

csoport adta azonban a legtöbb „egyéb” választ, mégpedig igen változatos megjegyzésekkel. Például: „a minőség elsődleges”, „inkább többet fizetünk, de jó legyen”, „ár és minőség egyaránt fontos”, „a minőséget illik megfizetni”, „sokszor elég a nyersfordítás”.

4. Összegző válasz a bevezetésben feltett kérdésekre

A felmérésben a következő kérdésre kerestük választ a felhasználóktól, hallgatóink esetleges későbbi megbízóitól: (1) Milyen képességekre van szüksége a fordítóknak szakfordítások elkészítéséhez a felhasználók szerint? (2) Egybeesnek-e a felhasználók igényeivel az ágazati szakfordítóképzés céljai?

4.1. Következtetések a képességekre nézve

A válaszadók átlagosan 10%-kal magasabbra értékelik a szakismeretet (kereskedelem, jog stb.) és a szaknyelvi tudást, mint a kifejezetten fordítói kvalitásokat. Mégis, a célnyelvi szöveg minőségi elvárásainál 46%-kal minden egyéb válasznál magasabbra értékelték az információ szempontjából hű, ugyanakkor a magyar nyelv szabályainak és hagyományainak megfelelő fordítást.

Jellemző adat, hogy a döntő többség nem bíz meg hivatásos fordítót vagy fordítóirodát, hanem saját maga fordít, illetve a nyelvet és a szakmát jól ismerő munkatársat kér fel a fordításra.

Tekintettel a „Bevezetés az angol-magyar fordítástechnikába” című tantárgy tartalmára, a témakörök szerinti elemzés táblázataiból kiemeljük a nyelvi megvalósításra vonatkozó adatokat:

A 3. táblázatból az derül ki, hogy egy kivételével valamennyi csoport kizárólag igényes célnyelvi szöveget vár el.

A szövegszinten is idegenszerűségek nélkül közvetítés képességét a megkérdezettek több csoportja a legfontosabb, minimális szinten elvárt képességek közé sorolta: a közigazgatási szervezetek, a vegyesvállalatok, valamint a szakmai folyóiratok. Ez a követelmény a felsőoktatás oktatói, a kutatók szemében is a harmadik legfontosabb (4.b táblázat).

A különböző szaktudományok oktatásával foglalkozó főiskolák, egyetemek oktatói és a kutatók a fordítóképzéstől leginkább a szaknyelv oktatását várják el. Csatlakozik hozzájuk a magyar tulajdonban lévő vállalatok csoportja is. A nyelvészethez közelálló két csoport, a szakfolyóiratok szerkesztői, valamint a hivatásos fordítók azonban a szövegszinten is idegenszerűségek nélkül közvetítés képességét sorolták az első helyre. A közigazgatási szervezetek, illetve a vegyesvállalatok pedig a szótárak, nyelvészek ajánlásainak megfelelő fordítást tartják a leglényegesebbnek (4.c táblázat).

Arra a kérdésre, hogy milyen szintű fordítást várnak el a megkérdezettek, két relációban vizsgáltuk a válaszokat: azok vonatkozásában, akik előre tájékoztatják a fordítót a fordítás céljáról, az olvasók igényeiről (6.b táblázat), és azok vonatkozásában, akik ezt nem teszik (6.c táblázat).

Azok a fordítatók, akik előre tájékoztatják a fentiekről a fordítót, egyetlen csoport kivételével kiemelkedő százalékos aránnyal a *d* kategóriát jelölték meg: az információ szempontjából hű, ugyanakkor a magyar nyelv szabályainak és szövegalkotási hagyományainak is megfelelő fordítást várnak el. Ez megfelel az összesítésben látott adatnak, s alátámasztja a nyelvi megvalósításra koncentrálnak fordítástechnika oktatását.

Azon csoportok közül, melyek a fordítás céljáról, az olvasóközönség igényeiről nem tájékoztatják előre a fordítót, három szintén a *d* kategóriát tartotta a legfontosabbnak (az információ szempontjából hű, ugyanakkor a magyar nyelv szabályainak és szövegalkotási hagyományainak is megfelelő fordítást). Itt azonban már olyan csoport is volt (vegyesvállalatok), amely a szaknyelv fontosságát tartja a leglényegesebbnek, s egy (magyar tulajdonú vállalatok), mely a szaknyelvet ugyanolyan lényegesnek tartja, mint a *d* kategóriát.

Két igényes csoport: a közigazgatási szervezetek és a vegyesvállalatok válaszadói előnyben részesítik a fordítóirodákat a többi válaszlehetőséghez képest. Ha figyelembe vesszük az első csoport egyre növekvő fordítási igényeit (EU csatlakozás), illetve a második egyre növekvő jelenlétét a magyar gazdasági életben, ez az adat a szakképzett fordítók szükségessége mellett szól (4.a táblázat).

Természetesen kiemelhetnénk sok olyan adatot is, mely a szaknyelv oktatása mellett szól. Ezek az adatok felhívják figyelmünket arra, hogy a szakfordítóképzés egyik leglényegesebb eleme a szaknyelvvoktatás.

Van olyan kérdés, ahol a lehetséges válaszok közül az adott szakterület ismeretét jelölték be a legtöbben. A minimálisan elvárt fordítói képességek közül a magyar tulajdonban lévő vállalatok a szakmai tudást tartják a legfontosabbnak, de a három legfontosabb között említik a fordítóirodák és a felsőoktatás oktatói, kutatói is (4.b. táblázat). Ha figyelembe vesszük ugyanennek a táblázatnak a fordítóképzést alátámasztó adatait is, a szakterület ismeretének igénye a szakfordító szakok létét igazolja: a szakfordítóknak a válaszadók szerint legalább olyan jól kell ismerniük az adott szakterületet, mint a fordítás technikáját.

4.2. Következtetések az ágazati szakfordítóképzésre és tantárgyunk céljaira nézve

A felmérést érdemes lenne sokkal szélesebb körben, valószínűségi mintavétel alapján is elvégezni. A jelenlegi kutatás betöltheti a próbakutatás szerepét e nagyobb mértékű felmérés előkészítésében. Leszűrhető belőle, mely kérdésekre érdemes újból rákérdezni, s melyek azok, amelyeket egy nagyobb volumenű kutatásban az adott kutatás szempontjai szerint figyelmen kívül lehet hagyni.

Annyi azonban kiderül ebből a viszonylag kis populációt érintő felmérésből is, hogy olykor valóban szükség van minimális fordításra (Heltai 1999), az oktatás iránti elvárások azonban maximálisak. A szakfordítóképzésnek a felhasználók igényei szerint tartalmaznia kell a következő képességeket:

- A célnyelvi szöveg beillesztése a célnyelv rendszerébe a szöveg, a grammatika, a lexika és a felszíni elemek szintjén;

- Magas szintű szaknyelvi ismeretek;
- Kielégítő jártasság az adott szakterületen;
- Az információ „hű” közvetítése.

Ezek a képességek együtt a legideálisabb módon és mértékben az ágazati szakfordítóképzésben sajtúíthatók el. Ez teszi valóban korszerűvé ezt a képzési formát.

A felmérés alátámasztotta a „Bevezetés az angol–magyar fordítástechnikába” című tantárgy fő törekvéseit: az idegenszerűségek kiszűrése a fordításból, a célnyelvi szöveg beillesztése a célnyelvi hagyományok rendszerébe a szöveg, a grammatika, a lexika és a felszíni elemek szintjén a legfontosabb elvárások közé tartozik.

Irodalom

- Babbie, E. 1996. *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Heltai P. 1999. Minimális fordítás. *Fordítástudomány* 1. évf. 2. sz. 22–32.
- Major É. 2000. Milyenfajta angol nyelvtudásra van szükség a nyelvigenyes munkakörökben? Vizsgálat a munkaadók elvárásainak felmérésére. *Modern Nyelvoktatás*. VI. évfolyam 1. sz. 33–49.
- Szomor E. 2000. Felmérés a Szent István Egyetem angol–magyar szakfordítóképzéséről az 1996, 1997, és 1998-ban végzettek körében. In: Dróth, J. (ed.) 2000. *Szaknyelv és szakfordítás*. Tanulmányok a SZIE Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének kutatásaiból 1999–2000. Gödöllő: SZIE GTK. 8–17.
- Teemant, A. & Varga Zs. & Heltai P. 1993. *Hungary's Nationwide Needs Analysis of Vocationally-oriented Foreign Language Learning: Student, Teacher, and Business Community Perspectives*. Budapest: Művelődési és Közoktatási Minisztérium, Munkaügyi Minisztérium, United States Information Agency, Council of Europe Modern Languages Project Group.
- Ulrych, M. 1996. Real-world criteria in translation pedagogy. In: Døllnerup, C. & Appel, V. (eds.) 1996. *Teaching Translation & Interpreting*. Vol. 3. Amsterdam: Benjamins. 251–259.
- Van Slype, G. & J.F. Guinetet & F. Seitz & E. Benejam. 1983. *Better Translation for Better Communication*. Oxford: Pergamon Press. 49–50.

Melléklet**KÉRDŐÍV**

A fordítási szokásokról és a minőségi elvárásokról
(angolról magyarra fordított szakszövegek tekintetében)

A kérdőív célja: a Szent István Egyetem szakfordító szakának igényfelmérése, az oktatás anyagának és az értékelés szempontjainak további alakításához.

Kérjük, húzza alá a megfelelő választ! A felsorolt válaszlehetőségek közül többet is aláhúzhat, ha indokoltnak tartja.

1. A kérdőív kitöltője:

- a) főiskolai / egyetemi tanszék tanára, oktatója; tudományos kutató
- b) minisztérium / közigazgatási szerv munkatársa
- c) magyar tulajdonban lévő pénzügyi / gazdasági / kereskedelmi / ipari / mezőgazdasági Kft. / nagyvállalat vezetője / munkatársa
- d) részben külföldi tulajdonban lévő pénzügyi / gazdasági / kereskedelmi / ipari / mezőgazdasági Kft. / nagyvállalat vezetője / munkatársa
- e) szakmai folyóirat szerkesztője
- f) fordítóiroda vezetője / munkatársa / hivatásos fordító

2. Rendszeresen

- a) készített   b) készít   c) olvas szakfordításokat.

Kérjük, ha a 2. kérdésnél csak a c választ jelölte be, ugorja át az 5., 6., 7., 9., 10., 11. kérdést!

3. Milyen típusú szakszövegekre vonatkozik fenti kijelentése?

- a) Tudományos cikkek
- b) Jogi természetű dokumentumok
- c) Gazdasági elemzések, jelentések
- d) Szerződések
- e) Üzleti levelezés magyar cég és külföldi partnere között
- f) Belső kommunikáció egy Magyarországon működő külföldi érdekeltségű vállalaton belül
- g) Műszaki leírások
- h) Gazdasági rendezvények prospektusai
- i) Termékek használati útmutatója
- j) Egyéb: .....

4. A fordítás olvasói:

- a) szűk kör, amely csak rövid időre használja fel a szöveget, a minőség kevésbé érdeklő
- b) szűk kör, amely igényes szöveget vár el (pl. üzletfelek, szakmai hatóságok)
- c) szélesebb közönség, nyomtatásban is megjelenő írás

5. Milyen képzettségű fordítóval dolgoztat leggyakrabban?

- a) Saját maga fordít, mert fordítói képesítéssel rendelkezik
- b) Saját maga fordít, mert ismeri a szakmát és a szaknyelvet
- c) Saját maga fordít, mert jól ismeri az adott idegen nyelvet
- d) Szakképzett szakfordítót alkalmaz
- e) A két nyelvet és a szakmát jól ismerő embert (esetleg saját munkatársát) kéri fel a fordításra
- f) Fordítóirodát kér fel

6. Alkalmaz-e lektort?

- a) Mindig
- b) Gyakran
- c) Néha
- d) Soha

Kérjük, ha a 6. kérdésnél az a választ jelölte be, ugorja át a 7. kérdést!

7. Amennyiben nem alkalmaz lektort, ez azt jelenti-e, hogy nincsenek különbözőbb minőségi elvárásai?

- a) Igen
- b) Nem
- c) Egyéb: .....

8. Milyen szintű szakfordításra van általában szüksége?

- a) Az adott szaknyelv szempontjából megfelelő szövegekre, de a szöveg idegenszerűségét tolerálja
- b) A szaknyelvben is tévedhet a fordító, hiszen ön azt szakmai tudása alapján korrigálni tudja
- c) Minden szempontból a forrásnyelvi szöveg „tükrözését”, a szavak szintjéig hű fordítását várja
- d) Az információ szempontjából hű, ugyanakkor a magyar nyelv szabályainak és szövegalkotási hagyományainak is megfelelő fordítást vár
- e) Csak a forrásnyelvi szöveg tartalma érdekli, összefoglalásra, az információ kiszűrésére van szüksége
- f) Egy adott szempont alapján a forrásnyelvi szöveg átdolgozására, alkalmazására van szüksége magyar nyelven, ezt várja el a fordítótól

9. Ad-e utasítást a fordítónak a fordítás céljáról, megjelenési helyéről, idejéről, a várható célnyelvi olvasók elvárásairól?

- a) Mindig
- b) Gyakran
- c) Néha
- d) Soha

10. Tájékoztatja-e előre a fordítót az ön minőségi elvárásairól? (Például arról, hogy a gazdaságosság érdekében megelégszik egy minimális szinten elfogadható fordítással, vagy ellenkezőleg: a legjobb minőséget kívánja minden szempontból, esetleg bizonyos kiemelt szempontokból.)

- a) Mindig
- b) Gyakran
- c) Néha
- d) Soha

11. Egyetért-e azzal, hogy az alacsony díjazást a fordító úgy értelmezze, hogy nem várnak tőle minden igényt kielégítő fordítást?

- a) Igen
  - b) Nem
  - c) Részben,
- mégpedig: .....

12. Ön szerint a gyakorlatban melyek a fordító még elégséges, a minimálisan elfogadható fordításhoz elegendő kvalitásai?
- Kielégítő szakmai tudás az adott témában (pl. gazdaság, informatika, kereskedelem, jog)
  - Szaknyelvi jártasság
  - A két nyelv grammatikájának és általános szókincsének magas szintű ismerete
  - A két nyelv szövegtani jegyeinek megfelelő ismerete és alkalmazása
  - Legyen képes arra, hogy a Magyarországra áramló angol nyelvű információt idegenszerűségek nélkül közvetítse magyarul
  - Legyen igénye arra, hogy a fordított szöveg szókincsét a meglévő szakszótárak és helyesírási szótárak alapján, általában a nyelvészek ajánlásainak megfelelően kezelje (idegen szavak kölcsönzése, megfelelő fordítása)
13. A fentiek közül melyek azok a kvalitások, melyeket a szakfordító-képzésnek Ön szerint ki kell alakítania a leendő fordítóknak, akkor is, ha azokat nem kell minden megbízás alkalmával kamatoztatniuk?
- Kielégítő szakmai tudás az adott témában (pl. gazdaság, informatika, kereskedelem, jog)
  - Szaknyelvi jártasság
  - A két nyelv grammatikájának és általános szókincsének magas szintű ismerete
  - A két nyelv szövegtani jegyeinek megfelelő ismerete és alkalmazása
  - Legyen képes arra, hogy a Magyarországra áramló angol nyelvű információt idegenszerűségek nélkül közvetítse magyarul
  - Legyen igénye arra, hogy a fordított szöveg szókincsét a meglévő szakszótárak és helyesírási szótárak alapján, általában a nyelvészek ajánlásainak megfelelően kezelje (idegen szavak kölcsönzése, megfelelő fordítása)

Definíciók:

Szakfordító szak: A SZIE 4 éves párhuzamos nappali képzése, mely angol-magyar szakfordítói oklevelet ad. (Heti 8 óra, gyakorlati és a gyakorlatba épített elméleti képzés.)

Az oktatás anyaga: I. év: nyelvi képzés, összehasonlító nyelvtani tanulmányok; II. és III. év: fordítástechnika (mindkét irányban), szaknyelv, országismeret; IV. év: szakfordítás mindkét irányban, szaknyelv.

Értékelési szempontok: A fordítás oktatása folyamán, illetve a fordítás oktatása végén, a záróvizsga és a képesítő fordítás értékelésére alkalmazható értékelési szempontjai. Nem gondolunk itt a nyelvtudás mérését szolgáló (nyelvvizsga jellegű) fordítások értékelésére.

Angolról magyarra fordított szakszövegek – szakfordítások: A szakfordításokat általában négy csoportba soroljuk: gazdasági, társadalomtudományi, természettudományi és műszaki területre. A Szent István Egyetemen mind a négy terület megtalálható, mivel az egyetem tizenegy karán folyó képzés valamenynyit lefed.

Egy Racine szövegrészlet két magyar fordításáról*

Élthes Ágnes

1. Bevezetés

1999-ben Franciaországban konferenciák, színpadi rendezések egész sora emlékezett meg Racine halálának háromszázadik évfordulójáról. Külön figyelmet kapott a Racine-fordítások problematikája a *Littérature Comparée* különszámában, amelyben Racine svéd, német, angol, orosz, olasz, spanyol, görög, magyar fordításainak elemzései világítanak rá az egyes nyelveken elhangzó francia klaszszikus Racine-szöveg jellegzetességeire, a fordítások sajátosságaira.

A dolgozat célja nem a magyarországi Racine-fordítások történetének ismertetése, általános értékelő elemzése. Az elemzés tárgyául egy 32 soros szövegrészletet választottam a *Berenice* című tragédiából: Antiochus monológiát. A *Berenice* azon ritka Racine-művek közé tartozik, amelyet két, huszadik századi magyar műfordító tollából ismerhetett meg a klasszikus francia drámairodalom iránt érdeklődő közönség. Benedek Marcell 1942-ben, Vas István 1950-ben ültette át magyarra Racine alexandrinusokban írt színpadi művét, amelyet a XVII. századi közönség a korra jellemző, deklamáló előadási stílusban hallott. A magyar színházkedvelők 1971-ben a Győri Kisfaludy Színházban láthatták a darabot Vas István fordításában.

2. A kiindulási hipotézisről

Az elemzés kiindulási hipotézise az volt, hogy egy viszonylag rövid szövegszakasz két fordításának szinte grammatikai részletességig történő megfigyelése, lineáris olvasása lehetővé teszi, hogy a két nyelv közti (a magyar agglutináló és a francia analitikus) különbségekből adódó fordítói megoldásokon túlmenően a fordítói koncepciók eltéréseire is következtethessünk. A fordítói szubjektivitás ugyanis a legapróbb részletekben is megnyilvánul. A konkrét példák rendszerbe állításával, magyar-magyar kontrasztív összehasonlításban árnyaltan rámutathatnak a fordító stílusára, a fordítói „én”-re, a fordító műértelmezésére. A forrásszöveg mindössze egy fordításának elemzése ezt kevésbé engedi meg. Két (vagy akár több) fordítás egybevetése során hitelesebben érhetjük tetten az adott fordítóra jellemző egyéni választásokat.

---

* A jelen tanulmány a *Littérature Comparée*-ban megjelent cikkem módosított, magyar nyelvű változata. Az eredeti cím: „Eh bien, Antiochus, es-tu toujours le même?” (in: *Revue de Littérature Comparée*, Traduire Racine, 1999, avril-juin No: 2. 240–256.)

3. Az elemzés módszere

Racine esetében azon túl, hogy századokkal ezelőtti, színpadi előadásra szánt drámai szövegről van szó, az is nehezíti a fordító dolgát, hogy a szöveg néha jelentéktelennek tűnő szavai később kapnak súlyozott dramaturgiai jelentőséget. Másrészt a Racine-ra jellemző repríz-technikát, a szavak nem mechanikus zenei ismétlődését a magyar fordítás azért nem tudja mindig visszaadni, mert a szövegértelem nem teszi lehetővé a franciához hasonló ismétlés hatását keltő szavak megválasztását. A szemantikai értelem nem eshet áldozatul a zeneiségnek.

A két magyar fordítás sorait egymás alatt tüntetjük fel, s a két szöveget soronként, először önmagában, a francia eredetivel való kapcsolata nélkül vizsgáltuk. Ezt az elemzési módszert Antoine Berman írja le *Pour une critique des traductions* című könyvében (Berman 1995). A két fordítás néha úgy hat egymás mellett, mint egy virtuális intertextus lényegi különbségek nélküli szövegvariációja, bizonyos helyeken pedig alapvető eltéréseket mutat, mintha más-más forrásszövegből készült volna a fordítás. A forrásszöveg átmeneti „mellőzése” azért tűnik érdekes kísérletnek, mert így a két magyar szöveg egymáshoz viszonyított különbözőségeiből következtethetünk a problematikusabb szövegrészletekre. Ahol nem szövegvariáció, hanem eltérő forrásszöveg hatását keltik a fordítások, ott az eredetivel történő egybevetésnél beigazolódnak, hogy a magyarba átültetéskor a két fordítót más-más lexikai, szemantikai, verszenei vagy más drámaértelmezési elképzelés vezette. Egyúttal ez az elemzési módszer gyakorlati síkon igazolja azt az elméleti állítást, amely szerint egy szöveg úgy tekinthető, mint valamennyi létező, lényegileg különböző fordításának összessége (Robel 1992).

4. A kiválasztott szövegrészlet

Antiochus monológja a *Berenice* (1670) második jelenete. A reménytelenül szerelmes commagene-i király úgy tudja, hogy Titus leendő római császár, apja halálát követő nyolc nap leteltével feleségül veszi Berenice-t, Palestina királynőjét, akibe Antiochus reménytelenül szerelmes. Boldogtalanságában arra szánja magát, hogy elhagyja örökre Rómát, ám mielőtt elutazna, még egyszer szeretné látni Berenice-t és talán, – életében először – nyíltan beszél a királynőnek érzéseiről. Bizalmasát, Arsace-t küldi kérésével Berenice-hez, s a választ várva egyedül áll a színpadon, és hangosan gondolkodik. Elhangzik a monológ, amelyben töredékesen a múltra is visszatekint Antiochus, miközben tépelődik, hogy merjen-e szólni a királynőhöz, vagy egyszerűen távozzon. Antiochus sorsa legalább olyan tragikus, mint Titusé és Berenice-é. A monológ pillanatában még nem tudhatjuk, hogy Titus úgy dönt, nem veheti el Róma törvénye szerint Berenice-t és pontosan Antiochust kéri majd meg, közölje ezt a hírt Berenice-szel. Így a dráma a három szerelmes végső, örökre szóló búcsújával végződik.

5. Soronkénti, „mikroszkopikus” szövegelemzés

A monológ két, tartalmi és hangulati síkon egyaránt egymást ellenpontoszó szerkezeti egységre bontható. Az első részben a múltra visszaemlékező, önelemző, melankolikus szerelmes Antiochus áll előttünk, aki fájdalommal vette tudomásul Berenice elutasítását. Úgy dönt, hogy hajóra száll, elmenekül egy újabb találkozás elől. A második részben, saját magához intézett kérdések során keresztül e döntésnek pontosan az ellenkezőjéhez jut el. A francia szöveg zeneileg is aláfesti ezt a kettősséget a „partons” (‘induljunk’, ‘menjünk’) és később ennek homonimája, a „parlons” (‘beszéljünk’, ‘szóljunk’) összecsengésével.

Az első szerkezeti egységet soronként követjük a két fordítónál, a másodikból már csak néhány jellegzetes példa kerül említésre, különös tekintettel a nyelvezeti alkotóelemek fordítási megoldásaira.

Az első sor két variációja nemcsak nyelvi, de gondolati síkon is más felfogást tükröz. A későbbiekben az egyszerűség kedvéért Benedek Marcell fordítására I. fordításként, Vas István fordítására pedig II. fordításként fogunk utalni.

I. Ó, Antiochus, nem vagy már a régi? (Benedek Marcell)

II. Ó, Antiochus, ó! Te vagy, kit így neveznek? (Vas István)

Szembeűnő, hogy az I. fordításban az idő múlására, a szereplő múltbeli helyzetéhez képest történt változásra történő utalás a II. változathoz teljesen hiányzik. A nézőben, olvasóban váratlanul ébreszt a „már nem”, és – tudatalattijában – az általa teljességében még nem ismert jelenhez időben, térben, közegben ismeretlen múltat képzel el Antiochus személyével kapcsolatban. A II. fordításban a kétszeri ismétléssel Antiochus nevét körülvevő *ó!* indulatszó, az önmagát tegező hangvételből a határozatlan többes szám harmadik személyre átváltás nem adja vissza az időbeli elemet, és a benne rejlő dramaturgiai mélységet.

A két fordítónál az indító sor, különösen, ha Antiochus nevétől elvonatkoztatunk, azt a hatást kelti, mintha nem azonos forrásszöveg kétféle fordítása, hanem két, egymástól független sor lenne. Feltételezhetően vagy az egyik fordítás áll közel az eredetihez, vagy mindkettő átértelmezte azt. A francia „*Eh bien, Antiochus, es-tu toujours le même*”? – (szó szerint: Nos, Antiochus, még mindig ugyanaz vagy?) azonban pontosan a jellem változatlanságára, elmozdulási képességére utal, önmagához intézett kérdés formájában. A Racine-i „*même*” jelentős láncszem Antiochus személyiségének meghatározása szempontjából. Elindítja a dramaturgiai erővonalakat, amelyek a múltban gyökereznek, de kihatnak a szereplő döntésére, amelyet a monológ során hoz meg, s amely magában hordozza indirekt módon a drámai végkifejletet.

Mint mondtuk, Racine-nál látszólag jelentéktelen szavak súlyos mondanivalóra utalnak. A darab elején még nem ismerhetjük a „*même*” igazi tartalmát. Ugyanis ha Antiochus *még mindig a régi / és nem már nem* akkor nem gondolhat valódi párbeszédre Berenice-szel. A monológ során azonban eltávolodik ettől az „*ugyanaz*”-tól, ő, aki a múltban nem mert nyíltan megszólalni, szerelmet vallani, inkább közvetítőt, Berenice bátyját küldte. És most nyílt beszélgetésre kéri Berenice-t. A francia szöveg indító sorának egyetlen szavába foglalt indi-

rekt dramaturgiai utalások nem kerültek át a magyar fordításokba. Ezt a mű értelmezése indokolja, és nem a lexikai, stílári vagy ritmikai megkötöttségek. Ugyanakkor mindkét fordító visszaadja a várakozás feszültségét, az önelemzés hangulatát, mintha a hős egy (lelki) tükör előtt állva szólítaná meg magát, tegezõ hangon, hogy lelke rejtelseit feltárja. Színpadi magányban, önmagát tegezve, hangosan mondja ki Antiochus a legbelső gondolatait, miközben az *idõben csapong*. Racine itt a belsõ monológ („monologue intérieur”) elõfutárának tekinthetõ (Dujardin 1931). Vas Istvánnál a tegezés észrevétlenül többes szám harmadik személyre vált át („neveznek”). Ez a látszólag egyszerűen grammatikai eltérés más megvilágításba helyezi az õ Antiochusát. Ez a monológ-hõs nemcsak saját magát figyeli, kívülrõl is szemlélik láthatatlan szemek.

A következõ sor azonos tartalmat közvetít eltérõ nyelvi eszközökkel, azonos tartalmú ige szinonimájának felhasználásával.

I. Szerelmedrõl reszketve szólasz néki?

II. „Szeretem”- Ó, hogyan mondjam, hogy ne remegjek?

A grammatikai (szófaji, szórendi) megoldások szintjén túl a ragos fõnévvé tömörítés „Szerelmedrõl” és a határozói igenév „reszketve” használata az I. fordításban nem érzékelteti a monológon belül elképzelt, *fiktív párbeszédet* Antiochus és Berenice között, amit visszaad a II. fordításban az idézõjellel körülvett „Szeretem” igealak és a kétkedést kifejezõ felszólító módú ígét tartalmazó kérdõmondat „Ó, hogyan mondjam, hogy ne remegjek?”. Az önelemzés pszichológiai mélysége, a Berenice-szel folytatott *képzelt dialógus* elsikkad az I. fordításban, ezáltal tompul a drámai határfok. A francia eredetivel egybevetve azt látjuk, hogy a Racine-sor végén elhelyezett „Je vous aime” (‘Szeretem’) Vas Istvánnál megmaradt, azzal az eltéréssel, hogy õ a sor elejére helyezte. A tömörítõ szándék Benedek Marcellnál nemcsak formai szempontból egyszerűsítette a belsõ monológ hatását. A szereplõ lelkiállapotára ebben a jelenetben jellemzõ tétovázó, ingadozó, önelemzõ hangulat is elvész.

Az eredeti szöveg feltételes módú igealakjának „Pourrais-je lui dire: „Je vous aime”? (szó szerint: Tudnám-e azt mondani neki: „Szeretem”) szinte szöveg-hûen felel meg grammatikai és tartalmi síkon a II. fordítás felszólító módú igealakjainak mozgalmassága. A francia „sans trembler” (‘remegés nélkül’) Benedek Marcellnál határozói igenévként jelenik meg „reszketve”, Vas István interpretációjában pedig célhatározói mellékmondatá bővül „hogy ne remegjek”. Ez tipikusan arra példa, hogy a francia prepozíció + fõnévi igeneves szerkezetnek a magyarban nincsen nyelvtani tükörképe, ezért a fordító azt az egyéni megoldást választja, amely legjobban beleilleszkedik szövegépítése logikájába. Ezt a jelen esetben az is befolyásolja, hogy verses, drámai szövegrõl van szó.

A szintaktikai átrendezés, mint grammatikai átváltási művelet, nem változtat (pl. a II. fordításban) az eredeti szöveg üzenetén, szemantikai mélystruktúráján (Ladmiral 1994).

I. Hisz máris reszketek, s e gyáva szív

Retteg a perctõl, melyet vágyva hív.

II. Még nincs is itt, de már minden tagom remeg,
S a régvárt pillanat rémíti szívemet.

A két, párhuzamba állított magyar szöveg egymás variációjaként, két lehetséges szövegváltozatként hat. Mindkét fordításban közös az óhajtott találkozástól való félelem. Ennek hordozói azok a lexikai elemek, amelyek a fizikai valóságot és lelkiállapotot fejezik ki: „*hisz máris reszketek*” (I.) „*minden tagom remeg*” (II.) – „*gyáva szív*” (I.) „*rémíti szívemet*” (I.) – „*melyet vágyva hív*” (I.), „*régvárt pillanat*” (II.). A párhuzamok mellett alapvető eltérés, hogy Vas István egy egész mondatot told be az eredeti szöveghez és az I. fordításhoz képest: „Még nincs is itt.” Ezt a lexikai bővítést a dráma cselekményének ismerete indokolhatta, a szövegjobblet itt tehát a drámai cselekmény előrevetítése, *anticipációja*. Ugyanis a monológ elmondásának pillanatában Antiochus még nem tudhatta, hogy Bérénice-szel valóban beszélni fog-e. Nemcsak azért, mert ő maga ingadozik, megszólaljon vagy elmeneküljön a találkozás elől. Azért is, mert Antiochus a monológot közvetlenül megelőzően követet küld Berenice-hez, kihallgatást kérve a királynőtől. A választ pedig még nem hozta meg Antiochus bizalmasa, Arsace.

A Racine-művekben súlyozott dramaturgiai helyeken gyakran előforduló, a színpadi előadás során a beszéd lendületét megállító, a beszédtempót lefékező felkiáltás, „*Mais quoi*” (kb. de hogyan?) mindkét fordítónál elvész a magyarban. A veszteséget némiképpen ellensúlyozza, hogy az eredetiben szereplő „*je crains*” (‘félelek’) igének expresszív erejű szinonimák felelnek meg a magyar változatokban: „*retteg*” (I.), „*rémíti*” (II.). De a „*Mais quoi*”, figyelemfelkeltő hatása a magyarban elsikkad.

A viszonzatlan szerelemtől szenvedő Antiochus reményvesztettségét eltérő stilisztikai mélységgel adja vissza a két fordítás. Benedek Marcell hétköznapi nyelven egyszerűsít: „*Elvette Berenice reményemet*”, míg Vas István metaforikus képet iktat be: „*Reményem útjait Berenice lezárta*”. A két sor párhuzamos vizsgálata nem mutat nagy eltérést. Az eredetihez képest azonban mégis kimutatható Benedek Marcellnál és Vas Istvánnál egyaránt két kihagyás, a múltra utaló „*autrefois*” (‘egykoron’) és a „*tout*” (‘minden’) melléknév. Benedek Marcell tolmácsolásában veszít erejéből a hangulatábrázolás, és eltűnik egy ismételtlen a múltra történő dramaturgiai utalás. Ezt a veszteséget a Vas Istvánnál betoldott metaforikus kép sem kompenzálja. Az „*autrefois*” határozószó szerepe a dráma kontextusában túlnő az egyszerű szófaji funkción. Kihagyásával a magyar olvasó (néző?) dramaturgiai tájékozódási pontot veszít, a predramatikus múlttal való kapcsolatot, amely Racine esetében különös jelentőségű. Hiszen drámáinak expozíciója valójában sohasem indítja, hanem a drámai cselekmény folyamatába helyezi a darabot. Amit a színen látunk vagy hallunk, az mindig a múlt folytatása, a színpad voltaképpen a következőt, a múltból fakadó döntéskényszert állítja elénk egy-egy hős életéből kiragadott epizódban. Az „egykor” időhatározószó kihagyása tehát megfosztja az eredeti szöveget nem ismerő nézőt vagy olvasót a múlt felidézésének, megismerésének vágyától. A másik kihagyás is dramaturgiai egyszerűsítéshez vezet. A remény elvétele (mindkét fordítónál ez a lényeg bontakozik ki) nem azonos az eredeti szöveg nyomató-

kosító kifejezésével, amely így hangzik. „*Berénice autrefois m’ôta toute espérance*”. (szó szerint: Minden egykori reményemet elvette Berénice). Ezért a franciában a monológban hozott döntés, azaz a találkozás és a beszélgetés igénye Antiochus részéről még nagyobb feszültséget kelt. Ez a két kihagyott szövegelem – az eredeti szövegben – lényeges információs értékkel rendelkezik a drámai cselekmény szempontjából.

Nincs a két magyar változat tartalma között ellentmondás a következő sorban sem, legfeljebb több információt tartalmaz Vas Istváné.

I. S hallgatni kényszerített engemet.

II. Sőt ő maga ítélt örökös hallgatásra.

Benedek Marcell fordításában nem szerepel az „*éternel*” (‘örökös’) jelző megfelelője. Az ő értelmezésében úgy tűnik, mintha az Antiochusra kényszerített hallgatás csak egy adott helyzetben, pillanatban fosztotta volna meg őt a verbális kommunikáció lehetőségétől, nem pedig mindenkorra. Vas István Benedek Marcellhez képest tartalmi többletet tartalmazó fordítása áll közelebb az eredetihez: „*Elle m’imposa même un éternel silence*” (szó szerint: Sőt, ő (azaz Bérénice) még örök csendet is rám kényszerített). Vas István a francia „*même*” (itt: ‘sőt’, ‘még’) szót nem az eredeti szöveg szerinti helyén alkalmazta, s ezáltal – az egyébként szemantikailag teljesen hű fordításba az eredetihez képest jelentésváltozást szőtt bele. Nem mindegy, hogy „Sőt ő maga” – vagy „sőt még örök csendet is” kényszerített Bérénice Antiochusra. Ez utóbbi, (a francia versrészlet szó szerinti fordítása) a szerelem elutasításán túlmenően magának a beszédnek, mint a közeledés lehetséges módjának az elutasítását is magában hordozza. Így e sor fordításánál az első fordító dramaturgiai fontosságú elemeket hagyott ki, a második fordító pedig egy egyszerű szófajcserével részben átértelmezte a francia szöveg jelentését. Az „*autrefois*” kihagyása az „*éternel*” jelzővel együtt azért csonkítja a tartalmat, mert a múltba visszavivő és a drámai kifejelet felé egyaránt mutató, előrejelző elemek vesznek el ezáltal. Az avatott néző (olvasó) tudja, hogy a darab végén a szereplők örökös hallgatásra, örök elválásra lesznek ítélve.

A következő két sor összehasonlítása során kibontakozik egy olyan, három információt tartalmazó közös „szövegmag”, amely mindkét fordításból kiemelhető.

I. Öt évig hallgattam, mert így akarta,
És szerelmemet barátság takarta.

II. Öt éven át máig nem szólhattam soha,
S fődte szerelmemet barátság fátyola.

A fenti szövegrészletből három, azonos dramaturgiai funkcióval rendelkező, kontextusra utaló információ vehető ki. 1. egy öt éven át tartó időszak, 2. a beszéd, a közlés lehetetlensége (verbális kommunikáció megszűnése), 3. a barátság színlelése a szerelmi érzés leplezése. A kiemelt, az azonosságot egyértelműen mutató szövegrészletek mellett néhány különbség is kimutatható. Benedek

Marcell egy okhatározói mellékmondatot toldott be, amelyet kontextusfüggőnek érezhetnek a darab teljes szövegét ismerő olvasók. Ennek megfelelőjét sem az eredeti szöveg, sem a másik fordítás nem tartalmazza. Ezt a betoldást a dráma ismerete indokolja, a fordító kommentál, hozzátesz, a szereplők egymáshoz viszonyított emberi kapcsolataira világít rá, Antiochus érzelmi alárendeltségét illusztrálja. A betoldás mellett kihagyással is él a fordító, a francia metaforát „voile d’amitié” „barátság fátyola” megszemélyesítéssé egyszerűsíti le. Az explicit, kommentáló megoldással szemben a II. fordító implicit formában, egyetlen tagadó igealakokkal és két időhatározószóval érzékelteti Antiochus érzelmi alárendeltségét. – Az egyszerű, (a magyarban nem létező) *passé composé* igealak „*Je me suis tu cinq ans*” (‘öt éven át hallgattam’) kibővült tehát mindkét magyar változatban. A „*Jusqu’ à ce jour*” (‘eddig a napig’) Vas Istvánnál a „*maig*” határozószóban él tovább. Az egymáshoz mérten eltérő fordítások és az eredeti szöveggel történő egybevetés során kimutatható azonosságok és eltérések mellett hangsúlyozottan van egy különbség, amely mindkét fordítónál megjelenik a francia szöveggel való összehasonlításban. Antiochus egyes szám első személyben beszél: „*D’un volie d’amitié j’ai couvert mon amour*” (‘Barátság fátyolával fedtem szerelmemet’), míg a fordítóknál a második sor alanya nem Antiochus, hanem, bizonyos mértékig távolságot teremtve, a megszemélyesített „barátság fátyola”, mintha Antiochus kívülről is szemlélné magát.

I. A trónon, melyet Titus néki szánt,
Kegyesebb lesz tán szerelmem iránt?

II. Tán e császári rang remény-fokán a vágyam
Kedvezőbb fültre lel, mint Palesztinában?

A magyar változatokban, mint a „*tán*” határozószó azonossága alátámasztja, közös, hogy a fordítók Antiochus bizonytalanságának érzését ragadják meg elsősorban. A fordítói választások sorában ez az egyetlen közös lexikai elem. A szemantikai mélyréteget ugyan eltérő nyelvi-stilisztikai eszközök hordozzák, az eredeti szöveg üzenete mégis megfejthető. Valóságos lexikai megfeleltetési „mikroszótár” készülhetne, amelyben a trón = császári rang, szerelmem = vágyam, kegyesebb lesz = kedvezőbb fültre lel. Berenice eljövendő magasabb társadalmi rangjának árnyékában Antiochus még reménytelenebb helyzetbe sodródik. Ez fogalmazódik meg a magyar tolmácsolásban. A tulajdonnevek, a személynév, illetve a földrajzi név nem azonos a két fordításban. És ezen a ponton az összehasonlítás elbizonytalanodik az eredeti szöveg tartalmát illetően. Benedek Marcell *Titust*, Vas István pedig a múltra egyértelműen visszautaló *Palesztinábant* szerepelteti fordításában. Az eredeti szöveget segítségül véve látható, hogy Racine-nál mindkét név egyenrangúan fontos. Megnevezi Titust, és felidézi Palesztinát. A leendő római imperátort, aki felemeli majd maga mellé Berenice-t (legalábbis ezt hiszi Antiochus és maga Bérénice is) és Palesztinát, ahol Antiochus szerelmet akart vallani, de csak Berenice bátyján, Agrippán keresztül üzent, ám üzenetére elutasító, hallgatást parancsoló választ kapott, öt évvel korábban.

A két magyar változat között megoszlik a reáliák szerepe. Vas István a csá-

szári rangot magyarázó, explicitáló megoldást választotta, szemben a személy-név egyszerűbbnek tűnő átmenésével. Ugyanakkor betold egy metaforát, a „remény-fokot”, amely nem szerepel Benedek Marcellnál, de Racine-nál sem. Benedek Marcell objektív tényként közli Berenice trónra kerülését, visszadva a francia ige *destine*, jelentését, „szánni valakinek valamit” („*a trónon, amelyet Titus neki szánt*”). A Vas István költői szövegét gazdagító metafora a cselekményt előrevetítő dramaturgiai anticipáció. A Racine-drámában a monológot megelőzően Antiochus bizalmasa ejti ki a száján a „*de Titus épouse en espérance*” („Titus reményteli hitvese”) kifejezést. Erre visszhang Vas István fordítása. A drámai szövegnek ezen a helyén ugyanis még nem ismerhetjük a darab cselekményét: Berenice reménykedését, a szerelmeseket egymástól kegyetlenül elválasztó római törvényt, amely nem engedi meg, hogy római császár idegen királynőt vegyen el feleségül, Titus ingadozását, kényszerű döntését, Berenice-nek az igazsággal való kiméletlen szembesülését, ebben Antiochus közvetítői szerepét, mindhárom szereplő végső búcsúját, örök elválását. A racine-i szövegben használt egyszerű igealakot, „*elle m' écoute*” („ő meghallgat engem”) mindkét fordító kibővíti, explicitálja, amikor visszaadja Antiochus legbelsőbb gondolatait, „*kegyesebb lesz*”, illetve „*kedvezőbb föltre talál*”.

A két fordítás közti szoros párhuzam és kevés eltérés a következő sorokban folytatódik. A leendő házasságkötés és Antiochus szenvedése röviden az alábbi sorok tömör, közös tartalma.

I. Nőül veszi ... *ez hát a pillanat,*

Feltárni újra lángolásomat?

II. Titus elveszi őt. *Ez hát a pillanat,*

Mikor szerelmesül kínáljam magamat?

A szemantikai átfedések egy helyen teljes lexikai átfedéssel járnak együtt („*Ez hát a pillanat*”), az eltérések a központoszási jelekben, a szinonimák tartalmában, illetve a II. fordításban lexikai bővítés formájában jelennek meg, ezáltal a dramaturgiai szituáció egymáshoz viszonyítottan alig érzékelhetően eltérő színezetet kap. Vas Istvánnál többlet Benedek Marcellhez és a francia szöveghez képest Titus megnevezése. Racine személyes névmásokat használ alany- és tárgyesetben „*il l'épouse*” („elveszi őt”). A fordítók expliciten felszínre hozzák Antiochus rejtett gondolatainak szereplőit: a régies hangzású „*nőül*” főnév (I.) és Titus nevének említése (II.) által a „*kínáljam magamat*” modernül csengő kifejezésben. Benedek Marcellnál a szerelmi érzés kifejezésére a „*lángolásomat*” metaforikus, expresszív erejű főnevet találjuk. A fordító Racine költői világának tipikus kifejezéstárából merít itt anélkül, hogy ezúttal Racine szövegében lenne ennek megfelelője. Racine stílusára jellemző, hogy gyakran a *láng* és *tűz* főnevek metaforikusan helyettesítik a *szerelem* direkt megnevezését (Pittaluga 1991). Ám a „*lángolásomat*” annyiban tesz hozzá a megszokott Racine-metaforához, hogy nemcsak a szerelem tényét rögzíti, hanem a cselekvő lelki állapotát, számát, személyét is kifejezi. Az „*újra*” határozószó betoldása azonban tartalmi ellentmondást sző bele a monológ eddigi logikájába. Ugyanis Antiochus korábban négszemközt sohasem tárta fel szerelmét. Így ezt újra nem

teheti meg. A drámai cselekményből mindez később bontakozik ki. Eddig csak azt tudjuk, hogy Antiochus öt évig hallgatott, s mint már erre utaltunk, Antiochus közvetítőt kért fel érzéseinek tolmácsolására. Benedek Marcell Antiochusa elgondolkodik, mélézik, ezt mutatja a megállást sugalló három pont. Mindkét fordításban közös a francia szövegben szereplő (és Racine-nál oly ritka) enjambement elhagyása. A magyar változatokban a verssor vége itt egybeesik a gondolat tagolásával, Racine-nál a gondolatok szárnyalása átlendül a következő sorba. Mindez az eredeti szöveggel való egybevetés során azért érdekes, mert Racine sem Titus nevét nem teszi ki, sem a Vas István koncepciójában fontosnak tartott kifejező metaforához hasonlatos költői képet nem használ. A két fordítás *együttesen adja* az eredeti szövegnek leginkább megfelelő megoldásokat, különösen, ha elhagyjuk a betoldásokat, leegyszerűsítjük az expresz-szív erejű szinonimákat.

I. Mért tennék vallomást, ily vakmerőt?

Ha mennem kell, miért bántsam meg őt?

II. Mit is remélek e vakmerő vallomástól?

Ó, ha már válni kell, váljunk némán egymástól!

Mindkét fordításban lemondást sugalló kérdéssor tükrözi, hogy Antiochusra ránehezedik a tiltásból adódó lemondás. A két magyar szöveg gondolati síkon és egy-egy ponton lexikai téren is lényegében megegyezik egymással. A magyarban a melléknév megelőzi a főnevet. Ettől ritmikai, stilisztikai megfontolásból azonban eltérhet a költő. Benedek Marcell ezt teszi. A főnév és melléknév szétválasztásával, egy kérdő névmás közéjük iktatásával kibővíti a francia szöveget, és ez a szórendi átrendezés még jobban hangsúlyozza, hogy Antiochus lemond a vallomásról. Vas István a francia szöveg szóismétléseit („...*il faut partir, partons ...*” (‘menni kell’, ‘menjünk’) azzal adja vissza, hogy a *partir* igének megfeleltetett *válni* igét ismétli Racine-hoz hasonlóan. Az általa választott *váljunk* ige előrevetítő szerepet játszik. Ehhez a fordítói eljárásához Vas István már korábban is folyamodott. A francia „*sans lui déplaire*”-t, (szó szerint: anélkül, hogy ne tessünk neki) ezt a magyarban nem létező, prepozíció+főnévi igeneves szerkezetet a magyar fordítók más-más módon értelmezik, valósággal átköltik. „*miért bántsam meg őt?*” az I. fordításban, a „*némán*” határozószó beiktatásával és a „*válni*” ige variált ismétlésével a II.-ban.

I. Megyek – elrejtve titkomat előle.

II. El innen, el! Titok maradjon a titok.

Benedek Marcell gondolatjellel követett, kijelentő módú igealakkal „*Megyek*” – indítja a következő sort, amelynek megfelelője Vas Istvánnál szóismétléssel keretbe foglalt helyhatározószó. „*El, innen, el!*” Ez a fordítói választás három, felszólító módú, francia mozgást jelentő igealakot közvetít. Dinamizmusukban kifejezésre jut a menekülési vágy, a térben, időben való fokozatos eltávolodás gondolata: „*retirons-nous, sortons, allons loin*” (szó szerint: húzódjunk vissza, menjünk ki, menjünk el messzire). Az egyszerű, kijelentő módú igealakban a

zaklatottság nem jelenik meg. Az igék Vas István fordításából is hiányoznak. Ezt kompenzálja az „el” igekötő kétszeri megismétlése. A fordító olyan igekötőt választ a magyar nyelv tárházából, amely (szófaji átcsapás eredményeképpen) önállóan is képes kifejezni, expresszív erővel, a térbeli távolodást. Az „elmenni” mozgást jelentő igét annak irányjelző igekötőjével helyettesíti, s bár a felszínen eltér a francia szöveg tartalmától, a menekülés hangulatát visszaadja. De a francia szöveg keltette színpadi mozgáshatás elvész. Racine-ra jellemző, hogy a szinte minimumra redukált szerzői utasítások hiányát a szövegbe írt, színpadi hatást keltő lexikai elemekkel, fordulatokkal ellensúlyozza. Itt is, Antiochus szinte egy elképzelt jelenetet „rendez”, amelyben ő a színpadon mozog, visszahúzódik, kimegy és messzire távozik. A drámai szövegbe kódolt, elképzelt színiutasítások nem kerültek át a magyar fordításokba. Fordítói leleménnyel, mindkét fordító a „titok” szót érzi a legmegfelelőbbnek annak tolmácsolására, amit Racine Antiochusa egy újabb, előjárószerű + főnévi igeneves szerkezettel fejez ki. *Sans nous découvrir*, (szó szerint: anélkül, hogy feltárnánk magunkat). Benedek Marcell: „*elrejtve titkomat előle*”, Vas István nyomtatékosító ismétléssel, „*Titok maradjon a titok*”, explicitálja Antiochus rejtett gondolatát. A fordítók e helyütt értelmezik, kibontják a francia szöveg mondandóját. Explicitte teszik azt, amit még a magányos monológban sem tár fel lelke rejtelseiből Antiochus. A fordítók ezen a helyen kivetítik a francia főnévi igeneves szerkezetnek az adott drámai szituációban aktualizálódó tartalmát.

I. Feledni, vagy meghalni messze, messze tőle el!

II. Szemétől messze majd felejték s meghalok.

Kötőszóval elválasztva, ugyanaz a két ige fordul elő mindkét fordítónál. Hüen Racine-hoz, átkerült a magyarba a „*l'oublier ou mourir*” (‘felejteti őt vagy meghalni’), pusztán a nyelvtani alakjuk különbözik. Az őket összekapcsoló kötőszó, amely eltér a fordításokban, azonban alapvető jelentéskülönbséget hordoz. A „*vagy*” kötőszó alternatívaként veti fel a halál gondolatát Antiochus számára, Vas István hőse számára viszont a halál a jövőbeni egyedüli kiút. Ezzel a kötőszóválasztással nemcsak Benedek Marcellhez, hanem Racine-hoz képest is eltér a fordítása. Benedek szöveghűen fordított, megőrizve az eredetiben használt kötőszót. A kötőszó megválasztását ebben az esetben nem a körülhatárolt grammatikai lehetőségek irányították. Inkább úgy tűnik, a fordítónak a hősről alkotott koncepciója tükröződik benne. A „második” Antiochus tragikusabb perspektívában gondolkozik, számára a halállal azonos, ha el kell válnia Berenice-től, és nem tudja elfelejteni a királynőt.

Vas István fordításában szerepel a „*szemétől messze*” kifejezés, Benedek Marcell változatában ennek nincs megfelelője. Racine-ra tipikusan jellemző, dramaturgiai szempontból meghatározóan fontos a *szem*, a *tekintet* szerepe (Starobinski 1961). A szerelem érzése nem egy művében a szeretett lény megpillantásával kezdődik, a drámai hősök sokszor elemzik egymás tekintetét, megfigyelik, leírják, amit láttak, (ez különösen a színpad mögött játszódó események előadásakor figyelhető meg). Felszínes olvasatban egy konkrét főnevet (*szemétől*) névmással (*tőle*) helyettesítette az első fordító. Az eredeti szöveggel egybe-

vetve „*Allons loin de ses yeux*” (‘Menjünk messze a szeme elől’) mégis úgy érezhetjük, a Racine-i dramaturgia egyik lényeges eleme nem került át a magyarba.

A monológ második szerkezeti, gondolati egységének kezdetét egy, a klasszikus drámákban igen gyakori felkiáltószó jelzi, amely mintegy láthatatlan szimmetriatengelyt húz Antiochus eddigi és ezután következő gondolatmenete közé. Érzelmi, hangulati tónusváltást vetít előre az „*Hé, quoi*” (kb. ‘nos, hogyan’), amely megtöri a múltbeli emlékfoszlányok és a jelenbeni tépelődés hangulatát, és átlendíti a szomorkás, melankolikus alaptónust a kényszerű verbális tehetetlenségtől való szabadulási vágy motívumába. A felkiáltást követő szövegszakasz ellenpontozza az elsőt, úgy hat, mint egy fordított tükörkép.

A fordításokban is érezzük a *váltást, valami újnak a kezdetét*, mert mindkét helyen a „*de*” ellentétes kötőszó vezeti be a fordulatot. A francia felkiáltás expresszivitása azonban a magyar kötőszóban letompul. A magyarban nehéz visszaadni a klasszikus francia költői nyelvben gyakran használt fordulatot. A magyar „*de*” nem érzékelteti a francia „*mais*” és az „*hé quoi*” közti regiszterbeli különbséget.

A második szerkezeti egység első két sora a két magyar változatban lexikai, grammatikai, szemantikai síkon alapvetően azonos.

I. Titkoljam könnyem eztán is megint?

II. Álljak előtte majd elfojtott könnyeimmel?

A francia szövegnek szinte tükörfordítását nyújtják a fordítók: „*Toujours verser des pleurs qu’ il faut que je devore?*” (szó szerint: Mindig olyan könnyet hullajtsak, amelyet el kell, hogy nyeljek?) Egy ponton tér el mindkét fordító az eredetitől, a *toujours* határozószó értelmezésében, amelynek kettős jelentése van: ‘mindig’, és ‘még mindig’. A Racine-szövegben a „*toujours*” két soron belül kétszer megismétlődik. A Racine-ra jellemző repríz-technika lehet egyszerű szóismétlés egyik sorról a rá következőre, vagy akár szóalakok ismétlése, sorzáráson, soron belül, néhány soros távolságra, a néző számára váratlan helyeken. Ez zenei hatást kölcsönöz a versnek, s az ilyen zenei hatású szóismétlés nehezen emelhető át a magyarba. Ha a gondolati hűséget követi a fordító, nem mindig sikerül zenei-lexikai síkon is megteremtienie az eredeti szöveg hatását. De jelen esetben nemcsak a zenei hatás vesz el, hanem jelentésmódosulás is végbemegy. Az első fordításban „*eztán is megint*”, a másodikban „*majd*” lesz a francia „*toujours*”-ból.

6. Néhány további példa

A továbbiakban a monológ fordításainak lineáris összehasonlítása helyett néhány példát emelek ki. Ezúttal rögtön az eredeti szöveg megoldásaiból kiindulva vetem egybe a két magyar változatot. Racine Antiochusa a képzeletében fiktív párbeszédet perget le Berenice-szel. Ez az illuzórikus párbeszéd a monológ talán legösszetettebb része, mert itt a szövegfelszínen átsejlik egy *belső hang, szavakban ki nem mondott*, még saját maga elől is *elrejtett mondanivaló*. A Ra-

cine-szöveg kérdő alakú, feltételes módban lévő igealakokkal érzékelteti, hogy Antiochus elképzelt színpadán Berenice-szel beszélget. Kérdések, kötőmódban álló igék következnek. „*Viens-je vous demander que vous quittiez l’empire? /Que vous m’aimiez?*” (szó szerint: Azért jövök, hogy kérjem, szeressen engem, hogy hagyja el a trónt?). E szavak Antiochus legmélyebb, legintimebb gondolatait kérdő formában fogalmazzák meg. Az igazi üzenet, amelyet még önmagában sem mer kimondani, így hangozhat: „Szeress engem. Hagyd el a trónt.” Ezért érezhetjük úgy, hogy Benedek Marcell udvari protokollt félretevő, tegező hangú fordítása közel áll Racine Antiochusának titkos lelkivilágához: „*rangodról mondj le, azt kérem talán? Vagy hogy szeress?*” Fordításának nyelvtani formájával, a tegező felszólító igealakokkal Benedek Marcell explicitálja Racine szándékát, vagyis Antiochus szenvedélyes szerelmének kifejezését. Benedek Marcell ketőspontot tesz ki az ige után, ezzel lassító hatást vált ki, s a francia enjambement-t is átmenti, amely Vas István fordításában elvész. A második változatban egy fordítói lelemény mondattal bővíti a szöveget. Erre a francia eredetiben nincsen megfeleltethető szövegszakasz. Az idézett mondat önálló életet is élhetne a közvetlen szövegtörzsekből kiszakítva, és a monológ, illetve akár az egész dráma utolsó mondata is lehetne: „*Nincs más mondanivalóm már*”. Ez a betoldás is arra példa, hogy a mű ismerete áthatja a fordítást, és a fordító előrevetíti a drámai fejleményt: a végső szakítást.

Az udvari protokoll diktálta megszólítás, „*Belle reine*”, (‘szép királynő’) a magyarban egyetlen birtokos személyjel kitételével, „*Szép királynőm*”, bensőségebb léggözt teremt. A Racine-nál olvasható „*empire*” (‘birodalom’) Benedek Marcellnél a leszűkítő értelmű „*rang*” köznévként, Vas Istvánnál pedig a jelen esetben az eredeti szöveghez képest konkretizáló értelemmel felruházott „*Róma*” tulajdonnévként szerepel. A két fordításban szembevetőnek a lexikai átfedések, mégis alapvető a különbség. Benedek Marcell Antiochusa, félreteve a távolságtartó stílust, tegezi Berenice-t. Ezzel a merészen megválasztott hangvétellel a fordító hozzátesz az eredeti szöveghez, kivetíti a drámai hős intim óhaját, Berenice utáni vágyakozását.

Az „*Aujourd’hui qu’il peut tout*” (szó szerint: Most, hogy mindent tehet) két magyar változatának összehasonlítása során az az érzésünk, mintha a fordítók két teljesen más eredeti szövegből indultak volna ki. A francia egyszerű, jelen idejű ragozott igealaknak Benedek Marcell egy gazdag konnotációjú jelzőt feleltet meg, „*mindenható*”. Ez a jelző bibliai értelemben és politikai-jogi síkon is jellemzi, szimbolikusan, Titus uralkodói helyzetét Rómában (azaz XIV. Lajosét a XVII. századi Franciaországban). Ezzel a szemantikai elmélyítéssel szemben Titus mindenható hatalmának tényén Vas István teljesen átsiklik. A francia szövegben a Berenice-szel folytatott fiktív párbeszédet tükrözi a francia birtokos melléknév is „*votre hymen*” (‘az önök házassága’) közeleg. A magyar szövegben elvész a párbeszédjelleg azáltal, hogy Benedek Marcell metaforikus képben beszél a leendő házasságkötésről: „*hymen-fáklyák égnek*”, Vas István pedig tényként közli: „*De egyre közeleg a nászúk napja*”. A szép leíró költői kép, illetve a személyjellel ellátott, a stílusban más tartalmi hatású „*nászúk*” főnév arról árulkodik, hogy Antiochus a magyar változatokban, csak külső szemlélője az

általá elképzelt, vélt eseményeknek. A belső monológ-jelleg mindkét fordítónál elsikkad.

A következő sorokban lexikai síkon párhuzamosan halad a két magyar szöveg. Legfeljebb a francia „*exemple infortuné*” jelzőjéről mondható el, hogy más-más erősségű szinonimával fordítják le a fordítók. A szerencsétlenből komorságot idéző „*Bús*” lesz Benedek Marcellnál, Vas Istvánnál pedig még komorabban csengő és értelmében a franciáétól ezáltal el is távolodó „*baljós*” lesz. Itt szintén „*anticipál*” Vas István, hiszen Antiochus szerepe a drámai kifejtésben valóban „*baljós*”, hiszen ő lesz Titus komor tartalmú, Berenice számára szomorú üzenetének közvetítője.

Az utolsó négy sorból a fordításokban elvész egy zenei és szerkezeti, gondolati téren egyaránt lényeges homonima: az első szerkezeti egységet záró „*partons*” (‘utazzunk’, ‘menjünk’) és ennek ellentétét megjelenítő „*parlons*” (‘beszéljük’, ‘szóljunk’). Benedek Marcellnál egy ragozott igealak, „*beszélék*” felel meg ennek. A francia, analitikus nyelvre jellemző, több nyelvi elemből összetevődő „*sans ne la jamais voir*,” (‘anélkül, hogy valaha is láthatnám’), expresszív erejű, összetett főnévben sűrűsödik Benedek Marcellnál, amelynek súlyos jelentése elmélyíti a drámai feszültséget. Így hangzik: „*végbúcsú*”. Vas István egy egész mondattal fejezi ki a tömör jelentésű összetett főnevet: „*többé soha nem fogom látni már.*”

Antiochus a monológ vége felé dönt távozásról és megszólalásról egyaránt. Mindkét döntés már a magányos színpadi beszéd elkezdése előtt megszülethetett, és Racine csak a dramaturgiai késleltetés módszerével él. (Hiszen Antiochus, amikor bizalmasát, Arsace-t elküldi Bérénice-ért, még nem tudhatja, mit üzen a királynő.) A Racine-sorban explicit megjelenő *se résoudre* (‘elhatározni magát’) ígét Benedek Marcell, minden egyszerűsítési törekvése mellett is átmenti, míg Vas István fordításában, több szó felhasználása mellett is ez a tartalom elvész. Benedek Marcellnál ezt olvassuk: „*végbúcsúra szánta el magát*”, Vas Istvánnál: „*többé soha nem fogom látni már.*”

7. Nyelvezenei komponensek

A monológ szerkezetének zenei hangszerelése összhangban áll Antiochus hangulatának, gondolatmenetének változásaival. Pl. az első részben nazálisok és susogó hangok kerülnek túlsúlyba, a szerelmes, melankolikus, visszaemlékező lelkiállapot zenei kíséretéként. A beletörődés rezignáltságát a szinte „*lázadó*”, a helyzetén változtatni akaró, a beszédhez bátorságra kapó Antiochus váltja fel. Zenei síkon a *k*-hangok kemény kattogása érzékelteti a váltást. Szinte agresszívvá válik egyes helyeken a hangzás. Tehát megkülönböztethetünk a monológban zeneileg lokalizált részeket, amelyek hangszerelésük intenzitásával ki-válnak a monológból.

A konkrét lelkiállapotok zenei kíséretéként megszólaló hangcsoportok a tartalomtól, a kontextustól nyerik jelentésüket. Racine esetében felmerül, hogy szövegét zeneileg is megkomponálta, hiszen először prózában írta meg műveit,

s közel egy évig munkálkodott, hogy megtalálja a hangok és a kifejezendő gondolatok összhangját.

Egyes helyeken szinte sűrűsödnek a lágy és kemény hangzású hangokat tartalmazó szavak, mintegy kontrasztot alkotva a monológ semlegesebbnek tűnő részleteivel. Természetesen, nem a hangok hordozzák magukban a melankóliát vagy a keserűséget, hanem a szavak kontextuson belüli jelentése sugázzik ki rájuk (Fónagy 1960, Mounin 1994). Abból, hogy egy formai elem kapcsolatba hozható egy szó jelentésével, még nem következik, hogy bármely formai elem önálló jelentéssel rendelkezik (Backès 1997). Azonos nyelven belül is nagyon ritka, hogy egy szó szinonimájának a hangzása, zenei megjelenése is rokon legyen a szóval. Így a műfordításban is ritkán eshet egybe a szemantikai azonosság vagy rokonság a hangzásélmény azonosságával. Ezért sokkal érdekesebbnek tűnik, ha azt vizsgáljuk, a fordítók visszaadják-e az eredeti szöveg zenei szerveződésének jellegzetességeit, vagyis az ismétlési effektusokat, Racine repríztechnikájának jellegzetességét, a rímek zeneiségét.

A zenei jelenségek sorában az ún. lokalizáltan sűrűsödő hangzócsoportok, amelyek érzelmi állapotot festenek alá a fordításokban megjelennek, ha nem is az eredetihez hasonlítható erővel és esztétikai hatással. Leginkább az asszonáncokra és a szón belüli vagy szavak közti alliterációra találunk példákat a magyar változatokban. Megjegyezzük itt – érdekes egybeesés, – hogy mindkét fordítás első öt sora 29 *e* hangzót tartalmaz. A repríztechnika nem mindig érvényesül, ugyanis a szó kiválasztásnál, ha a fordító meg akarja őrizni a szöveg értelmét, ugyanakkor a ritmust is, a szó olyan szinonimájának választására kényszerülhet, amely az értelmet visszaadja, a zenei hangzást már nem mindig. Benedek Marcellnél például az első két sorban a sziszegő *sz*-hangok, Vas Istvánnál a lágyan hangzó *m*-hangok kerülnek túlsúlyba, míg Antiochus Titus ellenes, szinte átkozódó gondolataiban mindkét fordításban a mássalhangzók közül a *t* és a *k* játssza a domináns szerepet. Így a zenei összhatás felidézi a Racine-szöveget.

Racine ismétléstechnikájára az jellemző, hogy nincs a megismételt szónak „rögzített helye”, ezáltal a nézőt, olvasót mindig váratlanul érinti egy-egy szó ismételt felbukkanása. Gyakran előfordul azonos szó más-más alakjának ismétlése, vagyis a nem abszolút szóismétlés. Racine költői nyelvéhez hasonlítható szóismétlések mindkét fordítónál találhatók, a monológ elején, hűen tükrözve a francia szöveg hangzását. A francia: *sans trembler, // déjà je tremble* megfelelője Benedek Marcellnél: *reszketve // reszketek*, Vas Istvánnál pedig: *ne remegjek // remeg*. Ezen kívül tipikus Racine-repríz a „Pourquoi vous *offensez*-vous?” és 14 sorral később „Au lieu de vous *offenser*” (szó szerint: Miért bántódna meg? Ahelyett, hogy megbántódna). Racine-hoz hasonlóan Benedek Marcell is megismétli egyazon ige ragozott alakját, legfeljebb mindössze 8 sorral később. „Miért *bántsam* meg őt?” – „Ez nem *bánthatja*”.

8. Verselés

A legnagyobb nehézség Racine és a francia klasszikusok magyarra fordításakor a francia klasszikus verselésre, az alexandrinusokra, valamint a klasszikus dráma emelkedett stílusú, ám szűk szókincsére vezethető vissza. Ezért játszható

nehezen Racine más nyelveken. Darabjai nem aratnak olyan átható sikert, mint Shakespeare, vagy Moliere művei. A Racine-sorok zenei lüktetésének háttérében az alexandrinusok ritmikai játéka húzódik meg. Az itt érvényre jutó zenei alapelv az azonos időtartamú, de váltakozó szótagszámú ütemek sora (Vinaver 1984).

Mindkét fordító a magyar rímes-időmértékes verselés rendszere szerint fordította le az alexandrinusokat. A magyaros verselés, amelyre a verslábakba rendeződő, rövid és hosszú magánhangzók kombinációja jellemző, és ahol nem mindig esik egybe a gondolat a mondatvéggel, illetve a verssor végével, más zenei hatást kelt, mint a szigorúan 12 szótagos, hangsúlyos és hangsúlytalan szótagú ütemekből építkező, két félsorból álló (hémistiche) alexandrinusok füzére, ahol viszont ritkaságszámba megy az enjambement, a gondolat vége a verssor végét is jelzi. A rimelő sorok gondolatilag szervesen összetartoznak. A hangsúly, azaz egy szótag nagyobb intenzitású hangzása a franciában szó, illetve szócsoport végi intenzitást jelent. Pusztán formai szempontokból hasonlítható az alexandrinus a magyar ütemhangsúlyos, páros rímű felező tizenketteshez. Alapvető különbséget jelent a hangsúly helye. Hiszen a magyarban éppen ellenkezőleg, a hangsúly a szócsoport vagy a szótag elejére esik. Ez vezette Benedek Marcellt, amikor így érvelt *Berenice* fordítása előszavában. „Magyar alexandrinussal fordítani nem lehet, népies jelleget kapna a fordítás, s a színészt, tapasztalás szerint epikus kántálásra csábítaná” (Benedek 1942).

Ez az alapvető verstani különbség eleve más ritmikai hatást vált ki. Benedek Marcell 10 szótagos sorokba, ötös hatodfeles jambusokba ültette át az alexandrinusokat, ezáltal két szótagot veszít soronként, ami eleve tömörítésre kényszerítette. A tömörítési szándék végig érződik a fordításon, szemben Vas Istvánnal, aki nagyrészt 12-13, és csak elvétve 10 szótagos sorokat váltakoztat. Fordításában az eredeti szöveghez képest néha egész mondatnyi betoldások szerepelnek. Ennek azonban nemcsak ritmikai okai vannak. Az eredeti szöveg kibővülése Vas Istvánnál mindig dramaturgiai előrejelző funkciót tölt be.

A Racine-mű páros rímeinek *aa-bb-cc-dd* képletét a magyar fordítások hűen követik, de a rímek gazdagsága, zenei összetétele már jóval szegényebb, mint az eredeti műben. A magyar verselés egyrészt nem mindig tulajdonít nagy jelentőséget a hím- és nőrímek szabályos váltakozásának, és nem tükrözheti a francia verselésre jellemző ún. *e caduc* azaz az írásban jelölt, de szóban nem hangzó „ö” jelenségét sem. Racine mindvégig tiszta rímeket, sőt ezen belül is ún. *rimes riches* (gazdag rímeket) használ. Benedek Marcellnál asszonáncokat is találunk, Vas István fordításában pedig szinte kizárólag asszonáncokat. Ezáltal az ő fordítása a magyaros verselés sajátos jellegét hordozza magán. A tiszta rím és az asszonánc azonos vonása a magánhangzók egyezése, megkülönböztető jegyük pedig az, hogy a tiszta rímben az egyező vokálist egyező konzonáns követi, az asszonáncban a mássalhangzók többé-kevésbé eltérnek egymástól. A francia klasszikus verselésben az volt a követelmény, hogy a rimpárban magánhangzó előtti mássalhangzó is legyen azonos (*consonne d'appui*), amennyiben a magánhangzót nem követi mássalhangzó. A francia posztromantika a teljesen azonos fonémák számát tekintve még az ún. *rime riche* (gazdag rím) fogalmát is bevezeti (Buffard-Moret 1997). Racine-nál erre is találunk példát,

aminek megfelelője viszont alig van a magyarban. Például, gazdag rím a *destine* / *Palestine*, vagy a *plaindre* / *contraindre*, és ebben az értelemben Benedek Marcellnál is találunk több fonémájú egybeesést, pl. *szív* / *hív*, *reményemetlengemet*, *akartaltakarta*. Vas István asszonáncaira példa: *remeg* / *szívemet*, *lezárta* / *hallgatásra*, *soha* / *fátyola*.

Racine műveiben, így a Berenice-ben is egyes rímek túlnőnek „helyi” szerepükön, és visszatérésük egy-egy szereplőhöz kapcsolódó zenei kíséretként hat. Akár úgy, hogy egy másik szereplő szájából hangzik el rájuk vonatkoztatva az ismerősen csengő rímpár, akár úgy, hogy saját színpadi beszédükben is szerepelnek. Ilyen, Berenice-re jellemző rímpár pl. az *espérance/silence*. A monológot megelőző jelenetben Antiochus bizalmasa, Arsace beszél e rímekkel Berenice-ről, majd a monológban változatlan formában tér vissza ez a rím, később pedig más lexikai elemekben, de azonos hangzással ismétlődik: *s'avance-constance*: A magyar fordításokból a rímek e vezérmotívumszerű visszatérése teljesen elvész.

9. Összefoglalás

Az összehasonlító fordításelemzés módszerével viszonylag rövid szövegszakaszon keresztül is eljuthatunk a fordítói koncepciók hasonlóságainak és különbségeinek feltárásához. Az aprólékos, szinte nyelvtani részletekben elvesző elemzésből két, a hasonlóságban eltérő fordítói „én”, illetve műértelmezés bontakozik ki, a fent említett verstani különbségeken túlmenően.

Mindkét fordító megragadta Antiochus személyiségének problematikáját, a drámában játszott szerepét, magának a monológnak a dramaturgiai helyét. Benedek Marcell Antiochusa végig melankolikus, rezignált, sorsába beletörődő marad, Vas Istváné lázadóvá, türelmetlenné, számonkérővé válik a monológ második részében. Benedek Marcell a tömörségre törekszik, a rokon értelmű szavak közül a rövidebbiket választja. Ez néha együtt jár a drámai szituáció összetettségének leegyszerűsítésével is, a monológba épített fiktív dialógus nem rajzolódik ki olyan élesen, mint Racine-nál és Vas Istvánnál. A tömörítés a felhasznált szavak számában is tükröződik: Benedek 171 szóval, Vas pedig 208 szó felhasználásával fordította le a 32 soros monológot. Vas István inkább a szöveg értelmező, magyarázó fordítására törekedett, ebből adódóan néha, mint már említettem, anticipál, későbbi eseményt, hangulatot sejtet. A különbségek azonban elmosódnak, ha a szöveg egészét vesszük figyelembe. A visszaemlékező, döntés előtt tétovázó, Berenice-be reménytelenül szerelmes, boldogtalanul vergődő Antiochus alakját mindkét interpretáció élénk állítja.

10. További lehetséges kutatási irányok

Egyetlen szövegrészlet két magyar XX. századi fordításának elemzése pusztán ahhoz elegendő, hogy láthassuk, milyen változásokon ment át az eredeti francia klasszikus szöveg a magyarba átültetés során, melyek a fordítás nehézségei,

miként jut érvényre a fordítói egyéniség. Racine fellelhető magyar fordításainak rendszerező elemzése, egyazon mű több fordításának összehasonlítása (különböző korokból, vagy azonos korszakból is), a Racine-fordítások magyarországi történetének ismertetése egész tanulmánykötetet érdemelne.

Irodalom

- Backès; J-L. 1997. *Le vers et les formes poétiques dans la poésie française*. Paris: Hachette.
- Benedek M. 1942. *Berenice*. (Tragédia), Előszó. Budapest: Új Idők, Singer és Wolfner.
- Berman, A. 1995. *Pour une critique des traductions. John Donne*. Paris: Gallimard.
- Buffard-Moret, B. 1997. *Introduction à la versification*. Paris: Dunod.
- Dujardin, É. 1931. *Le monologue intérieur* Paris: Messein.
- Fónagy I. 1960. A hang és a szó hírértéke a költői nyelvben. *Nyelvtudományi Közlemények*. No. 62. 70–78.
- Ladmiral, J-R. 1994: *Traduire: Théorèmes pour la traduction*. Paris: Gallimard.
- Mounin, G. 1994. *Les Belles Infidèles*. Presses Universitaires de Lille.
- Robel, L. 1970-1973. Pour une théorie de la traduction poétique. *Cahiers Internationaux de symbolisme*. No. 19–25.
- Starobinski, J. 1961. *Le regard racinien*. Paris: Gallimard.
- Vinaver, E. 1984. *Entretiens sur Racine*. Paris: Nizet.

Források

- Racine, J. 1940: *Bérénice*. Paris: Classiques Larousse.
- Racine, J. 1942. *Berenice*. Ford. Benedek Marcell. Budapest: Singer és Wolfner.
- Racine, J. 1950. *Berenice*. Ford. Vas István. In: Illyés Gy. (szerk.) *Racine összes drámai művei*. Budapest: Franklin.

FÜGGELÉK

I. Benedek Marcell fordítása

Ó Antiochus, nem vagy már a régi?
Szerelmedről reszketve szólasz néki?
Hisz máris reszketek, s e gyáva szív
Retteg a perctől, amelyet vágyva hív.
Elvette Berenice reményemet,
S hallgatni kényszerített engemet.
Őt évig hallgattam, mert így akarta,
És szerelmemet barátság takarta.
A trónon, melyet Titus néki szánt,
Kegyesebb lesz tán szerelmem iránt?
Nőül veszi ... ez hát a pillanat,
Feltárni újra lángolásomat?
Mért tennék vallomást, ily vakmerőt?
Ha mennem kell, miért bántsam meg őt?
Megyek – elrejtve titkomat előle.
Feledni vagy meghalni, messze tőle!
De tudta nélkül hordjam ezt a kint?
Titkoljam könnyem eztán is megint?
Elvesztem őt – és haragjától félek?
Szép királynőm, mivel is sérténélek?
Rangodról mondj le, azt kérem talán?
Vagy hogy szeress? Nem! Azt mondom csupán:
Hittem sokáig, hogy vetélytársamnak
Vágyát legyőzik végzetes hatalmak,
Ma – mindenható, hymen-fáklyák égnek,
S én, bús példája hasztalan hűségnek,
Kiben öt éve ég remény és szerelem,
Megyek – most is híven, de már reménytelen.
Ez nem bánthatja – inkább szánni fog.
Beszélek! Megfúlok, ha hallgatok!
Jaj, a szerelmes mitől félne hát,
Ha végbúcsúra szánta el magát?

(Benedek 1942: 16–17)

II. Vas István fordítása

Ó, Antiochus, ó! Te vagy, kit így neveznek?
„Szeretem!” – Ó, hogyan mondjam, hogy ne
remegjek?
Még nincs itt, de már minden tagom remeg,
S a régvárt pillanat rémiti szívemet.
Reményem útjait Berenice lezárta,
Sőt ő maga ítelt örökös hallgatásra.
Őt éven át máig nem szólhattam soha,
S földte szerelmemet barátság fátyola.
Tán e császári-rang remény-fokán a vágyam
Kedvezőbb fültre lel, mint lent, Palesztinában?
Titus elveszi őt. Ez hát a pillanat,
Mikor szerelmesül kínáljam magamat?
Mit is reméljek e vakmerő vallomástól?
Ó, ha már válni kell, váljunk némán egymástól!
El innen, el! Titok maradjon a titok.
Szemétől messze majd felejték s meghalok.
De szenvedjem-e hát a kint, melyet nem ismer?
Álljak előtte majd elfojtott könnyeimmel?
Míg elveszítem is, dühétől féljek én?
Szép királynőm, miért, mivel is sérténélem?
Mit jöttem kérni? Tán azt, hogy feladja Rómát?
Hogy szeressem? Jaj! Nincs más
mondanivalóm már.
Vetélytársamnak – azt hittem – útjába áll
Tán mégis valamely végzetes akadály,
De egyre közelebb a nászúk napja, most hát
Baljós példává tett a nagy állhatatosság,
Őt év fölöslegesen remény és szerelem –
Utazom, még híven de már reménytelen.
Mebántódás helyett inkább szánhatna végre.
Beszélek, bármi lesz, nincs szükség már a fékre.
Mitől is félhetek? Jaj, nagyobb rossz mi vár,
Mint hogy többé soha nem fogom látni már?

(Vas 1950: 382)

Eredeti szöveg

Hé bien ! Antiochus, es-tu toujours le même?
 Pourrais-je, sans trembler, lui dire : „Je vous aime?”
 Mais quoi ! déjà je tremble, et mon coeur agité
 Craint autant ce moment que je l'ai souhaité.
 Bérénice autrefois m'ôta toute espérance ;
 Elle m'imposa même un éternel silence.
 je me suis tu cinq ans ; et jusques ce jour,
 D'un voile d'amitié j'ai couvert mon amour.
 Dois-je croire qu'au rang où Titus la destine
 Elle m'écoute mieux que dans la Palestine?
 Il l'épouse. Ai-je donc attendu ce moment
 Pour me venir encor déclarer son amant?
 Quel fruit me reviendra d'un aveu téméraire?
 Ah! puisqu'il faut partir, partons sans lui déplaire,
 Retirons-nous, sorton, et, sans nous découvrir,
 Allons loin de ses yeux, l'oublier ou mourir.
 Hé quoi ! souffrir toujours un tourment qu'elle ignore !
 Toujours verser des pleurs qu'il faut que je dévore !
 Quoi ! même en la perdant redouter son courroux !
 Belle reine, et pourquoi vous offenseriez-vous?
 Viens-je vous demander que vous quittiez l'empire?
 Que vous m'aimiez? Hélas ! je ne viens que vous dire
 Qu'après m'être longtemps flatté que mon rival
 Trouverait à ses veux quelque obstacle fatal,
 Aujourd'hui qu'il peut tout, que votre hymen s'avance,
 Exemple infortuné d'une longue constance,
 Après cinq ans d'amour et d'espoirs superflus,
 Je pars, fidèle encor quand je n'espère plus.
 Au lieu de s'offenser, elle pourra me plaindre.
 Quoi qu'il en soit parlons; c'est assez nous contraindre,
 Et que peut craindre, hélas! un amant sans espoir
 Qui peut bien se résoudre à ne la jamais voir ?

(*Racine 1940: 25–26.*)

Júlia magyarul

Jellemalakulás Kosztolányi Dezső és Mészöly Dezső értelmezésében

Mohi Zsolt

1. Bevezetés

Shakespeare *Romeo és Júliája* legkésőbb 1596-ban íródhatott (Gibbons 1980: 26). A tragédia Arthur Brooke *The Tragicall Historye of Romeus and Juliet* című (1562) műve alapján készült, és lényeges hangsúlyeltolódást jelent Brooke elbeszélő költeményéhez képest. Fortuna istennő helyett itt inkább emberi, társadalmi tényezők okozzák a tragédiát. „A tragédia forrását az Előhang a két család ‚Vad ágyékukból/vérükből’ eredezteti, Benvolio pedig ‚A végzetes harcot, a bús csapást’ gyászolja, illetve ‚e gyászos küzdelem’ fölött sajnálkozik a III. felvonás 1. szín 145. sorában”* (Smidt 1990: 29f). Brooke műve azonban maga is fordítás, mely, bár hűen adja vissza Boaistuau francia „eredeti” szövegét angolul, a megformálásban Chaucer *Troilus and Criseyde* című művéből is merített: „Brooke főképp azzal járul hozzá az előzményekhez, hogy a történeten végig hangsúlyozza a ‚vak istennő’, ‚kegyetlen Fortuna’ hatalmát, s látásmódjával határozottan Chaucerra emlékeztet” (Gibbons 1980: 36). A Boaistuau-féle elbeszélés (1559) egy olasz változatra nyúlik vissza, mégpedig Bandello művére, mely olaszul jelent meg 1554-ben. Bandellohoz képest Boaistuau-nál „sok erkölcsről elmélkedő és érzelmes betoldás szerepel, a szereplők pedig szónokias kirohanásokban tobzódnak” (Gibbons 1980: 36). Bandello a maga részéről Luigi da Porto szövegére támaszkodik, mely 1530-ban látott napvilágot. Bandello jobban kihangsúlyozza Romeo kezdeti szerelmi bánatát, és jelentős szerep jut a családok közti ellenségeskedésnek (Gibbons 1980: 35). Luigi da Porto egy korábbi olasz forrást, Masuccio Salernitanóét vette alapul, és azt a maga tehetsége szerint gazdagította.

Da Porto számos hatásos részletet és mellékes eseményt költ hozzá, ami emeli az elbeszélés lélektani érdekességét; a befejezést pedig, mely eltér Masuccioétól, talán Pyramus és Thisbe története ihlette Ovidius *Átváltozások* című művének IV. könyvében (Gibbons 1980: 35).

Masuccio Salernitano *Cinquante Nouvelle* című műve (Nápoly, 1476), mely da Portónak alapul szolgálhatott, hangsúlyozza, hogy Romeo és Júlia tragédiája az ő idejében valóban megtörtént (Gibbons 1980: 34). Az egymástól elválasztott házások és a különleges itallal tetszhalottá változtatott, majd újabb kalandokon átment hitves legendája azonban Boccacciónál is felbukkan, és mélyen a népköltészetben gyökerezik.

---

*A szakirodalmi idézeteket a szerző fordította.

A történet eredete azonban korántsem ilyen egyenes vonalú, és az összefüggések rendszere jóval bonyolultabb, mint ahogy azt a fentiek talán sugallják. Shakespeare például több változatban is ismerhette a történetet, mielőtt munkához látott (Gibbons 1980: 32). „A Herz-féle szalámi” (Karinthy 1954: 554) jellegzetes esetével állunk tehát szemben, amikor újabb lépést készülünk megtenni, ezúttal előre az időben. Az itt következő elemzés egy ugrással a huszadik századba érkezik, és két elismert magyar fordítást hasonlít össze egy sajátos szempont alapján.

Júlia figuráját, az ő nyelvhasználatát és annak két magyar változatát azért állítom dolgozatom középpontjába, mert így egyszerre két kérdésre kaphatunk választ. Először: igaz-e, amit Blakemore Evans állít, hogy „Shakespeare ebben a darabban a jellemfejlődést állítja a középpontba; azt az utat ábrázolja, amely a könnyelmű kamaszkorból elvezet a felnőtttség kikerülhetetlen és fájdalmas valóságába” (Blakemore Evans 1984: 26). Másodszor: ha ez a jellemfejlődés Shakespeare szövegében tetten érhető, vajon megnyilvánul-e, és hogyan nyilvánul meg Kosztolányi illetve Mészöly értelmezésében.

2. A gyermek

Júlia először az első felvonás harmadik színében szólal meg, jellemzően a Dajka hívására feelve. A Dajka, amolyan összekötő figura, Capuletné és Júlia között közvetít, ő úgyszólván az anya „hangja” Júlia számára, visszafelé csak akkor visz hírt, amikor értesíti Capuletnét Júlia állítólagos haláláról.

A hívásra Kosztolányinál a következő pergő párbeszéd zajlik:

JÚLIA	Ki hív?	
DAJKA	Anyád.	5
JÚLIA	Anyám?	
	Nos, itt vagyok, mi tetszik?	
		(1.3.4–6)

Mészöly változata prózaibb:

JÚLIA	Mi az? Ki hív?	
DAJKA	Anyádasszony!	5
JÚLIA	Tessék, anyám; parancsolj!	
		(1.3.4–6)

Mészöly prozódia és dramaturgia tekintetében jobban megközelíti az eredetit:

<i>Juliet.</i>	How now, who calls?	
<i>Nurse.</i>	Your mother.	5
<i>Juliet.</i>	Madam, I am here. What is your will?	
		(1.3.4–6)

Egyrészt a „How now, who calls?” nála azonos szótagszámú megfelelést nyer,

másrészt pedig a „Madam” csakugyan megszólítás, nem visszakérdezés. A „Tés-sék, anyám; parancsolj!” a mai fül számára sokkal természetesebb, mint a „Nos, itt vagyok, mi tetszik?”

A Dajka pajzán története (Blakemore Evans a Dajka megrögzöttségéről beszél: „szakadatlan, nem is egészen tudatos [...] képzelgése a nemiségről” – Blakemore Evans 1984: 23) elutasításra ingerli Júliát:

Juliet. And stint thou too, I pray thee, Nurse, say I.
(1.3.58)

Különös, hogy ezt a megjegyzést Kosztolányi Capulettnének tulajdonítja:

CAPULETNÉ Csitulj te is, ha mondom, csitt, dadus, csitt.
(1.3.58)

mintha az a saját iménti közbeszólását („Elég legyen már, kérlek, végre hall-gass”) nyomatékosítaná. Kosztolányi ezzel a változtatással hívebb Blakemore Evans álláspontjához, mint magához Shakespeare-hez. Blakemore Evans ugyanis így ír: „Az I. felvonás 3. színében Júliát illedelmes, csaknem szótlan, alig tizenégy éves lányként ismerjük meg, aki kellő engedelmességet tanúsít az olyan tekintélyek jelenlétében mint az anyja és a Dajka...” Jóllehet lábjegyzetben még hozzáteszi, hogy „Csupán egyszer villan fel szavaiban a későbbi Júlia: „And stint though too, I pray, Nurse, say I”” (Blakemore Evans 1984: 26). Kosztolányi azonban mintha éppen ezt a felvillanást („flash”) akarta volna eltüntetni, hangsúlyozva „Júlia éretlenségét és szinte zárjai függőségét” (Blakemore Evans 1984: 26), amit Blakemore Evans Shakespeare újításának nevez Brooke elbeszéléséhez képest.

Amikor Capuletné végre okát adja, miért hívatta Júliát, és megkérdezi véleményét a házasságról, Júlia kissé kétértelműen felel:

Juliet. It is an honour that I dream not of.
(1.3.66)

A darab egésze szempontjából mind az „honour”, mind a „dream” szó rend-kívül fontos; mindkettő mély, többretegű értelmet hordoz. Júlia tisztességét („honour”) ugyanis, ellentétben azzal, amit a jelen szöveggörnyezet sugall, épp a Páriszal való házasság lehetősége, sőt kényszere sodorja majd veszélybe, hisz azzal Júlia (a Dajka tudtával) bigámiát követne el. A szót Júlia később egészen más körülmények között használja, amikor a barátnak panaszodik (4.1.65), az azonosság tehát fontos belső összefüggést, iróniát teremt a darab szövetében. A „dream” szó egy másik gondolattársítást indít el, a darabban ugyanis különös módon játszik egymásba a halál és az álm. Kristeva meggyőzően állítja, hogy

Jóllehet, a veronai szerelmesek halála jóvátehetetlen, a nézőben mégis az az érzés támad, hogy ez csak álm. [...] Már a történetbéli altatószerrel való veszélyes játék is ezt a gondolatot sugallja. (Kristeva 1987: 233)

Júlia válaszában továbbá az sem egyértelmű, mennyire engedelmességből és mennyire őszintén beszél. Az engedelmesség, mint látni fogjuk, feltétlenül jelen van Júlia következő válaszában (3.1.97–9).

Mindezek következtében feltétlenül veszteség, hogy Kosztolányi szövegéből mindkét szó („honour” és „dream”) magyar megfelelője kimarad:

JÚLIA Nincs a világon ennél szebb dolog. (1.3.66)

Ebben a mondatban a főnti jelentések közül csupán az illendőség marad meg. Vajon honnan veszi véleményét Júlia? Gondoljunk például a szülei közti évdésre két színnel előbb:

Cap. What noise is this? Give me my long sword, ho!
Lady Cap. A crutch, a crutch! Why call you for a sword?
(1.1.73f)

Júlia Kosztolányinál így gyermekibbnek, naivabbnak mutatkozik, aminek következtében kissé hiteltelenné válik Júlia felnövekedése a darab során, mely egy túlméretezett ugrással a tudatlan gyermekből áldozatos, síríg hű asszonyt teremt („A III. felvonás 5. szín végére Júlia teljes felelősséget vállal tetteiért” – Blakemore Evans 1984: 27). Mészöly mindenesetre elegánsan, egyszerűen oldja meg a feladatot:

JÚLIA Ily tisztességről nem is álmodom. (1.3.66)

Capuletne ezután megkérdi Júliát, tudná-e szeretni a neki kiszemelt Parist. Júlia válasza csintalanságok lehetőségét sejteti az engedelmesség látszata mögött, és ironikusan fölveti a szülői felügyelet esélytelenségét a szerelem szenvedélyével szemben:

Juliet. I'll look to like, if looking liking move; 97
But no more deep will I endart mine eye
Than your consent gives strength to make it fly.
(1.3.97ff)

A tudatosság, mellyel Júlia saját függőségét hangsúlyozza, előrevetíti azt az erőt, mellyel majd túllép azon. Ebben a szöveggörnyezetben az angol „consent” szó-ra is igaz Watzlawick állítása: „A kifejezés használatának ténye kizárja magát az állapotot, amelyet a kifejezés jelöl” (Watzlawick et al. 1967: 199).

Ez a jelentés mind Kosztolányinál,

JÚLIA Szeretném látni, hogy szeressem-e, 97
De nem lövellem a tekintetem
Mélyebbre, csak mint meghagytad nekem.
(1.3.97ff)

mind Mészölynél működik:

JÚLIA Azon leszek, s meglátom majd, ha látom, 97
Csak úgy vetek rá tekintetet,
Ahogy nekem te is megengeded.

(1.3.97ff)

Kosztolányi azonban egy „grammatikai cserével” (Klaudy 1994: 100) múlt időt használ: „mint meghagytad nekem”, mintha Capuletne és Júlia Paristól függetlenül is, már előre megállapodtak volna arról, milyen mélyre „lövellheti” Júlia úgy általában a tekintetét, ami azonban dramaturgiailag indokolatlan, zavaró.

A „lövellem” szó – ellentétben Mészöly „vetek reá”-jával – közelebb áll az eredeti „endart”-hoz, mely Gibbons kommentárja szerint azt sugallja, hogy „a hölgy átható tekintete felér Cupido nyílveszejével”. „A hasonlat a hagyományos szonettirodalom terméke” (Gibbons 1980: 104), ami egyrészt előreutal a szerelmesek szavainak szonettbeli egymásba kapcsolódására két színnel később ugyanebben a felvonásban (1.5.92–106), másrészt a szonettre való utalással bekapcsolja Júlia szavait a szöveg alig rejtett önreflektáló vonulatába. Ezt az értelmezést Capuletne szavai néhány sorral feljebb alaposan előkészítik:

And what obscur'd in this fair *volume* lies 85
Find written in the *margin* of his eyes.
This precious book of love, this *unbound* lover,
To beautify him, only lacks a *cover*.
[...]
That *book* in many's eyes doth share the glory 91
That in *gold clasps* locks in the *golden story*.

(1.3.85–8, 91f; kiemelés tőlem)

A „vetek reá tekintetet” használata az „endart mine eye” helyett Klaudy lexikai átváltási műveletei között „teljes átalakításnak” számít, hiszen a kapcsolat a kettő között „a közös nemfogalomhoz való tartozás” (Klaudy 1994: 142). A közös nemfogalom itt a női tekintet csábereje, melyet a különböző kultúrák „állandósult nyelvi fordulatokkal” (Klaudy 1994: 145), eltérően öntenek szavakba. A szó szerinti fordítás tehát sokszor kevésbé kifejező. Ez az oka a műveletnek Mészölynél. Míg az angol „endart mine eye” a korabeli olvasóban előhívta a szonettek élő fordulatát és Cupido mesterkedéseit, a „vetek rá tekintetet” a magyar olvasót/nézőt a „szemet vetni” kifejezésre emlékezteti, és felidézni benne a tekintet bűvös, megbabonázó erejét. Érdemes Klaudy megállapítását ideidézni ezzel kapcsolatban:

Általában minél inkább helyhez, időhöz, kultúrához kötött a fordítandó szöveg, annál többször kell a fordítónak teljes átalakítást végeznie. A fenti kötöttségekhez még hozzájárulhat a konkrét szituációhoz, konkrét beszédhelyzethez való kötöttség, ami a szépirodalmi művek párbeszédesei és a drámai dialógusokra jellemző. (Klaudy 1994: 148)

A jelen esetben hozzá kell vennünk ehhez a fordítandó mű belső nyelvi összefüggéseit, melyek következtében egy átalakítás, egy lexikai csere csak a teljes szövegtest vonatkozásaiban ítéltető meg.

Mészöly megoldása e tekintetben kétélű fegyver. Egyrészt közelebb hozza a szöveget a magyar olvasó kultúrájához, ismeretanyagához, ugyanakkor azonban más irodalmi síkhoz kapcsolódik. Míg ugyanis Shakespeare párbeszédei itt is és másutt is a kimondott szóra mint nyomtatott szövegre, a történetre mint bekötött könyvre utal – lásd például: „You kiss by th’book” (1.5.109: „Júlia kifejezésének, „Úgy csókolasz, ahogy a könyvben meg van írva” (*Romeo és Júlia*, I. felvonás 5. szín 108. sor), önreflektáló jellege [mivel magára a történetre mint nyomtatott könyvre utal] egyszerre értékeli Júlia szerelmét és a tényt, hogy a könyvek igenis *lehetnek* igazak” – Wells 1986: 59). Sajnos egyik fordítás sem adja vissza ezt a jelentést: „Jaj, de értesz ehhez” (Kosztolányi); „A csókot, látom, érted!” (Mészöly). Mészöly inkább egy népi, szájhagyományban élő, kevésbé irodalmi gyakorlatot idéz.

Ami a 97. sort illeti („I’ll look to like, if looking liking move,”), a két allitőráló, egyszótagú szó, „look” és „like” összecsengése és sokértelműsége magyarul visszaadhatatlan. Ehelyett mindkét fordító figura etymologiat használ. Kosztolányi: „Szeretném” – „szeressem”; Mészöly: „meglátom” – „látom”.

Mészöly megoldása itt is tetszetősebb. Az „Azon leszek” találóan vonja össze („Jelentések összevonása”, Klaudy 1994: 118) a sor első felének jelentését, a második felében pedig, mint fent jeleztem, két szó összecsengése helyett egyetlen ígét ragoz. Kosztolányi sorának szerkezete egyszerűbb. Tagmondatainak funkciója hasonlít ugyan az eredetihez (main clause + if clause → főmondat + feltételes mellékmondat), a tagmondatok azonban nála csupán két-két szóból állnak. A tagmondatokon belüli feszültség eltűnik.

3. A szerelmes

Júliával az első felvonás ötödik színében, majd a második felvonás második színében találkozunk újra. A gyönyörű szonett-párbeszéd fordításainak elemzése helyett most inkább Júlia és a Dajka azt követő párbeszédére, majd az erkélyjelenetre térnek át, hisz ezekből szerintem többet megtudunk Júlia gondolkodásának és jellemének alakulásáról, ami tragikus sorsát is előrevetíti.

Júlia itt paradoxonokban fejezi ki magát, szinte keresve szerelmi rajongásában a végzetet, a sorsszerűt:

Juliet. Go, ask his name. If he be married,
My grave is like to be my wedding bed.

(1.5.133f)

Majd amikor kiderül, hogy Romeo nőtlen, de a Montague család sarja, egy újabb paradoxonban megfogalmazza azt, ami még ellentétébe fordíthatja a hirtelen jött boldogságot:

Juliet. My only love sprung from my only hate! 137
 Too early seen unknown, and known too late!
 Prodigious birth of love it is to me,
 That I must love a loathed enemy. 140
 (1.5.137ff)

A „Go”-ból Kosztolányinál „Menj nyomba” lesz, s ez jobban kidomborítja a szerelmes lány türelmetlenségét, nem mondva ellent a darab egészének, melyben, mint Smidt állítja: „[Shakespeare] időről időre felhívja figyelmünket a szerelmesek elhamarkodottságára” (Smidt 1990: 34).

A 137. sor két fordítása érdekes különbséget mutat. Kosztolányinál ezt olvassuk: „Ó, gyűlölet, te anya szerelemnek”, míg Mészöly azt írja: „Jaj, hogy szerelmem – sarja gyűlöletnek!” Mészöly, Shakespeare-hez hasonlóan, a „szerelmem”-et teszi meg alannak, Kosztolányi azonban megfordítja a kapcsolatot, és ami Shakespeare-nél alany volt, az nála birtokos jelző lesz. Klaudy ezt „antoním fordításnak” (Klaudy 1994: 137) nevezné. Kosztolányinál így a „gyűlölet” kap nagyobb hangsúlyt, arra gondolva talán, hogy a magyarban, az angollal ellentétben, a mondat eleje a nyomatékosabb, s így ez jobban megfelel Shakespeare szándékának. A mondat azonban nála ráadásul megszólítással kezdődik, ami még külön hangsúlyossá teszi a „gyűlöletet”, kissé melodramatikus hatást kölcsönözve így a szövegnek. Véleményem szerint a darabnak ezen a pontján mégis a szerelem áll előtérben, nem a gyász.

Mintha Kosztolányi ellensúlyozni szeretné ezt, a következő utáni két sorban („Prodigious birth of love it is to me | That I must love a loathed enemy” – 1.5.139f) azt írja: „Milyen csodás, csodás a szerelem: | Halálos ellenségem szeretem.” Azt a Júliát azonban, aki így beszél, legalábbis naivnak kell tartanunk, ha nem bornírtnak. A „Prodigious” Mészölynél találóan „szörnyeteg”:

Hová ragadtál, szörnyeteg szerelmem?
 Halálos ellenségem kell szeretnem.
 (1.5.139f)

A „kell” megint hívebb az eredetihez, és jól kifejezi a főszereplő kiszolgáltatottságát valami nagyobb erőnek.

Az erkélyjelenetben Júlia így beszél:

Juliet. O Romeo, Romeo! wherefore art thou Romeo?
 Deny thy father, and refuse thy name;
 Or if thou wilt not, be but sworn my love, 35
 And I'll no longer be a Capulet.
 (2.2.33ff)

A két fordítás között csak az utolsó sorban mutatkozik lényeges különbség. „És nem leszek Capulet én se többé”, mondja Júlia Kosztolányinál, Mészölynél pedig így szól: „S majd én nem leszek Capulet tovább!” Az alternatívát az utóbbi ragadja meg pontosabban, hívebben.

Júlia következő sorai a darab már említett önreflexív jellegét erősítik, a korábbi beszéd-írás, cselekmény-bekötött könyv-párhuzamot bontják ki, sőt az abban rejlő különbséget mélyítik el, hasadást idézve elő Júlia, mi több, a darab világában.

'Tis but thy name that is my enemy;
 Thou art thyself though, not a Montague.
 What's Montague? It is nor hand nor foot, 40
 Nor arm nor face nor any other part
 Belonging to a man. O! be some other name:
 What's in a name? that which we call a rose
 By any other name would smell as sweet;
 So Romeo would, were he not Romeo call'd, 45
 Retain that dear perfection which he owes
 Without that title. Romeo, doff thy name;
 And for that name, which is no part of thee,
 Take all myself.

(2.2.38–49)

A „nor any other part | Belonging to a man” Mészölynél egy összevonással (Klaudy 1994: 119) „se test...” lesz. Érdekesebb azonban az „O! be some other name” eltérő átültetése a két fordítónál. Ismét kiderül, hogy a szó szerinti megfelelés nem mindig hívebb az eredeti szelleméhez. Kosztolányi jobban ragaszkodik az angol szöveghez: „Ó, hát légy te más név!” A darabnak ezen a pontján azonban épp a név és a test, a személy szétválasztásáról van szó, s a kettő függetlenségét inkább Mészöly szövege sugallja: „Ó, válassz más nevet!”

Hasonló okból kifogásolom Kosztolányi megoldását a „So Romeo would, were he not Romeo call'd, | Retain that dear perfection which he owes | Without that title” (2.2.45–7) esetében: „Így hogyha nem hívnának Romeónak, | E cím híján se volna csorba híred.” A név és a „hír” túl közeli gondolatársításai egymásnak, így elmosásuk kissé az éppen megfogalmazandó különbséget. A „hír”-t ugyanis Kosztolányi állítja, míg Shakespeare a „title”-t épp tagadja: „without that title”. Mészöly megfogalmazása: „akármilyen néven”, ezért szerencsésebb. A „Dobd el hát neved!” Mészölynél hívebb az eredetihez, Kosztolányi pedig kissé patetikusán fogalmaz: „lökd a porba a neved”, szerintem indokolatlanul. Mészöly, mintegy pótolva a máshol megoldhatatlan szójátékot, figura etymologikát illeszt az utolsó két sorba: „És egy élettelen szóért cserébe – | Tiéd az életem!”

Az elemzés szempontjából izgalmas következő pont Júlia szövegében az, amikor így beszél:

Fain would I dwell on form, fain, fain deny
 What I have spoke: but farewell, compliment!
 Dost thou love me? I know thou wilt say 'Ay'; 90
 And I will take thy word; yet, if thou swear'st,
 Thou mayst prove false;

(2.2.88–92)

A „farewell, compliment” visszaüt az első felvonásbeli Júliára, aki akkor az anyjának beszélt az illendőségről. Mindkét fordító azt írja: „félre illem”, s így egyik sem adja vissza a „farewell” búcsú jellegét („old fashioned used like ‚good-bye’ when leaving someone for a long time” – Gadsby 1995: 502). Nem pillanatnyi csínyről van ugyanis szó, hanem egy határ végleges, visszafordíthatatlan áthágásáról.

Az „I will take thy word; yet, if thou swear’st, | Thou mayst prove false;” (3.5.91f) ismét rávilágít a Shakespeare-t érdeklő középkori univerzália-vitában megjelent nominalizmus elvre, s mint már láttuk, ez kulcsfontosságú Júlia vilásképe, így a darab megértése szempontjából. Kosztolányi így fogalmaz: „bízom szavadban, ámde mégse esküdj”, Mészöly pedig azt írja: „S hiszek neked ... De bárhogy esküszöl, | Megszegheted”. A darab gondolati tartalma szempontjából kulcsfontosságú „word” és „false” szavakból tehát csak a „word” jelenik meg a felszínen, az is csak Kosztolányinál.

4. A kétségbeesett

A szavak és a tettek, a valóság kettéhasadásának első következménye akkor mutatkozik meg Júlia szavaiban, amikor Tybalt elesik Romeo kezétől. Capuletné azzal nyugtatja Júliát, hogy bosszút fognak állni érte Romeón, és reméli, Júliát ez megnyugtatja majd. Ő azonban így felel:

Juliet. Indeed, I never shall be satisfied
With Romeo, till I behold him—dead—
Is my poor heart so for a kinsmen vex’d: 95
(3.5.93–5)

Ez a csavaros, sokértelmű mondat kemény feladat elé állít minden fordítót. Az Arden kiadás a következő kommentárban elemzi a szöveg lehetséges jelentéseit:

„Capuletné így érti Júliát ‚Nem nyughatom, míg nem látom viszont [Romeót] halottra válva; halottra válva búban sorvadok, hogy elvesztettem lelkem jobbfelet’. Júlia azonban szójátékot űz a *be satisfied* igével: (I) betelik, megelégszik, (II) belenyugszik és a *kinsman* főnévvel: (I) férj, (II) unokatestvér. Júlia titkolt értelmezése pedig ez: (1) ‚Sohasem fogok betelni Romeóval’, (2) ‚Nem nyughatom, míg nem látom viszont Romeót’, (3) ‚amíg nem látom viszont Romeót, halottra válva búban sorvadok, hogy elvesztettem lelkem jobbfelet’” (Gibbons 1980: 189). (A tanulmány szerzője a fenti idézet magyar fordításához Mészöly Dezső szövegét használta.)

Lássuk, mi marad ebből a magyar fordításban.

Kosztolányi így fogalmaz:

JÚLIA Nem nyugszom én meg sohase, nem én,
Míg Romeót nem látom végre – holtan.
Szegény szívem úgy fáj rokonomért: 95
(3.5.93–5)

Az első sorban csupán a „nyugszom” lehet kétértelmű, hisz Júlia valóban csak akkor tér örök nyugalomra, miután Romeót holtan látja majd. A „holtan” vonatkozhat Júliára magára, de Romeóra is. Kétséges azonban, hogy a „rokon” szó a magyar fül számára jelent-e férjet is.

JÚLIA Nem nyughatom, míg nem látom viszont –
 Halottra válva – búban sorvadok,
 Hogy elvesztettem lelkem jobbfelét. 95
(3.5.93–5)

Ez Mészöly fordítása. A „Halottra válva”, akárcsak a „dead”, két kijelentés közé ékelődik, és aszerint, hogy előre vagy hátra kapcsoljuk, az egész mondat ellentétes értelmű. A „lelkem jobbfelére”, inkább, mint a „rokon”, könnyen vonatkozhat mind Júlia férjére, mind unokatestvérére. A szöveg mondható, és a gondolatjel szerinti megszakításokkal jól érzékeltethető Júlia igyekezete, hogy igazat is mondjon, meg ne is.

Júlia Capuletet is megpróbálja megtéveszteni kétértelmű szavaival, melyekkel egyre kétségbeesettebben igyekszik eltakarni a kétféle valóság közti szakadékot. Az apja tombol, amikor megtudja, Júlia nem örül a Parisszal tervezett házasságnak, ami mellesleg a bigámia bűnébe sodorná őt. Júlia még mindig csúri-csavarja a szavakat, de hiába:

Cap. [...] 145
 How? will she none? doth she not give us thanks?
 Is she not proud? doth she not count her bless'd,
 Unworthy as she is, that we have wrought
 So worthy a gentleman to be her bridegroom?
Juliet. Not proud, you have; but thankful, that you have:
 Proud can I never be of what I hate;
 But thankful even for hate, that is meant love.
(3.5.142–8)

Kosztolányi így adja vissza Júlia szavait:

JÚLIA Nem örvendek neki, de köszönöm.
 Amit gyűlölök, annak hogy örülnék?
 De köszönöm, mert a szeretet adja.
(3.5.146–8)

A „nem örvendek” és a „köszönöm” ellentéte világos, érthető. Shakespeare szövege sokkal jobban megzavarja a gyanútlan hallgatót, többek közt a „hate” megisméltésével és a mögötte megbúvó ellentétes érzelem, a „love” megemlékezésével. Kosztolányi mindkettőről lemond, így Júlia szavai egy belátó, józanul mérlegelő ember benyomását keltik, míg Shakespeare Júliája ekkorra már meglehetősen kétségbeesett.

Ezt a körülményt Mészöly szövege sem tükrözi vissza:

A záró két sor fordításai már alig ügyelnek a keretes szerkezetre. Kosztolányi egyszer használja a „szó”-t:

Ne késlekedj: én vágyom a halálom,
Ha gyógyszerem szavadba nem találom.
(4.1.66f)

Mészöly egyszer a „beszél”-t:

Beszélj, atyám! – vagy jöjjön a halál,
Ha bölcsességed gyógyírt nem talál.
(4.1.66f)

Kosztolányinál Júlia így beszél:

Ha bölcsességgel nem segítheti,
Mondd bölcsnek akkor elhatározásom
És majd segíték rajta én e törrel.
(4.1.52ff)

Nem világos, mi az alanya itt a „segítheti” igének. A „bölcs” szótóvel való játék illik a darab és általában Shakespeare szelleméhez, a „call” ige „mondd” megfelelője anaforikusan visszautal az 50–51. sorokra. Az 54. sorból azonban ki marad a „presently”, ami pedig oly jellemző Júlia lelkiállapotára. Mészöly megtartja ezt:

Míg bölcs eszed nem tud segíteni,
Ismerd el, hogy lányod döntése bölcs:
Mindent megold egy perc alatt e tör.
(4.1.52ff)

A „Míg” inkább azt sejteti, hogy a fenyegetőzés csak játék a szavakkal, amit a „lányod” betoldása csak erősít, hangsúlyozva a két szereplő közötti szoros kapcsolatot, ezzel is kényszerítve, zsarolva a papot, hogy cselekedjék.

Ez az érvelés folyik tovább, amikor Júlia Lőrinc barát felelősségét a korábbi elkötelezettségére alapozza. Kosztolányi a pecsételő kéz megkettőzésével játszik:

E kéz, mit elpecsételtél te néki, 56
Nem üt pecsétet egy másik kötésre
S máshoz csalárdul nem hajol e hű szív,
Hát semmisítse ez meg mind a kettőt.
(4.1.56–9)

Az „elpecsétel” közérthetősége erősen kétséges. Az „elpecsételt” kéz itt pecsétet üthetne „egy másik kötésre”. A házasságkötés rítusának talán jobban megfelel Mészöly szövege, ahol nem a pecsételés, hanem a kéz („pecsétül”) adása-

5. Végjáték

Még ugyanebben a színben (4.1) Júlia feltárja a papnak gyötrő kétségbeesését:

Juliet. Tell me not, friar, that thou hear'st of this, 50
 Unless thou tell me how I may prevent it:
 If in thy wisdom thou canst give no help,
 Do thou but call my resolution wise,
 And with this knife I'll help it presently. 54
 God join'd my heart and Romeo's, thou our hands;
 And ere this hand, by thee to Romeo seal'd, 56
 Shall be the label to another deed,
 Or my true heart with treacherous revolt
 Turn to another, this shall slay them both.
 Therefore, out of thy long-experienc'd time 60
 Give me some present counsel; or behold,
 'Twixt my extremes and me this bloody knife
 Shall play the umpire, arbitrating that
 Which the commission of thy years and art
 Could to no issue of true honour bring. 65
 Be not so long to speak; I long to die,
 If what thou speak'st speak not of remedy.

(4.1.50–67)

E hosszabb monológ keretes szerkezetű. Az 50–51. sorban kétszer hangzik el a „tell” ige, természetesen más és más jelentéssel. A két utolsó sorban pedig (66–67.) a „speak” ige fordul elő háromszor is, utoljára mintegy megkétszerezve a beszédet, mely maga is „beszél”. Ismét a nyelv, a beszéd áll tehát az előtérben.

A fordítások ezt csak részben veszik figyelembe. Az 50–51. sorban mindkettő megismétli a „mond” ige különböző alakjait:

JÚLIA Ne mondd, atyám, hogy hallottál felőle,
 Ha biztos eszközt nem mondsz ellene:

(4.1.50f)

írja Kosztolányi, és annyiban még hozzá is tesz Shakespeare szövegéhez, hogy az „eszközt mondsz ellene” felidézi a szó mágikus hatalmát, a ráolvasás gyógyító erejébe vetett hitet, mint végső reményt a bajban. Mészöly szövege ennél tárgyilagosabb:

JÚLIA Ne mondd, hogy mit hallottál, szentatyám,
 Ha nem mondom meg, hogy kerüljem el.

(4.1.50f)

Paris ezt talán pajkos évődésnek veszi, Júlia szándéka szerint azonban félig és félve kimondott visszautasítás.

PÁRIS Csütörtökön meg kell kapnom kezét.
JÚLIA Ha kell, megkapja majd.

(4.1.20f)

Ez Kosztolányi szövege. Mészölyé inkább nyitva hagyja a kétféle értelmezést:

PÁRIS Csütörtökön kell azzá lennie.
JÚLIA Úgy lesz, mint kell.

(4.1.20f)

Itt a „kell” szó ismétlődik meg, s mindkét esetben mást-mást értünk rajta.

A 23. sor két fordítása csaknem megegyezik: „Csak önnek gyónnék, hogyha válaszolnék”(Kosztolányi); „Önnek gyónok, ha ezt elárulom”(Mészöly). Az utóbbi grammatikai átváltást alkalmazva kijelentő módba teszi át, ami Kosztolányinál is és – a „should” módbeli segédige következtében – Shakespeare-nél is feltételes. A magyar nyelv szerkezete azonban ezt megengedi. Mészöly Júliája itt egy árnyalatnyival tárgyyszerűbb, szigorúbb.

A 25. sorban Kosztolányi gondolatjelet tesz az utolsó személyes névmás elé: „Meggyónom önnek, hogy szeretem – őt”, Mészöly nem: „Önnek vallom meg, hogy szeretem őt.” Júlia mintha jelezné Kosztolányinál, hogy a kijelentés megfejtésének kulcsa az „őt” személyes névmás kétértelműségében rejlik. Mészöly szövege ilyen támpontot nem ad.

Kosztolányi a 27–28. sorban még egy olyan bizonytalanságot is belevisz a szövegbe, ami Shakespeare-nél nincs meg:

JÚLIA Ha így tesz, becsesb a vallomásom,
Mert őneki s nem a szemébe mondom.

(4.1.27f)

Shakespeare csupán a feltételes móddal („if”) lebegtetni a mondatot, míg Kosztolányinál a „szemébe” vonatkozhat Romeóra is, Parisra is, hisz Júlia Parist magázza. Mészölynél is ott a „ha”, de a Paris–Romeo szembeállítás itt nem olyan élő:

JÚLIA Ha úgy lesz, annál többet ér szavam,
Mert hát mögött s nem szembe mondom el.

(4.1.27f)

A „hát mögött s nem szembe” amolyan általános szólás benyomását kelti, nem irányul igazán személy szerint sem Romeóra, sem Parisra. Ez a szöveghely azon kevesek egyike, ahol Kosztolányi fordítása jobban tükrözi a darab gondolatvilágát, feszültségeit.

JÚLIA Nem, büszke nem vagyok; de köszönöm.
 Hogy kérkednék azzal, mit gyűlölök?
 De köszönöm, hogy nékem jót akartál.

(3.5.146–8)

A „büszke” szó pontosabban visszaadja ugyan a „proud” jelentését, de a magyar kerüli a szóismétlést, így másodszor Mészöly már azt írja, „kérkednék”, ami választékosabbá, áttekinthetőbbé, így kevésbé rejtélyessé teszi a szöveget, s némiképp indokolatlanná teszi Capulet erre következő zavart dühét. Úgy tűnik tehát, a magyar fordítás ragaszkodik a lélekjelenlétét, higgadt józanságát el nem veszítő hősnő hagyományos ideáljához, s ha ebben a képben zavar mutatkozik, azt elsimítja, az egymás ellen lázadó szavakat összebékíti. Júlia figurája azonban ezáltal egysíkúbbá válik, belső vívódásaiba kevésbé nyerünk bepillantást.

Lássunk most egy pergő párbeszédet Júlia és Paris között, amely szintén Júlia életveszélyes kötéltáncát mutatja, amivel igazság és hazugság, közölt és vélt jelentés között egyensúlyozik. Júlia és Paris Lőrinc barátnál találkoznak:

<i>Paris.</i>	Happily met, my lady and my wife!	
<i>Juliet.</i>	That may be, sir, when I may be a wife.	19
<i>Paris.</i>	That may be must be, love, on Thursday next.	
<i>Juliet.</i>	What must be shall be.	
<i>Friar L.</i>	That's a certain text.	21
<i>Paris.</i>	Come you to make confession to this father?	
<i>Juliet.</i>	To answer that, I should confess to you.	23
<i>Paris.</i>	Do not deny to him that you love me.	
<i>Juliet.</i>	I will confess to you that I love him.	25
<i>Paris.</i>	So will ye, I am sure, that you love me.	
<i>Juliet.</i>	If I do so, it will be of more price, Being spoke behind your back, than to your face.	27

(4.1.18–28)

Júlia a 19. sorban „sir”-nek szólítja azt, aki őt feleségének, így utasítva vissza a tolokodást. Kosztolányi az „uram” szónak antoním fordítással ellentétes jelentést tulajdonít (= férjem), s Júlia nála ezt tagadja:

Az lehetek, bár nem uram ma nékem.

(4.1.19)

Mészöly szellemesebben oldja meg ezt, nála a szójáték fölhívja a figyelmet a szavak többértelműségére, arra a szellemre, melyet maga Júlia engedett ki a palackból, s amit egyre kevésbé tud az ellenőrzése alatt tartani:

PÁRIS Örömmel látom jönni hitvesem.
 JÚLIA Örömmel látna tán mint hitvesét.

(4.1.18f)

nak aktusa kettőzódik meg. Nála a „slay” megfelelője – „dermessze holtra” – és a „vas” hátborzongatóbb, mint a semleges „megsemmisít” és az „ez” Kosztolányinál, érezni belőle a sírbolt közelgő, fagyos leheletét:

Inkább, semhogy szívem máshoz hajoljon,   56
S kezem, melyet te adtál Romeónak,
Pecsétül adjam újabb frigy-kötéshez:
Dermessze holtra mindkettőt e vas!

(4.1.56–9)

Verona megosztott társadalma, a szerelmesek és az érzéketlen külvilág szembenállása, majd a dolgok és a szavak szétválasztása mint Júlia titkos fegyvere mind oda vezetett, hogy most már csak a végső elválás, az élet fonálának elmettszése segíthet. A tör kettévág valamit, elvágja a fájdalmat a testtől, mintegy operál, gyógyít. Akár egy igazságos bíró, elválasztja a rosszat a jótól. Ez az ellentét feszül Shakespeare szövegében. Ezt a kettősséget fejezi ki Kosztolányi: „köztem és átkom között a bíró | E véres tör lesz” (62f). Mészöly az ellentétpár helyett magát a káoszt idézi elénk, melybe a kés mintegy belehasít: „egy véres penge ítél | A szívet-tépő kétségek perében” (62f). Itt a tör még inkább mint valami vágyott megváltás jelenik meg, blaszfémikus hasonlattal akár a foghúzás a meggyötört beteg képzeletében.

Tanulmányom második fejezetében már utaltam az „honour” szó első felvonásbeli (1.3.66) és itteni előfordulására, a kettő összecsempesítésére és eltérő értelmére. Kosztolányi ott a szót a „teljes átalakítás” (Klaudy 1994: 141) jegyében nem is használja, itt pedig (4.1.65) „tisztességesen”-t ír. Mészölynél Júlia előbb „tisztesség”-et mond, majd a jelentés teljesen kimarad (Klaudy 1994: 125). Az ilyen összecsempesítések pedig erősítenék a darab belső kohézióját, azt a benyomást keltenék a figyelmes olvasóban, nézőben, hogy egy szerves egésszel áll szemben. A 66. sorban (4.1) mindkét fordító összevonást alkalmaz. Kosztolányi a „Be not so long to speak”-et azzal váltja ki, hogy „Ne késlekedj”, Mészöly, mint főntebb említettem, szerencsésebben azt írja: „Beszélj, atyám!”

Végül egy rövid, de igen fontos részletet szeretnék kiemelni, mely mintegy végérvényesen megpecsételi Júlia sorsát. A mindenre elszánt asszony Lőrinc barát szavaitól megerősödve, a bűvös itallal fölszerelve tér haza apjához. Nem harcol tovább a szavakkal a szavak ellen, nem próbálja kétségbeesetten összekötni a hazugságot és az igazságot, a beszéd sokfelé szétszaladó jelentéseit. Mindezt föladja, s helyette, mint aki bevallja kínzójának a bűnt, melyet sohasem követett el, hazudik:

Juliet. [...] I have learn'd me to repent the sin   17
Of disobedient opposition
To you and your behests; and am enjoin'd
By holy Laurence to fall prostrate here,   20
And beg your pardon. Pardon, I beseech you!
Henceforward I am ever rul'd by you.

(4.2.17–22)

Kosztolányi nem veszi figyelembe a törést Júlia magatartásában, és betold itt egy szót: „végre”, mely folytatja az eddigi kétértelmű beszédet. Capuletnek ez a szó rakoncátlan gyerek megtérésére vonatkozik, Júliának viszont a megkönynyebbülést jelenti, hogy most már egyházi áldással színlelhet, s teljesen azonosulhat a szerepével:

JÚLIA [...] megbántam végre a bűnöm, 17
 Hogy engedetlenül ellenszegültem
 Neked s parancsodnak.

(4.2.17ff)

A „disobedient” melléknévvel Júlia hangsúlyosan ismétli Capulet szavát a III. felvonás 5. szín 160. sorában. Kosztolányinál ott azonban „lázadozó”-t találunk, nem „engedetlent”. Ebben a tekintetben sajnós Mészöly sem következetes. Nála Capulet „nyelvelő”-t mond, míg Júlia a „lázadoztam” igét használja. A „Neked s parancsodnak” kettőssége Mészölynél összevonódik: „rendelésed ellen”.

A retorika egyházi, a hatalom, amire Júlia hivatkozik, egy pap. Júlia minden felelősséget letesz a válláról: megtér az egyházhoz, megtér az apjához. A „to fall prostrate” (= arcra borul az alázat jeleként) mindkét fordítónál illedelmes térdepléssé szelidül: „térdenállva” (Kosztolányi), „térden állva” (Mészöly). A könyörgés, a megtérés rituális: Júlia elismétli a barát szavait, majd elmondja őket a maga nevében is, így játszva el a hatalmat és a vele való teljes azonosulást. Kosztolányi szavaival:

Lőrinc atya
 Meghagyta, hogy most térdenállva kérjem 20
 Bocsánatod – bocsáss meg, így könyörgök!
 Eztán vakon teszem, amit kívánsz.

(4.2.19–22)

Mészöly fordításában:

Lőrinc barát kegyes szavakkal intett,
 Hogy térden állva megkövessenek. 20
 Könyörgök, hogy bocsáss meg még ez egyszer:
 Mostantól minden kérésed – parancs.

(4.2.19–22)

Különbség például abban van, ahogy Júlia lefesti apjának a barátot. Mészölynél ez a kép jámborabb, és meggyőzőbben állítja, hogy Júlia engedett a papnak. Mészöly betoldja, hogy „még ez egyszer”, ami megint csak valami kétértelműség, pedig Shakespeare-nél ennek már nyoma sincs. A kifejezés Capuletnek azt jelenti, most valami új kezdődik a kettejük kapcsolatában, Júlia számára pedig azt, hogy a kapcsolatuknak vége.

6. Utószó

Júlia magatartása, mint láttuk, a darab során változik. Míg Blakemore Evans szerint felnő” a könnyelmű kamaszkorból a felnőtttség elkerülhetetlen és fájdalmas valóságába” (Blakemore Evans 1984: 26), a kiemelt részletek elemzése alapján én inkább azt mondanám, fokozatosan megtanulja, hogyan kell használni a nyelvet, sőt visszaélni vele, kétértelműen beszélni, amíg aztán maga alá temeti az építmény, melyet a világtól elzárva, annak ellenére igyekezett létrehozni a saját védelmére. Júlia képtelen egyszerre a világban élni és kívülre, hazudni is meg nem is. Megadja magát, és ez a gesztus az öngyilkossággal ér fel.

Amint az elemzés egészéből kitűnik, a fordítók munkáját, döntéseiket nemcsak az eredeti ismerete, hanem a saját nyelvi közegük, a hazai közönség elvárása is befolyásolja. Alkalmazkodnak ahhoz a hagyományos, sematikus képhez, ami a magyar olvasóban, színházlátogatóban Júliáról él. Mindkét fordító elhanyagolja a darab szövetét erősítő szóhasználatbeli összefüggéseket, és átsiklik az olyan finom nyelvi jelenségek fölött, melyek önmagukban is drámai változásokat jeleznek, sőt idéznek elő. A fordításokban ez a megformált figura általánosabb szintjén is veszteségeket okoz. Az eredeti, mélyebb jelentés sokszor áldozatul esik egy leegyszerűsítő felfogásnak, ami sajnos olykor megnehezíti a célnyelvi olvasó számára, hogy egy jellem, a darab mélyére lásson.

Mészöly mindazonáltal az eredeti szöveg szelleméhez hívebben oldja meg a nehézségeket, míg Kosztolányi többször enged a saját szövege diktálta hangulatnak. A gyermek Júlia Kosztolányinál még gyermekesebb, mint Shakespeare-nél, ami hiteltelenné teszi a halálra szánt asszony szerepét a darab végén. A vergődő, magatehetetlen Júliát mindkét fordító kicsit szalonképesebbre festi, mozdulatait, szavait megszelídíti, és a hőst így kissé piedesztálra állítja, eltávolítja tőlünk.

Ugyanakkor mindkét fordító kompenzálja is olykor a veszteségeket. Shakespeare, ahogy James Joyce fogalmaz, „was himself a lord of language and had [...] written *Romeo and Juliet*” (Joyce 1993: 188). A nyelv mesterének célzásai, két- és többértelmű szövegei sokszor átültethetetlenek. A fordítók azonban beépítenek a szövegbe olyan Shakespeare-i szójátékokat, melyek ezt többé-kevésbé ellensúlyozni képesek. Kosztolányi és Mészöly *Romeo és Júliája* mindazonáltal magyar darab, a mi kis nemzetünk önbizalmát van hivatva erősíteni a hős ragyogó képe által. Aki Júliára, az esendő asszonyra kíváncsi, mégiscsak az angol szöveget kell elővennie.

Irodalom

- Blakemore Evans, G. (ed.) 1984. *Shakespeare, Romeo and Juliet*. Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press, 1984.
- Gadsby, A. (ed.) 1995. *Longman Dictionary of Contemporary English*. Harlow: Longman Group Ltd.
- Gibbons, B. 1980. „Introduction.” In: Gibbons, B. (ed.). *Shakespeare: Romeo and Juliet*. The Arden Edition of the Works of William Shakespeare. Walton-on Thames: Thomas Nelson and Sons Ltd, 1–77.
- Joyce, J. 1993. *Ulysses*. Oxford: Oxford University Press.
- Karinthy F. 1954. *Így írtok ti*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Klaudy K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol / német / francia / orosz fordítás-technikai példatárral*. Budapest: Scholastica.
- Kristeva, J. 1987. *Tales of Love*. New York: Columbia University Press.
- Smidt, K. 1990. *Unconformities in Shakespearean Tragedies*. New York: St. Martin's Press.
- Watzlawick P., Bavelas, J. B. & Jackson, D.D. 1967. *Pragmatics of Human Communication. A Study of Interactional Patterns, Pathologies, and Paradoxes*. New York, London: W. W. Norton & Company.
- Wells, S. (ed.) 1986. *The Cambridge Companion to Shakespeare Studies*. Cambridge, London, New York, New Rochelles, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press.

Források

- Shakespeare, W. 1980. *Romeo and Juliet*. Brian Gibbons (ed.). The Arden Edition of the Works of William Shakespeare. Walton-on Thames: Thomas Nelson and Sons Ltd.
- Shakespeare, W. 1991. *Romeo és Júlia*. Ford. Kosztolányi Dezső. In: *William Shakespeare: Öt dráma*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 5–104.
- Shakespeare, W. 1992. *Romeo és Júlia*. Ford. Mészöly Dezső. In: *William Shakespeare Összes Művei*. Budapest: Helikon Kiadó Kft., 565–593.

Tudományos és szakmai írásművek a fordítóképzésben

Koltay Tibor

1. Bevezető

Induljunk ki a következőkből: a jó fordítóvá válásban sokat segít, ha valaki (1) tudja, hogy pályafutása során olyan írásbeli műfajokkal is találkozhat, amelyek nem tartoznak a fordítás műfajneveinek körébe, (2) ismeri a tudományos és a szakmai írásművek jellemzőit, (3) több (írásbeli) műfajt ismer, (4) minél többet gyakorolta az írást. Ugyancsak hasznos ebben a tekintetben, ha jó (1) a lényeglátása, (2) a kifejezőképessége, (3) a szókinccse (Koltay 2001).

Ha ezt elfogadjuk, érdemes néhány olyan írásművel, „hasznos” műfajjal foglalkozunk, amelyek a fenti ismeretek és készségek fejlesztését szolgálják, és végső soron a jobb fordítóvá válást segíthetik elő. Ezek a műfajok részben a tudományos közlés műfajainak sorába tartoznak, részben szakmai írásműveknek nevezhetjük őket. A tudományos és a szakmai írásműveket jómagam használok a fordítóképzésben és ajánlom mindazoknak, akik fontosnak tartják a fordítók sokoldalú képzését. Tegyük hozzá, számos műfaj oktatása szükséges lenne a fordítóképzésen túl, az egyetemi és főiskolai hallgatók általános és szakmai, idegen- és anyanyelvi képzésében is.

Tapasztalataimat a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (korábban Budapesti Műszaki Egyetem) Gazdaság- és Társadalomtudományi Karán, a Nyelvi Intézetben folyó fordítóképzés során szereztem. Ennek a képzésnek ugyanis része a *Szakmai dokumentáció* elnevezésű tantárgy, amelynek célja az, hogy a jövőendő szakfordítókat minél több olyan írásbeli műfajjal ismertesse meg, amely nem fordítás, de egy szakfordító gyakorlatában előfordulhat. A *Szakmai dokumentáció* heti egy órás, két féléves tárgy, amelyre a hat féléves képzés utolsó évében kerül sor. A *Szakmai dokumentáció* oktatása az 1992/93-as tanévben kezdődött, tehát viszonylag sok tapasztalat gyűlt össze róla. Maga a tárgy a következőkben kifejtendőknél több műfajt ölel fel.

2. Néhány „hasznos” műfaj

2.1. A folyóiratcikk

A tudományos kommunikáció fontos műfaja a tudományos folyóiratokban megjelenő cikk, amelynek szerkezete alapján megegyezik az iskolában tanult fogalmazási szerkezettel, eredményes létrehozásához azonban új ismereteket kell elsajátítanunk. Fő részei tehát a bevezetés, a tárgyalás és a befejezés. Ezen belül azonban részletesebb szerkezetet is meghatározhatunk és meg is kell határoz-
nunk.

Ehhez kiindulhatunk abból, hogy a tudományos közlés nagymértékben kö-

veti a tudományos gondolkodás folyamatát. Az érvelés az általánostól, azaz a tudományterülettől halad a konkrét felé, vagyis a feltáratlan területet közelíti meg. Ezt jól illusztrálhatjuk a tudományos írásművekben használt három retorikai lépés (move) segítségével. Ezek a lépések a következők:

- a kutatási terület meghatározása,
- a feltáratlan terület azonosítása,
- a feltáratlan terület betöltése vagy megvédése.

Az első lépésben tehát meghatározzuk a vizsgálandó területet, kiemelve annak fontosságát az adott tudományterület szempontjából. A második lépésben következik a tudásunkban meglevő valamilyen hiány megjelölése, legtöbbször a témába vágó szakirodalom szemléjével, azaz a témában megjelent, a szerző által ismert és/vagy fontosnak tartott szakirodalom áttekintésével. A harmadik lépésben „foglaljuk el” ezt a területet, amennyiben megjelöljük a kutatás céljait, majd eredményeit és a belőle levonandó tanulságokat (Swales 1990). A bevezetés részei a következők:

- a szerző céljainak meghatározása,
- szakirodalmi szemle,
- a kutatással kapcsolatos kérdések megfogalmazása.

A tárgyalás két fő eleme:

- a módszerek bemutatása,
- az eredmények taglalása.

A befejezésben foglaljuk össze a kutatást, vonjuk meg határait és vonjuk le belőle a következtetéseket. Ez a (főként kísérletes) természettudományok esetén a következő (leggyakoribb) fejezetekben valósul meg:

- Bevezetés
- Anyag és módszer(ek)
- Eredmények
- Diskusszió
- Következtetések.

Ezt a szerkezetet általában szorosabb értelemben vett társadalomtudományok területén megjelenő cikkekben is követik. Legkevésbé jellemző viszont a humán tudományok területén.

A *Bevezetés* talán a legtöbb fejtörést okozó fejezet. Mennyire legyen figyelemfelkeltő? Mekkora a „szigorú tudományosság” létjogosultsága itt? Mennyire lehet autoritatív ez a fejezet? Felmerül annak kérdése is, hogy mennyire építhetünk az olvasó ismereteire, szakértelmére. Ennek függvényében nem mindig tudhatjuk, hogy a szakirodalmi szemle csupán „tiszteletkör”, vagy az olvasó ismerethiányának pótlására szolgál-e. Sokan alapos okkal feltételezik, hogy az

olvasó tudása elegendő ahhoz, hogy ne kelljen teljes mértékben kifejtenuünk a vizsgálandó problémát, ami azonban azzal a kockázattal jár, hogy az olvasók egy része nem fogja a kérdés fontosságát felismerni (von Werder 1993).

Mivel minden modern kutatás megelőző eredményeken alapul, ezek alapos bemutatása igen terjedelmes volna, ezért a folyóiratcikkek csupán vázlatos áttekintést nyújtanak, amelynek mindazonáltal elégségesnek kell lennie ahhoz, hogy az olvasó a hivatkozások alapján nyomon kövesse a téma kialakulását. A hivatkozások általában csak a viszonylag friss irodalomra vonatkoznak. Formájuk – bizonyos egységesítési törekvések ellenére is – igen sokféle lehet.

Az *Anyag és Módszerek* fejezetet sokan csak átfutják, a részletek iránt viszonylag ritkán érdeklődnek. Feltételezik ugyanis, hogy a szerzők a szigorú tudományosság szellemében jártak el. A szerzők jóhiszeműségét alapul véve csak akkor vetik alaposabb vizsgálatnak alá ezt a fejezetet, ha valami gyanúsat tapasztalnak. Ez egyúttal sajátos etikai kérdéseket is felvet. A kutatók többsége a kísérleteket nem ismétli meg rutinszerűen. Az újbóli elvégzés korlátja, éppen az, hogy a cikkekben a szerzők nem írják le teljességében az alkalmazott technikákat, ráadásul túl sok időbe és pénzbe kerülne valós cél nélkül vizsgálatokat folytatni, és nincs is erre motiváció, hiszen mások esetleges korábbi eredménytelenségeinek bemutatása nem jelent értékes publikálandó eredményt. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy az ebben a fejezetben leírtaknak nem kellene megfelelniük a szigorú tudományosságnak. Éppen ellenkezőleg, közlendőnek megismételhetőnek, verifikálhatónak kell lennie.

Az eredményeket és azok interpretációját nyújtó fejezetek tekintetében nehéz kézzelfogható eligazítást adnunk, pedig tartalmilag ezek jelentik talán a cikkek legértékesebb részét. Az *Eredmények* elnevezésű fejezetnek és benne elnevezésének megfelelő tartalomnak lennie kell, de az interpretációkat és következtetéseket hol csak egyetlen *Következtetések* fejezetben, hol az azt megelőző *Diszkuszió* (más néven *Megbeszélés*) fejezetben, sokszor pedig már az eredmények ismertetésekor találjuk meg. Az utóbbi kettő gyakran nem is szerepel önálló fejezetként.

Fő szerkezetét tekintve lényegében azonos a folyóiratcikkek szerkezetével a *kutatási jelentés*. Főként abban különbözik a tudományos cikktől, hogy – (általában) önálló kiadvány lévén – tartozik hozzá borítólappal, tartalomjegyzékkel, tárgymutató stb.

2.2. A használati útmutató

A szakmai írásművek egyik fontos műfaja a használati útmutató és a hozzá szorosan kapcsolódó kézikönyv. A legtöbb útmutató alapvetően a következő szerkezetben készül:

- (általános) bevezető,
- a tevékenységet lépésről lépésre leíró rész,
- következtetések.

A használati útmutatók gyakran tartalmazznak a biztonsági előírások betartá-

sára figyelmeztető szövegrészeket. Az útmutatókat tehát a következők alapján értékelhetjük:

- Megjelöli-e a bevezető az adott feladat végrehajtásának célját?
- Ismerteti-e az olvasó számára fontos biztonsági és egyéb tudnivalókat?
- Felsorolja-e a szükséges eszközöket és anyagokat?
- Az egyes utasítások világosak és lényegretörőek-e?
- Vannak-e illusztrációk az útmutatóban?
- Befejezésként tartalmaz-e hibaelhárítási tanácsokat (ha szükséges)?

A kézikönyvek általában több szerző együttműködésében készülnek, és – nagyobb terjedelmük és önálló dokumentumként való megjelenésük okán – címlapot, tartalomjegyzékeket, tárgymutatókat, magyarázó szójegyzékeket is tartalmaznak. A kézikönyvek és az egyszerűbb útmutatók esetében is gyakori, hogy azokban nagy jelentősége van a képi információknak, ami nagyban javítja használhatóságukat. Ennek megfelelően grafikusokat is gyakran bevonnak készítésükbe (Markel 1988).

2.3. A referátum

A tudományos közléshez és a szakmai írásművekhez egyaránt kapcsolódik a referátum műfaja. Az angol szakos szakfordítók *Szakmai dokumentáció* óráin a referátumok írására való felkészülés lényegében a képzés felét teszi ki, tehát egy teljes féléven át tart. Olyan műfajról van szó, amely a képesítő vizsgán is fontos szerepet játszik. A fordítási zárthelyi vizsga két feladata közül az egyik referátum készítése idegen nyelvű szövegből magyar nyelvre.

2.3.1. Meghatározás

Az eddigiekben olyan írásművekről esett szó, amelyek elnevezése egyértelmű, elfogadott. Aligha beszélhetünk azonban letisztult, kikristályosodott terminológiáról a referátum esetében.

A referátumkészítés interdiszciplináris terület, amelyet sajátos kettősség jellemez. Ez abban nyilvánul meg, hogy a referátumot mint az *információ-szolgáltatás eszközt* a könyvtartudomány (információtudomány), mint *szövegtípus*, a nyelvtudomány vizsgálja.

A referátum olyan írott szöveg, amelyik egy meghatározott másik eredeti (elsődleges), írott szöveg legfontosabb tartalmát annál rövidebb terjedelemben tükrözi vissza. Segítségével eldönthető, hogy el kell-e olvasnunk az eredeti szöveget. Ha szerzője azonos az elsődleges szöveggel, *autoreferátumnak* (szerzői referátumnak) nevezzük. Ebben a tekintetben tehát az autoreferátum különbözik a referátumtól. Készítésükben azonban sok a hasonlóság. A referátumok készítése (referálás) alapvetően hivatásszerűen végzett tevékenység, ami természetesen nem jelent feltétlenül főállású munkavégzést. Jelenti viszont azt, hogy a referálóval és tevékenységével szemben viszonylag szigorú követelmények fo-

galmazódnak meg (Koltay 2000). Az autoreferátumnál ez közel sincsen így, bár maga a műfaj valójában megkövetelné, hogy a professzionális tevékenységekhez hasonló tudatossággal, a szabályok maximális követésével készítsék.

A referátum funkciója több is lehet a pusztán tájékoztatásnál. Nemcsak arra szolgálhat, hogy segítségével eldönthessük, el kell-e olvasnunk az eredeti szöveget. Erre mintegy ráépül az a funkció, amelyet némi egyszerűsítéssel a következő kérdéssel fogalmazhatnánk meg: Valóban arról szól-e a cikk, mint amit címe ígér? Sok esetben a referátumoktól azt várják el, hogy felhasználásukkal ne is kelljen az eredetit elolvasni.

A referátum az elsődleges szöveg alapvető tartalmának objektív reprezentációja. Ez egyrészt abban nyilvánul meg, hogy a legtöbben az értékelést, kritikai észrevételeket nem tartalmazó referátumokat tartják csak elfogadhatónak, mindenek előtt azért, mert a referátumokban megnyilvánuló kritikára nincs hol válaszolnia az elsődleges szöveg szerzőjének. Ilyen módon egyúttal szembeállítható a referátum azokkal a műfajokkal, amelyek a tudományos szövegek értékelését, kritikus elemzését szolgálják. Ilyen elsősorban a *recenzió*. A recenzió lehetővé teszi, hogy a többenél nagyobb teret szenteljünk egyes kérdéseknek, amelyek terén a recenzió szerzője mélyebb szakismerettel rendelkezik, és úgy ítéli meg, hogy olvasóit érdekli.

Az objektivitás a stilisztikai eszközök megválasztásának szintjén is érvényesül: a referátum nem tartalmazhat érzelmi-expresszív stíuselemeket, amelyek egyéni (individualisztikus) színezetet adnának neki (Gläser 1990). Az objektivitás másik megjelenése, hogy a referátumban nem szerepelhet semmi sem, ami nem fordult elő az elsődleges szövegben. Ez utóbbit senki sem vitatja, míg a *kritikai referátum* sokak által elfogadott és vitathatatlanul létező műfaj.

A fentiek az objektivitásnak csak bizonyos szintjét képviselik. A referátumkészítés folyamán ugyanis megjelenik a szubjektivitás is. Ez abból ered, hogy a referátum terjedelme kisebb az eredeti szövegnél. Ennek következtében a referálónak válogatnia kell az elsődleges szöveg tartalmából. Bizonyos gondolatokat kihagy, másokat újrafogalmaz. A válogatás és a referált tartalom megjelenítése függ a referáló személyétől, mindenkori enciklopédikus tudásától és szakmai ismereteitől.

2.3.2. Terminológia, rokon műfajok

A *referátum* latin eredetű terminus technicus a német nyelvben is használatos *Referat* alakban, de a német nyelvhasználatban egyre gyakrabban jelenik meg vele párhuzamosan az angol nyelvből vett *abstract* terminus. Az orosz nyelvben a *refrat* szó használata viszonylag terminus értékű. A spanyol nyelvben a *resúmen* szó mellé a nagyobb egyértelműség kedvéért kiteszik a *documental* jelzőt, azaz „dokumentációs referátumról” beszélnek. Az angol nyelvterületen a referátumot egyértelműen az *abstract* kifejezéssel kell azonosítanunk, annak ellenére, hogy használata nem problémamentes.

Az *abstract* szóval lényegében azonos értelemben – ezért gyakran zavaró módon – a *summary* szót használják, de helyesebb azt az elsődleges szövegtől közvetlenül függő, annak újraolvasását feltételező, azaz a referátumhoz képest

kevésbé önálló dokumentumtípusként meghatároznunk (Pinto 1992, Rowley 1989). A summary terminussal jelzett dokumentumtípus idehaza gyakran az *összefoglaló* nevet kapja. Ha autoreferátumot értenek alatta, terminológiai tévedésről beszélhetünk. A folyóiratcikkek végén a legfontosabb eredményeket és következtetéseket összefoglaló szövegrészt (*concluding summary*-t) viszont bátran nevezhetjük összefoglalónak. Hasonló jelentésű a német *Zusammenfassung* és a spanyol *sumario* is.

Szokás beszélni *executive summary*-ról is, amelynek nevét nehéz lefordítanunk magyar nyelvre, de amelyek főként a (nem szakember) döntéshozók számára készülnek, alapvetően az olvasó meggyőzésére szolgálnak, és nincsenek olyan kötött szabályai, mint amilyenekről a referátum esetében beszélhetünk (Vaughan 1991). Az *executive summary* alapvetően a projektek menedzseléséhez kötődő különböző jelentések és gyakran a pályázatok fontos része. Az *abstract* szóval jelölik azt az előzetes szöveget is, amelyet később teljes szöveggé alakítanak, dolgoznak ki. Ez, a magyarul legtöbbször *előadás-kivonat* néven nevezett szövegtípus egy még kifejtendő szöveg előzetes vázlata. Az előadás-kivonatban a jelentkező sok esetben igazából csak arra tesz ígéretet, hogy az előadás-kivonatban megjelölt témáról fog beszélni, ezért is nevezik „ígérvény”-szövegnek, vagy előszövegnek (pre-text-nek).

Az előadás-kivonat azért is egyféle ígérvény, mert az ebben leírtakhoz nem kell az előadónak száz százalékosan ragaszkodnia. Az előadás-kivonatok élettartama korlátozott. Az adott konferencia után ritkán publikálják és alig-alig idézik őket (Gläser 1990). A *kivonat* (*extract, extractum*) esetében az elsődleges szövegből vett részek (főként mondatok) szó szerinti, átalakítás nélküli kiemeléséről van szó. A kivonat az elsődleges szövegből kiválasztott és az egészset képviselni hivatott egy részletként, vagy részletek együtteseként határozható meg. Készítése csak az elsődleges szövegével azonos nyelven képzelhető el.

A *précis* alapvetően didaktikai célú, iskolai műfaj. Meghatározott terjedelemben kell megírni, a kulcsszavak és kulcsfontosságú szókapcsolatok kivételével az eredetiben használttól eltérő megfogalmazásban. Nem azonos a szó szerinti kivonattal, de egyértelműen és kizárólagosan az elsődleges szöveg nyelvén készül.

2.3.3. Az informatív referátum

Amikor referátumok készítéséről beszélünk, legtöbbször *informatív referátumokra* gondolunk. Az informatív referátumok jól használhatók folyóiratcikkek tartalmának tükrözésére. Az informatív referátumokat az *indikatív referátumokkal* szokták szembeállítani. Megkülönböztetésükre leggyakrabban azt a különbségtételt alkalmazzák, amely szerint az indikatív referátum arról tudósít, miről van szó az elsődleges szövegben, az informatív arról is, mit tartalmaz az. Más megfogalmazásban, az indikatív referátum arról tudósít, van-e értékes információ az elsődleges szövegben, az informatív taglalja is ezt az információt. Az indikatív referátum tehát tartalomjegyzékre emlékeztet, míg az informatív referátum egyfajta csontváz, amelyből rekonstruálható az eredeti (Cleveland & Cleveland 1990).

Az indikatív típusú referátum kizárólag indikatív, az informatív típusú referátum kizárólag informatív nyilatkozatokból (megnyilatkozásokból) áll. Az indikatív nyilatkozat az elsődleges szövegre való hivatkozást (referenciát) tartalmaz, amelynek (gyakran implicit) tartalma a következő: „A (referált) dokumentum...” A dokumentum(ban) stb. Az informatív nyilatkozat olyan nyilatkozat, amelyet minden elsődleges szövegben is megtalálhatunk (Koltay 1997). Az informatív referátum kedveltsége jelentős mértékben azzal magyarázható, hogy az indikatív referátumban megjelenő referencia nem teszi ökonomikussá a kommunikációt, míg elhagyása sok információ közlését teszi lehetővé viszonylag kis helyen.

2.3.4. Referálás és fordítás

Érdekes párhuzamot vonnunk a referálás és a fordítás között. Hasonlóságot mindenképp előtt a **kommunikációs helyzetben** találunk. Ha ennek a kommunikációs helyzetnek a meghatározásához a fordítás egy egyszerű modelljét vesszük alapul, jól látszik, hogy a fordítás különbözik a rendes nyelvi kommunikáció rendszerétől és a következő elemeket tartalmazza.

adó	A szöveg	fordító	B szöveg	vevő
-----	----------	---------	----------	------

A fordítók a nyelvtanárokhoz és a nyelvet tanuló személyekhez hasonlóan egyszerre játsszák az adó és a vevő szerepét (Bańcerowski 2000a), ami igaz a referálóra is.

A közvetítés azonban a referálás esetén nem ekvivalens, hanem *heterovalens*. Bizonyos, az elsődleges szövegben szereplő elemeket el kell hagynunk a referátumban, az elsődleges szövegben megengedhető redundancia nem engedhető meg a referátumban. A referátum csak tartalmában függ az elsődleges szövegtől, és abban is csak szelektív módon (Pfeiffer-Jäger 1980). Az ekvivalenciánál meglevő teljes körű tartalmi és stilisztikai megfelelés a referálás esetén nincsen meg.

A fordításban a forrás- és a célnyelvi szövegek között több szempontból is ekvivalenciának kell létrejönnie: (1) referenciálisan, mert ugyanaz a valóságvonatkozásuk, (2) funkcionálisan, mivel azonos kommunikatív szerepűek, (3) kontextuálisan, hiszen a célnyelvi mondatoknak ugyanolyan szerepet kell betölteniük a célnyelvi szövegben, mint amelyet a forrásnyelvi mondatok töltek be a forrásnyelvi szövegben (Klaudy 1979).

A referátumban több eltérést látunk ehhez képest. A referátum referenciálisan egyenértékű az elsődleges szöveggel, hiszen a referátum és az elsődleges szöveg tartalmi előképe egy és ugyanaz a valóság. Kommunikatív szerepük szempontjából azonban a referátum és az elsődleges szöveg egymástól eltérően viselkednek, és az is egyértelmű, hogy az elsődleges szöveg (mint forrásnyelvi szöveg) és a referátum (mint célnyelvi szöveg) mondatai csak részlegesen töltenek be egymással azonos szerepet.

Az autoreferátumok, annál fogva, hogy szerzőjük az elsődleges szöveggel azonos, a (nem szerzői) referátumnál szorosabban kapcsolódnak az elsődleges

szöveghez. Ez okozza aztán, hogy az elsődleges szöveg szerzőjénél nincs meg a jó referátumok elkészítéséhez szükséges optimális távolságtartás, mert a szerző gyakran túlságosan kötődik mondanivalójához. Bár az elsődleges szöveg szerzője az, aki a legjobban ismeri a témát és az azt körülvevő körülményeket, a téma közelsége mégis akadályozhatja abban, hogy objektív formában elemezze a szöveg tartalmát. Ez oda vezethet, hogy nem rendelkezik elegendő objektivitással művét illetően (Cleveland & Cleveland 1990, Pinto 1992). A távolságtartás sokszor meglévő hiánya gyakran párosul a referátumkészítéshez szükséges készségek hiányával, azaz nem profi tevékenységként írják az autoreferátumokat, különös tekintettel arra, hogy autoreferátumokkal kapcsolatosan az a tévhit él, miszerint a tudományos kutatóvá válással mintegy automatikusan megszerezhetők az ezek írásához szükséges jártasságok. Ezzel szemben gyakran azt tapasztaljuk, hogy sok rossz minőségű autorferátum készül.

A referáló és a fordító ismereteit, készségeit, képességeit is érdemes egymással összevetnünk. Mindkettőnek rendelkezni kell az alábbi ismeretekkel, készségekkel és képességekkel:

- nyelvismeret (forrás- és célnyelv),
- kommunikatív kompetencia,
- szakismeret,
- tanult készségek.

A nyelvismeret szükségessége a fordító esetében aligha kétséges, a referálás pedig gyakran interlingvális, tehát szükség van egy forrás- és egy célnyelv ismeretére. Igaz, létezik intralingvális referálás is. A fordítónak és a referálónak egyaránt rendelkeznie kell kommunikatív kompetenciával. A kommunikatív kompetencia Bańcerowski szerint a következő komponensekből tevődik össze:

- nyelvi kompetencia,
- nyelvi pragmatikai kompetencia,
- metanyelvi kompetencia,
- metanyelvi pragmatikai kompetencia,
- para- és extranyelvi kompetencia,
- para- és extranyelvi pragmatikai kompetencia,
- kultúrkompetencia,
- pragmatikai kultúrkompetencia (Bańcerowski 2000a).

A fordítás és a referálás során, mivel írott szövegek elemzéséről és generálásáról van szó, kevésbé szükséges a para- és extranyelvi kompetencia, valamint a para- és extranyelvi pragmatikai kompetencia.

A szakismeretek szükségessége nem kérdéses sem a fordítás, sem a referálás esetében. Az ismeretek mélysége tekintetében az az ideális, ha a referáló a felületes ismeretek és a mélyreható szakértelem közötti ismeretszinttel rendelkezik.

2.3.5. A referálás folyamata

A referálás folyamata több fogalomkörben írható le: (1) általános, elvont folyamatok, (2) konkrét tevékenységek. Az elvont folyamatok közül a legfontosabb a megértés (szövegértés). A szöveg tartalmának megragadásához szükséges az elsődleges dokumentum megértése, értelmezése, majd a megértett tartalom sajátos projekciója egy új szövegbe. A megértés végső soron az a képességünk, hogy a szöveg állandó tartalmát és esetenként változó jelentését a felesleges információ kihagyásával egy kivonatba tudjuk sűríteni. A megértés mindig sűríttel jár, különben nem lennénk képesek a megértéshez szükséges információt memóriánk véges kapacitásával megőrizni.

A megértés tehát alapvetően az ellenőrzött felejtés alulról felfele haladó induktív folyamata és az emlékezetből aktivizált ismeretek deduktív bevitelének felülről lefele haladó folyamata (Beghtol 1984). A megértést segíti a van Dijk (1980) által definiált makroszabályok, a *kihagyás*, a *válogatás*, az *általánosítás* és az *újjászervezés* alkalmazása.

A referálás viszonylag jól körülírható konkrét tevékenységek sora. A gyakorlati végrehajtás első lépése a szöveg elolvasása. Az első, tájékozódó olvasást követi az az újbóli olvasás, amelynek során a referáló aláhúzza a fontosnak tekintett szövegrészeket. Ehhez az olvasáshoz a referáló speciális olvasási technikákat, mindenekelőtt a válogató olvasást használ. Az aláhúzott szövegtörödékek alapján fogalmazza meg a referátum előzetes szövegét, amelyet az eredetivel való összevetés, stilisztikai ellenőrzés után fogalmaz meg véglegesen.

3. Segédeszközök a tudományos és szakmai írásművek oktatásához és az önképzéshez

A tudományos közlés különböző aspektusairól számos könyv jelent meg idehaza és külföldön. Emellett több segédlet található az Interneten is. Önmagában egyik munka sem alkalmas a fent kifejtett célok mindegyikének elérésére, de számos hasznos útmutatást találunk bennük. Nézzük tehát, milyen segédeszközök állnak rendelkezésünkre a tudományos és szakmai írásművek oktatásához. Nem mellékes, hogy ezek önképzés céljaira is használhatók. Segédeszközeink egyaránt lehetnek nyomtatott könyvek és a Word Wide Weben, elektronikus formában megtalálható útmutatók.

A publikálást segítő nyomtatott könyveket témánk szempontjából a következő típusokba sorolhatjuk:

1. A főként a publikálás formai kérdéseivel, így a hivatkozás, címek és formai elemek, lábjegyzetek stb. problémájával foglalkozó angol nyelvi kézikönyvek (Chicago Manual 1993, MLA Handbook 1995, Hart's Rules 1983).
2. A fentieknek részben megfelelő, (jelentős mértékben a könyvkiadás kérdéseivel is foglalkozó) kézikönyv magyar nyelven (Gyurgyák 1996).

3. (Elsősorban) hallgatóknak készült segédletek az anyaggyűjtésről, írásról (Eco 1992, Mahmoud 1992, Majoros 1997).
4. A tudományos közlést mint kommunikációt tárgyaló művek (Szabó 1997).
5. A tudomány művelését és a közlést együtt tárgyaló művek (Csermely et al. 1999).

Hangsúlyoznunk kell, hogy helytelen volna merev határokat felállítanunk az osztályozásban, ami azt is jelenti, hogy a fenti könyvek zöme több kategóriába is besorolható lenne. Ugyanakkor további kategorizálásra is volna lehetőség. Így van a közlést a természet- és alkalmazott tudományok vonatkozásában tárgyaló mű (Csermely et al. 1999). Vannak közgazdaságtudományi irányultságú kézikönyvek (Majoros 1997, Szabó 1997). Az idegen nyelvű művek egy része szinte kizárólagosan magára a tudományos írásra összpontosít (Day 1998), de van olyan munka is, amely súlyt helyez magára a kutatásra, amelyet ráadásul nem is köt tudományterülethez (Booth et al. 1993). A tudományos közlést nagy mértékben mint „írásművészetet” kezelő könyvvel is találkozunk (von Werder 1993).

Szinte minden műre igaz, hogy foglalkozik a tudományos közlés egyik fontos elemével, nevezetesen a szakirodalomnak az adott kutatást szolgáló gyűjtésével és feltárásával. A kategorizálás mellett érdemes megfigyelnünk, milyen információkkal segítik a különböző kézikönyvek a közlés sikeres megvalósulását. A nyelven kívüli információ szerepének fontosságát aligha kell hangsúlyoznunk, hiszen ez annak az enciklopédikus tudásnak a része, amely elengedhetetlen feltétele a sikeres publikálásnak. Az enciklopédikus tudás egy része az, amely a kutató által művelt tudományterület ismeretanyaga, így a felsőfokú tanulmányokkal mintegy automatikusan elsajátítható. Egy másik, jelentékeny része magával a közléssel függ össze és nem sajátítható el a szakterület megismerésével, hanem külön tanulást igényel. Ilyen ismereteket a fent említett művek többsége tartalmaz, tehát szó esik bennük a szakirodalom gyűjtéséről és feltárásáról, a cédlázásról és jegyzetelésről, táblázatok és ábrák készítéséről, a hivatkozás formai és etikai szabályairól.

A nyelven kívüli információ, az enciklopédikus tudás mellett ott van az a – megintcsak célzott tanulással elsajátítandó – nyelvi-stilisztikai információ, amely nélkül aligha születnének sikeres előadások, folyóiratcikkek és könyvek. A nyelvi-stilisztikai információk közül két munka néhány kiemelkedően érdekes tartalmát érdemes közelebbről szemügyre vennünk. A Csermely – Gergely – Koltay – Tóth (Csermely et al. 1999) kézikönyv igen részletesen szól a folyóiratcikkek, az értekezések és a könyvek írásáról. Ezekre vonatkozóan tartalmaz stilisztikai és tipográfiai útmutatásokat is. Szabó Katalin (1997) munkájának tartalomjegyzékében a többek között a következőket találjuk: A stílus és az ember / A szavak ereje / A szókincs / Idegen szavak, idegen kifejezések és idegenszerűség a nyelvhasználatban / Stíluselemek és stílushibák / Hogyan fejlesszük a stílusunkat? / Szókincsteszt / Lejtés és fokozás – avagy a szöveg makroszerkezete / Mondatszerkesztés – bekezdések / Címadás.

Az Interneten számtalan (főként a World Wide Web útján elérhető) útmutatóval találkozunk. Ezek a tág értelemben vett tudományos közlés és a szakmai

írásművek létrehozásának legkülönbözőbb kérdéseivel foglalkoznak. Számos olyan útmutató található, amelynek célja, hogy megkönnyítsék egyrészt az elektronikus információforrásokra való hivatkozást, továbbá elektronikus formában is elérhetővé tegyék a különböző intézmények által megkövetelt hivatkozási formákat tárgyaló kézikönyveket, stíluslapokat és egyéb segédleteket.

A tágabb értelemben vett tudományos közléssel kapcsolatos segédletek két példája a *Writing Techniques Handbook* és a *Writing Center@Rensselaer*. A referátumok írásáról elsősorban a szakmai írásművekkel foglalkozó *Technical Writing* tankönyvekben (Brusaw et al., Lannon 2000, Markel 1998) olvashatunk, és hasonló a helyzet a használati útmutatókkal is.

Irodalom

- Bañcerowski, J. 2000a. A kommunikációs kompetencia és összetevői. In: Nyomárkay I. (szerk.): *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest: ELTE, 342–351.
- Bañcerowski, J. 2000b. A transzlatorika fogalmának meghatározásához. In: Nyomárkay I. (szerk.): *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest: ELTE, 392–396.
- Beghtol, C. 1984. Bibliographic classification theory and text linguistics: aboutness analysis, intertextuality and the cognitive art of classifying documents. *Journal of Documentation*. Vol. 42. N.2. 84–133.
- Booth, W.C. et al. 1993. *The craft of research*. Chicago: University of Chicago Press.
- Brusaw, Ch.T. et al. 1996. *The concise handbook of technical writing*. New York: St. Martin's Press.
- Cleveland, D.B. & Cleveland, A.C. 1990. *Introduction to indexing and abstracting*. Englewood: Libraries Unlimited.
- The Chicago Manual of Style*. 1993. Chicago: University of Chicago Press.
- Csermely P. et al. 1999. *Kutatás és közlés a természettudományokban*. Budapest: Osiris.
- Day, R.A. 1998. *How to write and publish a scientific paper*. Phoenix: Oryx.
- van Dijk, T. 1980. *Macrostructures*. Hillsdale: Erlbaum.
- Eco, U. 1992. *Hogyan írjunk szakdolgozatot?* Budapest: Gondolat.
- Gläser, R. 1990. *Fachtextsorten im Englischen*. Tübingen: Narr.
- Gyurgyák J. 1996. *Szerkesztők és szerzők kézikönyve*. Budapest: Osiris.
- Hart's rules for composers and readers at the University Press Oxford*. 1983. Oxford: Oxford University Press.
- Klaudy K. 1979. Fordítás és aktuális tagolás. *Magyar Nyelvőr*. 103. évf. 4. 282–287.
- Koltay T. 1997. Teaching Technical Writing to Hungarian Students of Translation. *Issues in Writing*. Vol. 8. No. 2. 192–199.
- Koltay T. 2000. Az információ sűrítése: szövegértés, alkalmi és hivatásszerű feldolgozás. In: Lengyel Zs., Navracsics J., Nádasi E. (szerk.): *Alkalmazott Nyelvészeti Tanulmányok Közép-Európa*. IV. Veszprém: Veszprémi Egyetem, 75–78.
- Koltay T. 2001. Writing instruction in the education of Hungarian translators. *ATA Chronicle*. Vol. 30. No 2. 20–24.

- Lannon, J.M. 2000. *Technical communication*. New York: Longman.
- Mahmoud, S. 1992. *Research and writing*. Betterway: White Hall.
- Majoros P. 1997. *Kutatásmódszertan avagy: hogyan írjunk könnyen, gyorsan jó diplomamunkát? Módszertani tananyag a gazdasági felsőoktatás számára*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Markel, M.H. 1988. *Technical Writing. Situations and Strategies*. New York: St.Martin's.
- MLA handbook for writers of research papers*. 1995. New York: The Modern Language Association of America.
- Pfeifer-Jäger, G. 1980. Referat und Referieren. *Germanistische Linguistik*. 1/2. 1–180.
- Pinto, M. 1992. *El resumen documental. Pricípios y métodos*. Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez.
- Rowley, J.E. 1989. *Abstracting and indexing*. London: Clive Bingley.
- Swales, J.M. 1990. *Genre analysis. English in academic and research settings*. Cambridge, Mass.: Cambridge University Press.
- Szabó K. 1997. *Kommunikáció felsőfokon*. Budapest: Kossuth.
- Vaughan, D.K. 1991. Abstracts and summaries: some clarifying distinctions. *Technical Writing Teacher*. Vol. 18. N. 2. 132–141.
- von Werder, L. 1993. *Lehrbuch des wissenschaftlichen Schreibens*. Berlin: Schibri.
- The Writing Center @Renselaer (Renselaer Polytechnic Institute)
<http://www.rpi.edu/dept/llc/writecenter/web/handouts.html>
- Writing Techniques Handbook. University of Indiana at Urbana-Champaign
<http://www.english.uiuc.edu/cws/wworkshop/techniquesmenu.html>

A fordítói kompetencia fejlesztésének lehetőségeiről*

Dékány Edit

1. „Fordítói inkompetencia”**

A fordítás helyzete a középiskolai és a főiskolai nyelvtanításban mind a mai napig vitatott téma. A nyugati országokban az egynyelvű idegen nyelvi óra keretein belül bevezették a direkt, az audiolingvális, illetve az audiovizuális nyelvtanítási módszert, a 70-es évek végétől kezdve pedig a kommunikatív nyelvtanítás dominál. Magyarországon a nyelvtani-fordító módszer továbbra is jelen van, mindenekelőtt egyéb módszerekkel kombinálva.

Nyelvtani-fordító módszernek nevezzük a nyelvtani szabályok, struktúrák –, valamint ezzel együtt az új lexika – bevezetését és begyakorlását speciálisan konstruált szövegek segítségével, amelyeket mondatonként fordítunk le. A bevezetés deduktív vagy induktív módon történik, a tanulók anyanyelvén.

(Kautz 2000: 435)

Az idegennyelv-oktatásban alkalmazott fordítás esetén a fordítást kommunikatív funkciójától megfosztják, transzferáló nyelvtani gyakorlatnak tekintik. Ennek következtében a tanulóknak téves elképzelés alakul ki a fordítással kapcsolatban. Idegennyelvi lexikális vagy szintaktikai egységek szemantizációja során a nyelvtanár gyakran megadja az anyanyelvi megfelelőt, a tanuló pedig gyakran a megadott ekvivalenst tartja az egyedüli lehetséges „fordításnak”. A nyelvtanulóban az a hibás nézet alakul ki, hogy a nyelvek közvetlenül egymásra leképezhetőek, hogy a forrásnyelv minden szavához egy megfelelő célnyelvi szó rendelhető, és fordítva. Hönig (1991) ezzel kapcsolatban a középfokú idegennyelv-oktatásból származó „fordítói inkompetenciáról” beszél, amelyet a felsőoktatás keretein belül zajló nyelvtanításban először is fel kell számolni.

2. Nyelvelsajátítás-orientált és hivatásszerű fordítás

A fordításelméletben alapvetően a fordítás két nagy csoportját különítjük el: a nyelvelsajátítás-orientált és a hivatásszerű fordítást. Az előző az idegen nyelvi

---

* Megjegyzés: A „*Die deutsche Sprache im vielsprachigen Europa des 21. Jahrhunderts*” nemzetközi germanisztikai konferencia (Szeged, 2001. szeptember) *Nyelvtudomány* szekciójában elhangzott előadás magyar nyelvű, bővített változata.

* A német szakirodalmi részleteket itt és a továbbiakban a cikk szerzője fordította magyarra.

kompetencia fejlesztésének és ellenőrzésének egyik formája. A hivatásszerűen végzett fordítással (kommunikatív fordítás) ellentétben ez esetben nem egy autonóm célirányos tevékenységről van szó, a fordítás nem reális célnyelvi befogadók kommunikatív szükségleteinek kielégítésére szolgál.

Lörscher (1997: 114) introspekciós módszerrel (vö. Krings 1986) vizsgálta a jelorientált fordítást (célnyelvi formák lehívása a memóriából, és ezek verbalizálása; az eredmény: felszíni szerkezeti lexéma-megfeleltetések) a jelentésorientált fordítással (forrásnyelvi jelekkel összekapcsolt jelentés konstitúciója és a megfelelő célnyelvi jel megkeresése) szemben. A kísérletek bebizonyították, hogy a nyelvtanulók fordításaikat elsősorban jelorientált, a hivatásos fordítók ezzel szemben jelentésorientált fordítással készítik.

1. ábra

Jelorientált és jelentésorientált fordítás

Jelorientált fordítás	Jelentésorientált fordítás
<ul style="list-style-type: none"> • A forrásnyelvi szöveget leképező fordítás • Forrásnyelvi szavak, frazeologizmusok, mondatok puszta behelyettesítése célnyelvi megfelelőikkel 	<ul style="list-style-type: none"> • A célnyelvi szöveg sajátosságaihoz igazodó fordítás • A forrásnyelvi szöveg jelentésének visszaadása, egy konkrét kommunikációs szituáció valamennyi tényezőjét figyelembe véve

Klaudy (1997: 165) az idegennyelv-oktatásban és a fordítóképzésben gyakorolt fordításokat „tanfordítás” és „valódi fordítás” terminusokkal különbözteti meg. A kétféle fordítást a funkció, a fordító és a címzett felől nézve veti össze.

2. ábra

Tanfordítás és valódi fordítás

	Tanfordítás	Valódi fordítás
Alkalmazás:	Az idegennyelv-oktatásban	A fordítóképzésben
Funkció:	Eszköz: Az idegen nyelvi kompetencia fejlesztése	Cél: A fordítói kompetencia fejlesztése
Fordító:	Saját nyelvtudásának szintjéről közöl információt	A valóságról közöl információt
Címzett:	Tanár/vizsgáztató: • A fordító nyelvtudásáról kíván információt szerezni • Kénytelen hibákat keresni	Egyszerű olvasó: • A valóságról szeretne információt szerezni • Nem keres hibákat

3. A fordítás helytelen funkciói az idegen nyelvi órán

Nyelvi közvetítéssel (fordítás és tolmácsolás) kapcsolatos feladatokat napjainkban nem csak képzett fordítóktól és tolmácsoktól várnak el. Mivel az idegen nyelvet tanulók, a nyelvszakos hallgatók később az üzleti életben rendszeresen fognak fordítási feladatokkal konfrontálódni, a fordítás iránti érdeklődésük szakmailag is motivált. Habár a realiztikus fordítói gyakorlatok fejlett idegen nyelvi kompetenciát feltételeznek (a meglévő idegen nyelvi tudás gyakran nem elegendő ahhoz, hogy a fordítói kompetencia fejlesztésére gondolhassunk), a fordítói kompetencia nem fejlődik automatikusan a fejlődő olvasás-, írás-, szövegértési, valamint beszédkészséggel, azt speciálisan oktatni kell. Kautz (2000: 44) egyfajta fordítói készség fejlesztését tekinti az idegennyelv-oktatásban alkalmazott fordítás egyedüli legitim funkciójaként. Ezzel szemben alkalmatlannak tekinti a fordítás idegen nyelvi órába való bevonását szemantizációs problémák megoldására, a tanulmányi eredmények gazdaságos ellenőrzési eszközeként, a nyelvek összehasonlításának médiumaként, a szövegértés fejlesztéséhez, valamint nyelvi struktúrák tudatosításához és begyakorlásához.

A Kautz által megnevezett kifogások azonban éppen a fordítás magyarországi idegennyelv-oktatásban betöltött funkcióit vonultatták fel, gondoljunk csak a nyelvkönyvek, az érettségi, a nyelvvizsga, a felvételi vizsga fordítási feladataira. A gyakorlat azt mutatja, hogy a fordítást az anyanyelvi és az idegen nyelvi kompetencia fejlesztésére és ellenőrzésére használják. A fordítás mint komplex gyakorlási forma a tanulóól lexikális, grammatikai, stilisztikai és pragmatikai problémák megoldását követeli meg, ezek a fordítási feladatok a nyelvi kompetencián kívül szaktudást, kulturális kompetenciát és kutatási kompetenciát (pl. szótárzás) is feltételeznek. Ezek a komplex lexikális, szintaktikai, idiomatikai, stilisztikai és idegen kultúrákkal kapcsolatos ismeretek nem képezik az idegen nyelvi óra anyagát, itt többnyire csak nyelvi készségeket fejlesztenek. Az idegen nyelvi órán alkalmazott fordítás során a tanulók a forrásnyelvi szöveget otthon fordítják le, vagy csak az órán kapják kezükbe. A megoldásokat szigorúan mondatonként beszélik meg, a szövegkeret többnyire kikerül a látókörükből. A tanulók sok lexikális vagy szintaktikai struktúrával összefüggésben kapnak megoldási javaslatokat, sok ilyen szerkezettel kapcsolatban azonban nem. A fordítói kompetencia felépítésére ez az eljárás nem alkalmas.

4. Az alapkészségek és a fordítás

Köznyelvi értelemben a készséget a jártassággal, ügyességgel, rutinnal és tudással kapcsoljuk össze. Gyakran szinonimaként használjuk a „készség” és „képesség” szavakat. Nyelvhasználatunkban dominál a „készséggel” szemben a „képesség” használata, akkor is, ha tulajdonképpen „készségről” van szó (vö. Wilss 1992). Reich az általános didaktika tekintetében következőképpen definiálja a „képesség” és „készség” különbségét:

A képességek ... a tudás kezdetei, egy dolog vagy helyzettel szembeni nyitottságot jelentik. A készségek az egyes feladatok megoldásában nyilvánulnak meg. (idézi Wilss 1992: 6)

A készségek gyakorlati tevékenységünk központi szervező elvei. A szabályoktól vezérelt tudásanyag elsajátításán alapulnak és rendszeres gyakorlást feltételeznek. Olyan technikák, amelyeket tanítani, elsajátítani és gyakorolni lehet.

A készségek egy korai felosztása a beszédet és az írást aktív készségnek, a hallást és az olvasást pedig passzív készségnek tekinti.

3. ábra

Aktív és passzív készségek

Passzív	Hallás / olvasás
Aktív	Beszéd / írás

Habár ez az osztályozás ma már nem elfogadható, tovább él a receptív és produktív készségeket megkülönböztető felosztásban (vö. Bárdos 2000: 103).

4. ábra

Receptív és produktív készségek

Receptív	Hallás / olvasás
Produktív	Beszéd / írás

Egy funkcionális felosztás az információs csatornát figyelembe véve hangcentrikus és vizuális készségeket különböztet meg.

5. ábra

Auditív és vizuális készségek

Auditív	Hallás / olvasás
Vizuális	Beszéd / írás

A készségek egy újabb felosztása (Bárdos 2000: 103) az eddigi négy alapkészséget két továbbival egészíti ki: a fordítással és tolmácsolással, figyelembe véve azt a tényt, hogy a készségek használata nem csak egynyelvű közegben történik. Ez a felosztás megtartja az auditív és vizuális kategóriákba való sorolást, és emellett a négy alapkészséget szimplex, a fordítást és a tolmácsolást komplex készségnek tekinti.

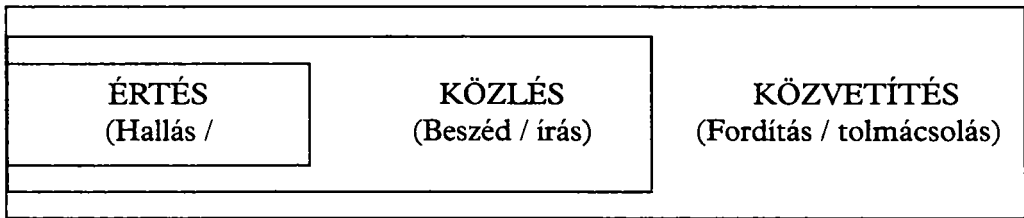
6. ábra
Szimplex és komplex készségek

Auditív	Vizuális	} <i>szimplex</i>
Hallás	Olvasás	
Beszéd	Írás	} <i>komplex</i>
Tolmácsolás	Fordítás	

(vö. Bárdos 2000: 104)

Bárdos nyomán a hat készséget háromféle készségszintbe sorolhatjuk. A nyelvi készségek három fő kategóriája az értés, a közlés és a közvetítés szintje. Az értés készségszintje tartalmazza a hallást és olvasást, a közlés szintje a beszédet és az írást, a közvetítés készségszintje pedig a fordítást és a tolmácsolást, fontos továbbá, hogy minden készségszint tartalmazza az előző készségszinteket.

7. ábra
Az értés, a közlés és a közvetítés készségszintje

(vö. Bárdos 1997: 87)

Wilss (1992) a „készséget” a fordítói viselkedés központi aspektusának tekinti. A fordítói készség meghatározásakor a fordítási folyamat pszichológiailag meg-alapozott definíciójából indul ki:

A fordítás egy mind a forrásnyelvi szövegre, mind pedig a célnyelvi olvasóra irányuló funkcionálisan meghatározott cselekvés, amely tudatosan, tervezetten és kontrolláltan zajlik le azzal a céllal, hogy különböző nyelvi- és kulturális közösségek tagjai között kommunikáció jöjjön létre. Ezért a fordítói készségeket egy fogalmi és módszerbeli készletnek tekinthetjük, amely tájékozódási képességet nyújt, és a fordítói cselekvés során a fordítónak biztonságot ad. (Wills 1992: 16)

Siepmann (1996: 18–19) két lehetséges definíciót vonultat fel. A fordítói kompetenciát egyrészt a fordítói kommunikációs helyzetek megoldásához szükséges készségeknek, képességeknek és beállítottságoknak tekinti. Másrészt a fordítói kompetenciát szövegek azonos vagy eltérő funkciójú interlingvális át-ültetésére való képességnek nevezi. Nord (1999: 83) a fordítást ötödik készségként jelöli meg, a négy klasszikus készség mellett (hallás, olvasás, beszéd,

írás) egy olyan „szuper-készségként”, amely esetén a többi készséget gyakorolni, fejleszteni lehet; hangsúlyozva, hogy ez fordítva azonban nem igaz.

A fordítói kompetenciánál nyilvánvalóan nem egy bizonyos mennyiségű statikus tudásról, hanem egyfajta tudással való bánásmódról, ennek a tudásnak bizonyos problémák megoldására való felhasználásáról van szó. Ez nem egyéb, mint két kultúra nyelvi és nem nyelvi viselkedésében előfordulható különbségekkel szembeni szenzibilitás, kifinomult érzék. (Nord 1999: 78)

5. A fordítás folyamata és a fordítói kompetencia összetevői

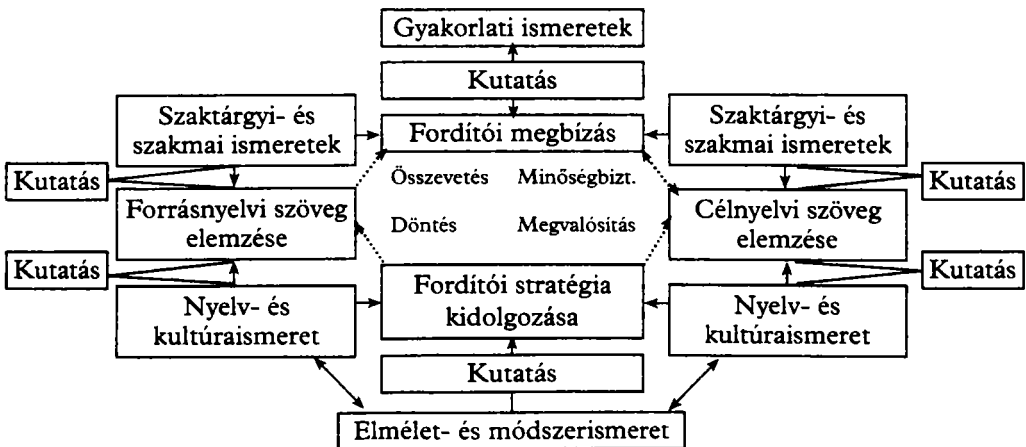
A fordítás folyamatának különféle modelljei ismeretesek, ahol is az eltérő elméleti szempontoknak megfelelően a fordítás különböző fázisai kerülnek a modellek középpontjába (vö. Hönig-Kußmaul 1991: 30kk., Kautz 2000: 62kk., Klauudy 1997: 73kk., Koller 1997: 96kk., Komisszarov 1986: 146kk., Lörcher 1988, Nord 1988, Wilss 1992: 17). A legfontosabb elméletek:

- Nyelvészeti modellek,
- Kommunikációelméleti modellek,
- Instrukciós nyelvészeti modell,
- Funkcionalista modellek,
- Cselekvéseméleti modellek,
- Pszicholingvisztikai modell.

A fordítói kompetencia összetevőinek megkülönböztetéséhez – amelyek közvetíthetők és elsajátíthatók – a fordítás folyamatának funkcionális modelljét vesszük kiindulópontul. A modell alapján olyan képességeket, készségeket, ismereteket mutatunk be, amelyek a fordítás során fontosak és a fordítótól elvárhatóak.

8. ábra

A fordítás folyamatának funkcionális modellje

A folyamat a fordítói megbízás értelmezésével kezdődik. A megbízást gyakorlati ismereteink alapján interpretáljuk. A fordító a meglévő ismereteit folyamatosan fölülvizsgálja és bővíti a fordítást megelőző kutatással (pl. szótározás, párhuzamos- és háttérszövegek, glosszárriumok és adatbankok, informátorok segítségével). Mivel a megbízások többsége valamely szaktárgyhoz, illetve szakmához kapcsolódik, szaktárgyi és szakmai ismeretekre is szükség van ahhoz, hogy a szakemberek elvárásainak eleget tegyünk. A szaktárgyi és szakmai ismeretek a forrásnyelvi szöveg elemzése során is elengedhetetlenek az adott területhez kapcsolódó szaknyelvi terminusok helyes használatához. Mivel egy adott területtel összefüggő kérdések nem csak a lefordítandó témát, hanem annak kultúrapár-specifikus megjelenítését is érintik, a szaktárgyi és szakmai ismeretek mind a forrásnyelvi, mind a célnyelvi kultúra oldalán megjelennek.

A forrásnyelvi szöveg elemzéséhez természetesen szükség van nyelvismeretre. A nyelveket azonban nem lehet szétválasztani a hozzájuk tartozó kultúráktól, ezért nyelv- és kultúraismeretről beszélünk. Hiányos ismereteink pótlására itt is kutatási technikákat alkalmazunk. A fordítói stratégia kidolgozása a fordítói megbízás értelmezés és a forrásnyelvi szöveg elemzésének összevetésén alapul. A pragmatikai, kultúrapár-specifikus, valamint nyelvpár-specifikus fordítási problémák megoldásához a fordítói stratégiák, átváltási műveletek esetén elméleti- és módszerismeretre van szükségünk (vö. Klaudy–Salánki 1997). Ezek az ismeretek kölcsönhatásban állnak a nyelv- és kultúraismerettel. A célnyelvi szöveg létrehozása az ábrán a forrásnyelvi szöveg tükörképeként fogható fel. A fordítás folyamatának négy alapfázisát összevetés, döntés, megvalósítás és minőségbiztosítás nyilak kötik össze, ahol is az utolsó lépés a fordítónak azt a képességét jelzi, hogy a célnyelvi szöveget a fordítói megbízással egybevetve annak minőségét megítéli és garantálja.

Vermeer nyomán a fordítói tevékenység legfontosabb összetevőit az alábbiakban foglalhatjuk össze:

- céltudatos cselekvés,
- kultúratudatos interakció és kooperáció,
- eközben verbális és nonverbális kommunikáció,
- vagyis – minden lépést evaluálva – egy megbízás argumentatív specializálása és megvalósítása,
- hiányos ismeretek pótlása kutatással (meglévő ismeretek mintaszerű generalizálása egyéb esetekre),
- forrásnyelvi vevőként a forrásnyelvi kultúra szövegeinek recepciója, elemzése és interpretálása,
- célnyelvi feladóként szövegprodukción a célnyelvi kultúrában (vö. Amman 1995: 113).

6. Egy rudimentális fordítói kompetencia kifejlesztése

Az idegennyelv-oktatás módszertanával foglalkozó tudósok, kutatók egyetértenek abban, hogy a fordítás mint az idegen nyelvi kompetencia fejlesztésének és

ellenőrzésének eszköze a modern idegen nyelvek esetén nem alkalmazható sikerrel (vö. Königs 1989; Gnutzmann 1992; Schwanke 1994). A hazai nyelvoktatásban, a nyelvoktatás-nyelvtanulás területén összességében a klasszikus értelemben vett fordítás még mindig jelentős szerepet játszik. Amíg a fordítási feladatok a vizsgákon az anyanyelvi és az idegen nyelvi kompetencia ellenőrzésének eszközeként jelen vannak, szükségszerűen be kell építeni a középiskolai és főiskolai nyelvoktatásba is a fordítás tanítását. Egyidejűleg adódik egy lehetőség egy rudimentális fordítói kompetencia, e készség összetevőinek oktatására.

Klaudy (1986: 356) hangsúlyozza, hogy a fordítás oktatását a nyelvtanárok képzésének szerves részeként kell elképzelni. Kétségbe vonja a valódi fordítás helyét a középiskolai nyelvoktatásban, a valódi fordítás bevezetése helyett itt a tanfordítás fogalmának kiszélesítését tartja elfogadhatónak (vö. Klaudy 1996). Kérdéses marad a fordítás mint cél (cél: a fordítói kompetencia fejlesztése) a főiskolai nyelvoktatásban. Habár a leendő nyelvtanároktól, nyelvszakos hallgatóktól nem várható el ugyanaz a fordítói kompetencia, amelyet majdani hivatásos fordítóktól megkövetelünk, a fordítóképzés több alapelve is érvényes lehet a főiskolai fordítói szemináriumokon oktatott fordítás esetén. Königs (1989) meggyőződése szerint a fordítás oktatásának szétválasztása a fordítóképzésben és az idegennyelv-oktatásban nem tartható fenn. Kautz (2000) nézetei értelmében a jövőbeni nyelvtanárok és fordítók fordítói kompetenciája közti különbség csak kvantitatív lehet, nem pedig kvalitatív. Ennek megfelelően a nyelvtanulóknak nem másként, hanem mást kell fordítaniuk. A nyelvtanárképzésben résztvevő hallgatóknak is a fordítást mint készséget kell oktatni. Fontos ez egyrészt a későbbi üzleti élet sok fordítási feladatával összefüggésben (amelyekre nem kérnek fel hivatásos fordítókat), másrészt a jövőbeni nyelvtanárok számára, akik ezt a kompetenciát tanulóiknak közvetíteni fogják.

Már utaltunk rá, hogy a fordítási feladatok, amelyeket a tanulóktól elvárunk, a nyelvi készségeken túlmenően szaktárgyi, kulturális és kutatási kompetenciát is előfeltételeznek. A hallgatók képességeit a lefordítandó nyelvi anyagban felbukkanó problémák meghaladják, ezáltal motivációjuk csökken, eredményeik nem javulnak. A megoldást nem a fordítási feladatok minőségi színvonalának csökkentésében látom, hanem ezeknek a részkészségeknek az idegennyelv-oktatás keretei közt történő közvetítésében, fejlesztésében. A fordítói alapismeretek közvetítése a főiskolai tanárképzés feladata is. A szaktárgyi, kulturális és kutatási kompetenciát mint részkompetenciákat fejlesztenünk kell. A hallgatókat fogékonyra kell tennünk a forrásnyelvi és célnyelvi kultúra kontrasztjai iránt, és kutatási technikákkal kell őket megismertetnünk. Megfelelő feladattípusok pl. az adott témájú szövegek elemzése és produkciója; hibás szövegek kijavítása; szövegfajta összevetése; szövegek átírása más címzett részére, illetve más feladói perspektívából; szótározási gyakorlatok; szómezők (rokonértelmű szavak összessége) elemzése stb. A fordítások során megoldási folyamatokat tudatosíthatunk a tanulóknak, a kidolgozott stratégiák a tanóra részeivé válhatnak:

- keresési stratégiák (a forrásnyelvi vagy célnyelvi szövegek ismeretlen szavai, szerkezetei esetén),

- transzformációs stratégiák (egy lexéma visszaadása, pl. egy igei szerkezettel),
- kiegyenlítési stratégiák (jelentésbeli veszteség és a hiány kompenzációja).

7. Összegzés

A fordítás az emberi kommunikáció speciális formája, amelynek sikere sok előfeltételhez kötött. A fordítónak – sikeres munkája érdekében – bizonyos elvárásoknak kell eleget tennie. Az elvárásokkal párhuzamosan kirajzolódnak a fordításoktatás főbb oktatási céljai is, amelyeket a fordítói kompetencia fog át. A fordítás folyamatának négy lépése – a fordítói megbízás értelmezése, a forrásnyelvi szöveg elemzése, a fordítói stratégia kidolgozása, a célnyelvi szöveg létrehozása – olyan készségeket jelölnek, amelyekkel egy fordítónak bírnia kell. A szövegek és feladatok elemzése, a fordítási módszerek és technikák alternatívái közötti választás, a stratégiai döntések kreatív megvalósítása olyan képességeket jelentenek, amelyek csíráival a tanulónak rendelkeznie kell, ezek azután célzott feladatok segítségével továbbfejleszthetők. A fordítói kompetencia fejlesztése természetesen biztos anyanyelvi és idegen nyelvi kompetenciát előfeltételez. Az idegen kultúra kommunikációs szituációinak felismerése, a fordításelméleti és fordítástechnikai alapfogalmak ismerete ugyancsak fontosak a fordítói tevékenység, valamint a fordítói kompetencia és annak közvetítése szempontjából. A szaktárgyi és szakmai ismeret elengedhetetlen a forrásnyelvi szöveg fordítás-releváns elemzéséhez, a kutatási kompetencia a különböző segédeszközök használatához szükséges.

A fordítóképzésben az oktatás célja a fordítói kompetencia fejlesztése. A főiskolai nyelvtanárképzés keretei közt folyó fordítástechnikai szemináriumok általános oktatási céljaként is – a tanfordítással (fordítás mint az idegen nyelvi kompetencia fejlesztésének és ellenőrzésének eszköze) ellentétben – a többlettudást, -ismereteket és a fordítói problémák iránti érzékenységet integráló fordítói kompetencia fejlesztése tekinthető.

Irodalom

- Ammann, M. 1995. (3. Auflage) *Kommunikation und Kultur. Dolmetschen und Übersetzen heute. Eine Einführung für Studierende*. Frankfurt a.M.: Verlag für Interkulturelle Kommunikation.
- Bárdos J. 1997. *A nyelvtanítás története és a módszerfogalom tartalma*. Veszprém: Veszprémi Egyetemi Kiadó.
- Bárdos J. 2000. *Az idegen nyelvek tanításának elméleti alapjai és gyakorlata*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Gnutzmann, C. & Königs, F.G. & Pfeiffer, W. (eds.) 1992. *Fremdsprachenunterricht im internationalen Vergleich: Perspektive 2000*. Schule und Forschung. Frankfurt am Main: Diesterweg.

- Hönig, H.G. & Kußmaul, P. 1991. (3., durchgesehene Auflage) *Strategie der Übersetzung*. Ein Lehr- und Arbeitsbuch. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Kautz, U. 2000. *Handbuch Didaktik des Übersetzens und Dolmetschens*. München: Iudicium.
- Klaudy K. 1986. A fordítás helye és szerepe a nyelvoktatásban. A „valódi” fordítás a középiskolai nyelvoktatásban. In: Klaudy K. – Lengyel Zs. (szerk.) *Az idegen nyelvi nevelés-oktatás néhány iránya és lehetősége*. (Tanulmánygyűjtemény). Budapest: Oktatáskutató Intézet 353-375.
- Klaudy K. 1994. (második kiadás) *A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol, német, francia, orosz fordítástechnikai példatárral*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. & Salánki Á. 1997. (2. kiadás) *Német-magyar fordítástechnika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Klaudy K. 1997. (negyedik bővített és átdolgozott kiadás) *Fordítás I. Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Koller, W. 1997. (5., aktualisierte Auflage) *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Wiesbaden: Quelle und Meyer.
- Komisszarov, V. N. 1986. A fordítás folyamatának nyelvészeti modelljei. In: Bart I. – Klaudy K. (szerk.) *A fordítás tudománya*. Budapest: Tankönyvkiadó 146-159.
- Königs, F.G. (Hg.) 1989. *Übersetzungswissenschaft und Fremdsprachenunterricht. Neue Beiträge zu einem alten Thema*. München: Goethe Institut.
- Krings, H.P. 1986. *Was in den Köpfen von Übersetzern vorgeht*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Lörscher, W. 1997. Übersetzungskompetenz und prozessuale Zugangsformen zum Übersetzen. In: Wotjak, G. & Schmidt, H. (eds.) *Modelle der Translation*. Festschrift für Albrecht Neubert. Frankfurt am Main: Vervuert. 107–122.
- Lörscher, W. 1988. Modelle des Übersetzungsprozesses: Anspruch und Wirklichkeit. In: *Fremdsprachen lehren und lernen*, 17. 62–83.
- Nord, Ch. 1999. *Fertigkeit Übersetzen*. München: Langenscheidt.
- Nord, Ch. 1988. *Textanalyse und Übersetzen*. Theoretische Grundlagen, Methode und didaktische Anwendung einer übersetzungsrelevanten Textanalyse. Heidelberg: Julius Groos Verlag.
- Schwanke, M. 1994. *Übersetzen im Unterricht „Deutsch als Fremdsprache“*. Interkulturelle Erziehung in Praxis und Theorie. Band 17. Hohengehren: Schneider Verlag.
- Siepmann, D. 1996. *Übersetzungslehrbücher. Perspektiven für ihre Entwicklung*. Bochum: Brockmeyer.
- Wilss, W. 1992. *Übersetzungsfertigkeit. Annäherung an einen komplexen übersetzungspraktischen Begriff*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.

Krónika

Doktori értekezések a fordítástudomány köréből

Valló Zsuzsa

A DRÁMAFORDÍTÁS PRAGMATIKAI ASPEKTUSAI

**Kulturális referenciák fordítása Harold Pinter
színpadi műveiben**

című doktori értekezésének vitája

2000. június 19. ELTE BTK Tanácsterem

AZ ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

1. A kitűzött kutatási feladat. A kutatás tárgya és célja

Értekezésem a **fordítástudomány** témakörébe tartozik, ezen belül is a **drámafordítás** azon elméleti és gyakorlati problémáival foglalkozik, amelyek a forrás- és a célkultúra különbözőségéből fakadnak.

A fordítás jelenségével az ókor óta (pl. Ciceró i.e. 44) foglalkoznak filozófusok, teológusok, irodalmárok és nyelvészek, akik valamennyien saját diszciplinájuk paradigmáival, módszereivel és eszköztárával közelítették meg a fordítás kérdéseit. A fordításnak nyilvánvalóan vannak olyan speciális problémái, amelyekkel az eredeti művek szerzői soha nem szembesülnek. Ilyen például – többek között – a disszertációm témájául választott kérdés is: hogyan képes a fordítás a forrás- és a célkultúra között olyan tudást és tapasztalatokat közvetíteni, amelyekben az érintett kultúrák tagjai nem osztoznak.

A fentiekből talán érthető, hogy miért fogalmazódott meg a XX. század második felétől kezdve egy olyan önálló tudományág iránti igény, amely a fordítással – mint tevékenységgel és mint produktummal – saját jogán kíván foglalkozni. Ezt a tudományágot nevezik fordítástudománynak. A fordítás-kutatáson belül pedig a 1990-es évek óta létezik az úgynevezett fordításpragmatikai irányzat, amely az eddigi irodalmi- vagy nyelvészeti megközelítéssel szemben azokra a fordítói nehézségekre összpontosít, amelyek a kultúrák különbözőségeiből fakadnak, és amelyek (természetesen) a nyelvhasználatban is reprezentálódnak. Disszertációm a fordítás-kutatásnak ezt a pragmatikai ágát képviseli.

A kognitív kultúra-felfogás szerint a kultúrát olyan gondolkodási és értékelési folyamatok összessége alkotja, amelyek segítségével rendszerezük és értelmezzük a bennünket körülvevő világot. Ezek a mentális minták elsődlegesen a

---

*Ezúton fejezzük ki köszönetünket Szépe György professzor úrnak, akitől az új rovat ötlete származik.

nyelvben realizálódnak, és a nyelvi jelentések mintegy rejtett „mély értelmét” adják. Következésképpen valamely nyelvi szöveg helyes és teljes megértéséhez a benne kódolt kulturális jelentések értelmezése is hozzátartozik. Az idegen nyelvi szövegek esetében ez az értelmezés sokszor nehézségekbe ütközik, hiszen az új befogadó más kultúra neveltje, azaz más „bekódolt” ismeretekkel rendelkezik. A megértés tehát csak a szöveg és a befogadó közötti interakció, „dialógus” révén jöhet létre. Ez a folyamat sok buktatót rejt, így az eredeti jelentés is módosul(hat). A fordítónak az a dolga, hogy biztosítsa a szöveg és az (új) közönség közötti harmonikus, interaktív viszonyt, ez azonban csak úgy lehetséges, ha a fordítást megfelelteti, beilleszti a befogadó kultúrába, ahol annak számos más, eredeti és fordított mű között kell megtalálnia a helyét.

Az itt röviden vázolt elméleti alapokra építettem fel azt a munkát, amely a színpadi előadás céljaira készült fordítások pragmatikai aspektusát vizsgálja két problémakörre összpontosítva. Egyrészt **a fordítói tevékenységet** tanulmányozza abból a szempontból, hogy a kulturális kontextus (történelmi, politikai, geopolitikai stb.) és a benne helyet foglaló befogadó közönség háttértudásának, ismeretanyagának változásai **hogyan befolyásolják a fordító munkáját**. Másrészt **a fordítást mint produktumot** elemzi, azt kutatva, hogy a fenti okokból hozott fordítói döntések/választások **hogyan hatnak a szövegekre, illetve azokban az eredeti kultúra reprezentációjára**.

A kutatás valójában arra keresi a választ, hogyan jön létre mégis a kívánt hatás a célkultúrában egy olyan műfaj esetében, amelynek közvetlenül, helyben és időben „itt és most” kell hatnia. A fordítók különböző technikákat alkalmaznak annak érdekében, hogy ezt a jelen idejű megszólalást elősegítsék, és az eredeti szöveg által hordozott fiktív valóságot az új néző számára hitelesen újjáteremtsék. E technikák révén igyekeznek elérni azt, hogy a szöveg azonos vagy közel azonos gondolati, asszociatív folyamatokat váltson ki a más térben és (esetleg) időben elhelyezkedő nézőből. Ehhez azonban feltétlenül számolniuk kell az ott és akkor jelenlévő közönség kompetenciájával (tudásával, műveltségével, izlésvilágával, tolerancia szintjével stb.).

Az értekezésem célja az eredeti nyelven és fordítás(ok)ban olvasható színpadi művek komparatív vizsgálatával tehát az volt, hogy tudományos igénnyel leírja a fordítónak a fentiekben vázolt **kultúraközi közvetítő tevékenységét és annak szövegekre gyakorolt hatását**.

E kérdéseket kutatva ugyanakkor céлом volt az is, hogy megkísérleljem egy szövegtípus-függő, leíró módszer modellálását, amely a létező szövegek elemzésére támaszkodva, a konkrét kérdések megválaszolása mellett, lehetőséget nyújt a fordítói munkára vonatkozó általános tanulságok levonására is. Így ezek az empirikus elemzések alapuló következtetések közelebb vihetnek bennünket annak megértéséhez is, hogy egy adott kulturális szituációban, bizonyos forrás- és célszöveg kapcsolódások és funkciók esetén, milyen fordítói választásokra és döntésekre lehet számítani. A dolgozatomban a kitűzött célok megvalósítása érdekében hasznosítottam számos más tudományág eredményeit (irodalom-elmélet, esztétika, nyelvészet stb.) ezzel is bizonyítva a fordítás interdiszciplináris jellegét.

Az értekezés a fentiekben meghatározott célok mellett lehetőséget nyújtott

arra is, hogy a korpuszból merített nagyszámú példára támaszkodva elvégezzem a nemzetközi tekintélyű kutató, Gidon Toury (1980: 55) normafogalmának empirikus vizsgálatát, vagyis annak bizonyítását, hogy a fordítói tevékenységet különböző kulturális és egyéni normák befolyásolják.

2. A vizsgálat módszere

A disszertációban a téma kutatására az induktív megközelítésű, leíró-elemző módszert választottam, amelyet egy zárt korpuszra alkalmaztam. A korpuszomban a forrásszövegeket Harold Pinter 11 drámája, a célszövegeket pedig a belőlük készült 20 magyar fordítás képezik. Ezek komparatív vizsgálatából és elemzéséből igyekeztem általános összefüggéseket megállapítani, és elméleti következtetéseket levonni a fordítói stratégiákra vonatkozóan. Választásom azért esett Harold Pinter drámáira, mert olyan kortárs szerzőt kerestem, akinek valamennyi jelentős művét lefordították magyarra, így módomban volt számos magyar fordító munkáját vizsgálni. Ezek a művek ráadásul az eredeti bemutatókat követően meglepő gyorsasággal jelentek meg magyarul. Ez azt jelenti, hogy a magyar fordítóknak az idő múlása miatti eltulodások nem okozhattak gondot, és így érzékletesebben jelentkeztek azok a fordítói nehézségek, amelyek a kultúrák közötti különbségek következtében merültek fel.

Az értekezés első részében, melynek tárgya az általános elméleti kérdések megvilágítása, mindenekelőtt annak a tisztázására vállalkoztam, hogy a **dráma mint műnem** milyen speciális fordítói problémákat vet fel. Ennek kapcsán áttekintettem a drámafordítás-elmélet e kérdésre adott válaszait, és felvázoltam azt az általános kontextust is, amelyben ez a fiatal, mindössze húsz éves múltra visszatekintő tudományág megszületett.

A drámafordítás-elmélet rövid történetének és legfontosabb kutatási irányainak bemutatását követően arra kerestem a választ, mi teszi szükségessé (különösen a színpadra szánt művek esetében) azokat a **pragmatikai indíttatású műveleteket**, amelyekkel a fordító hozzáilleszti a szöveget a befogadó kultúrához. E vizsgálat céljaira kiválasztottam egy szövegelemet, amelyeket a dolgozatban **kulturális reáliáknak** nevezek. Ezeknek a szövegelemeknek legfőbb jellegzetessége éppen az, hogy különös erővel képviselik az adott közösségre jellemző kulturális/szociális tartalmakat, így jellegükből fakadóan gyakran okoznak fordítói átváltási problémákat.

A harmadik kérdéskör, amelyet vizsgáltam a kulturális referenciák és Pinter dramaturgiájának viszonya volt. E kutatás részeként leírtam a korpuszban előforduló **reáliák** típusait és dramaturgiai funkcióit, majd szignifikáns jegyeik alapján elvégeztem a szövegekben talált mintáik osztályozását is.

Az elméleti kérdések sorát a fordítói technikák tanulmányozásával zártam. A disszertációban ezeket a technikákat **stratégiáknak** neveztem el, melyeknek jellemző jegyeit szintén leírtam, majd kivitelezésük szerint kategóriákba soroltam őket.

Az értekezés további fejezeteiben a **korpusz** bemutatását végeztem el, vagyis a forrás- és a célszövegek összehasonlító egybevetésével bemutattam, rendszer-

be foglaltam és elemeztem azokat a fordítói stratégiákat, amelyeket a Pinter darabokban előforduló különböző reáliák (tárgyi-, topográfiai-, társadalmi szerveződés) fordítására használtak az érintett fordítók. Ezt követően a megfigyeléseimet összesítve kimutattam bizonyos szabályosságokat, amelyek rávilágítanak a látszatra intuitív fordítói műveletek mögött megbújó normákra, és fényt derítenek a nyomukban újjászületett szöveg kulturális referenciáinak változásaira.

3. A dolgozat új tudományos eredményei

Magyarországon mindezig nem született a **drámafordítás-elmélettel** foglalkozó rendszerező és tudományos igényű mű. Az értekezésem tehát azzal, hogy elsőként bemutatja ezt az önálló tudományágat és annak különböző irányzatait, és ismerteti legfontosabb elméleti tételeit, hiánypótló feladatot lát el. Ezen túlmenően, a disszertáció tartalmazza a drámafordítással foglalkozó elméleti munkák problémakörök szerinti csoportosítását is. Ilyen rendszerezésre eddig még a nemzetközi szakirodalomban sem történt kísérlet.

Az értekezésem azonban nemcsak áttekinti e fiatal tudományág történetét és legfontosabb megállapításait, hanem saját kutatási eredményekkel meg is erősíti annak számos elméleti tételét. Így többek között azt, hogy a fordítási problémák egy része valóban a műnem, a dráma specifikus jegyeivel magyarázható. Vagyis ezek okát kereshetjük például a drámaszöveg „kettős életében” (egyszerre írott és beszélt szöveg), pluri- vagy multimedialitásában (auditív, vizuális, kinetikus, taktilis stb. jegyeket egyaránt hordoz), valamint fokozott kontextus érzékenységében.

A modern fordításkutatás egyik úttörője, J. Holmes már 1972-ben arról beszélt, amikor a kibontakozóban lévő fordítástudomány feladatait vázolta, hogy igen nagy szükség lenne a szövegekre épülő, leíró-elemző munkákra. E programadó felszólalásában a fordítástudomány számára két fő fejlődési irányt jelölt ki. Szerinte az első, az általa **leíró fordítástudománynak** (Descriptive Translation Studies = DTS) nevezett ág feladata az alapkutatás művelése, vagyis egy széles körű adatbázis megteremtése, amely a szövegekre épülő, leíró elemzéseket tartalmazza. A második, a **fordításelmélet** (Translation Theory = TT) dolga pedig az, hogy e gyakorlati anyag megfigyeléseire és következtetéseire alapozva megfogalmazza a fordításra (folyamat és produktum) vonatkozó általános törvényszerűségeket, és megalkossa az önálló fordításelméletet.

Úgy gondolom, hogy értekezésem e tekintetben megtette az alapozó lépéseket, amikor a disszertációban elsőként modelláltam és a gyakorlatban alkalmaztam egy olyan induktív elemzési módszert, amely a már meglévő fordításokból kiindulva képes a fordítói műveletek egy meghatározott (ld. pragmatikai) aspektusát tudományos igénnyel leírni és a háttérükben meghúzódó normákat, fordító preferenciáikat kimutatni.

Így e munkával bizonyítottam azt is, hogy az empirikus kutatás fontos megfigyelésekkel gazdagíthatja az elméletet. Ha tehát a jövőben több, a színpadi szövegfordítást sokféle nézőpontból leíró és a gyakorlati tapasztalatokat elemző

és összegző munka jönne létre, akkor – idővel – a sok részmegfigyelésből összeállna összefüggő elmélet is, amely a színpadi szöveg fordításának (folyamat és produktum) problémáira adna magyarázatot.

A disszertáció további eredményének tekintem, hogy első ízben mutattam ki, mégpedig a fent leírt objektív elemző módszerrel az általam **honosítás** terminussal illetett fordítói tevékenységet. Vagyis a forrás és a célszövegek összehasonlító egybevetésével, illetve a bennük előforduló kulturális referenciáknál alkalmazott fordítói stratégiák elemzésével bizonyítottam, hogy a fordító az **interlingvális transzfer** mellett végrehajt egy **interkulturális transzfert** is, amelynek révén a szöveg az új befogadó számára is értelmezhetővé válik és beilleszkedik a célkultúrába. Ebből arra lehet következtetni, hogy színpadképes fordítás létrehozásának egyik feltétele az, hogy a fordító ne csak nyelvi, de „kulturálisan” is megfeleltesse a szöveget a célkultúra és célközönség elvárásainak.

E honosító tevékenység okait kutatva azt találtam, hogy a fordítók legfőbb törekvése a szöveg **funkcionalitásának megőrzése**, ami azonban csak úgy kivitelezhető, ha a fordított szöveg az eredetivel azonos módon képes az előadás helyén és idejében **kommunikálni a közönséggel**. A fordítók tehát, ha dönteniük kell a funkcionalitás megőrzése, azaz a közönséggel való kapcsolat helyreállítása és a szöveg eredeti kulturális referenciáinak megtartása között –, amelyet **identitás-őrző** fordításnak nevezek – minden esetben az előbbi (a közönség) javára döntenek.

A funkcionalitás megőrzésére irányuló törekvés azt jelenti, hogy a fordító egyformán igyekszik az értelemre ható, mentális munkára serkentő információtartalom, a denotatív jelentés és a szavakhoz kapcsolódó járulékos jelentések, az érzelmekre, asszociációkra ható konnotatív jelentés átmentésére is. A korpuszból az is világosan kimutatható, hogy a fordítók az utóbbi megtartását sokszor fontosabbnak tartják, mint a denotatív jelentés által hordozott információk megőrzését. Ez, meggyőződésem szerint, összefüggésben állhat azzal, hogy a színpadi művek **verbális szintje** mellett létezik egy másik, dramaturgiai szempontból ugyanolyan fontos (esetenként fontosabb) **nemverbális szint** is, amelynek működéséért sokszor éppen a konnotatív jelentés által hordozott többlettartalom a felelős. A színpadi szöveg egyik legfontosabb megkülönböztető jegye éppen ez a többrétegűség, többszólamúság (multi- vagy plurimedialitás). A fordítóknak az a törekvése, hogy a konnotációkban rejtőző többletet (akusztikus, taktilis, kinetikus érzeteket stb.) akár a denotatív jelentés rovására is megőrizték jól mutatja, hogy tudatában vannak e többszólamúság fontosságának.

A fent leírt műveleteknek azonban ára van, mégpedig az, hogy az eredeti kultúra jegyei a fordításokban elhalványodnak, kiváltásra kerülnek, esetenként el is tűnnek, és helyükre olyan lexikai elemek kerülnek, amelyek konnotációjukat tekintve erősen kötődnek a magyar kultúrához. Így, a beillesztés következtében a szövegekben az eredeti kultúra reprezentációja csökken, a fordítások e tekintetben **semlegesebbek és általánosabbak** lesznek (eltűnnek a speciális angol márkanévek, ételek, intézmények megnevezései stb.), és – ebből egyenesen következően – a magyar kultúra felé tolnak el, vagyis akkulturálódnak.

Utolsó eredményként végül azt említeném, hogy e munkával sikerült Gideon Toury normafoalmának empirikus vizsgálatát is elvégezni. Toury a normák három fő csoportját különbözteti meg, amikor **preliminary** (előzetes) **initial** (kezdő) és **operational** (operációs) normákról beszél. Az elsőbe a kultúra-képviselte általános normákat, a másodikba a fordító által még a munka megkezdése előtt kialakított fő irányelveket, végül a harmadikba azokat a normákat sorolja, amelyeket a fordító a működés közben, a gyakorlatban követ.

A korpusz elemzése során valamennyi Toury-féle normát ki tudtam mutatni, de ezen felül talákoztam olyan speciális normákkal is, amelyeket elsősorban a színpadra dolgozó fordítók követnek.

Toury normái közül az első, az úgynevezett általános kulturális normarendszer érvényesülése például jól kimutatható abban, hogy a fordítók – minden honosító törekvésük ellenére is – a mai elvárásoknak megfelelően többségében megtartják az eredeti tulajdonneveket, tehát nem keresztelik át a magyar néző fülének ismerősebben csengő nevekre a szereplőket és a helyszíneket. Azt, hogy ezek a kulturális normák mennyire változnak, mi sem bizonyítja jobban, mint az az ismert tény, hogy korábban (még a századelőn is) a fordítók gyakran adtak magyar neveket a hősöknek, és rendszeresen telepítették át a történet eseményeit a magyar tájakra. A vizsgált korpuszban a fordítók azonban ezeket az eredeti kontextusra utaló jegyeket megőrzik.

A korpuszból azt is kiolvashattuk, hogy a fordítók az általános kulturális normák mellett világosan követnek egy ennél szűkebb, elsősorban a színházi szituációra érvényes normarendszert is, amelyet nevezünk **színházi fordítói normának**. Ez azt jelenti, hogy a szöveget nemcsak nyelvi és kulturális, de „színházilag” is meg kell feleltetni, vagyis biztosítani kell, hogy **közvetlenül hatni** tudjon, és újjá kell teremteni a szöveg **többszólamúságát** stb. Az elemzett anyagból kiderül, hogy a fordítók mindent megtesznek a szöveg e sajátosságainak (multimedialitásának, verbális és nem verbális jegyeinek, ritmusának stb.) megőrzése érdekében.

A Toury által a második csoportban tárgyalt úgynevezett kezdő normák megléte is kimutatható a korpuszból, vagyis világosan érzékelhető, hogy a fordítók döntő többsége (egy-két kivétel azért akadt) egyértelműen tisztában van azzal, hogy speciális szövegtípussal dolgozik (dráma), és hogy a fordítás legfontosabb célja a szöveg kommunikatív funkciójának helyreállítása.

Végül a Toury-féle normarendszer harmadik csoportját, az ún. operációs normákat is kimutathattuk a fordítói stratégiák elemzésével. Az operációs normákra tehát a gyakorlatban végrehajtott műveletekből, stratégiákból következtethetünk, ezekből pedig további induktív kiolvashatjuk azt, hogy a fordító általában mit gondol a feladatáról, és hogy az adott konkrét szituációban, adott reália esetén, milyen szempontok érvényesülését és érvényesítését tartja előbbre valóknak.

4. A kutatás várható hozama, eredményei

A disszertációban bemutatott elemzés, úgy gondoljuk, több szempontból is hasznosítható lehet. Egyrészt, a megfigyelések és következtetések révén olyan, a gyakorlati életben is kamatoztatható tudásra is szert tehetünk, amely segítheti a továbbiakban a fordító-, illetve a dramaturgképzést.

Másrészt, a dolgozatban bemutatott objektív elemzési módszer modellként szolgálhat elemzési módszert kereső majdani hallgatók/kutatók számára, akik esetleg a drámafordítással más aspektusból kívánnak foglalkozni. Úgy hisszük, hogy az ilyen és ehhez hasonló leíró jellegű vizsgálatok részét képezhetik egy nagyobb, a jövőben lefolytatandó átfogó kutatásnak, amely kizárólag szöveg-specifikus, azaz drámafordítói gondokkal foglalkozik, hiszen erre, a drámafordítással foglalkozó rendszeres elméletre és a műnem-specifikus elemzési modell felállítására igen nagy szükség lenne.

CS. JÓNÁS ERZSÉBET OPPONENSI VÉLEMÉNYE

Valló Zsuzsa a Ph.D. cím elnyerésére benyújtott disszertációjához témáját a fordítástudomány köréből választotta. A téma aktualitását egyfelől a színpadi darabok új meg új fordításokat igénylő folyamatos színre vitele, másfelől a fordítások elemzésének is fontosságot tulajdonító fordítástudomány lendületes magyarországi fejlődése hangsúlyozza.

Valló Zsuzsa a drámafordítás pragmatikai aspektusának elemzésére vállalkozik Harold Pinter 11 abszurd drámájának 20 magyar fordítása alapján. A 370 szövegminta felhasználásával elvégzett tüzetes vizsgálat megközelítési módszere a szerző saját ötlete, elemzései jól hasznosítható mintát kínálnak a drámaszövegek párhuzamos fordításstiliztikai szövegvizsgálataihoz. Bár a szerző hangsúlyozza, hogy következtetései csak az abszurd drámára vonatkoznak, nem pedig a fordításra általában (22), mégis azt mondhatjuk, hogy a fordításkutatás egészét segíti ez a munka a fordítói szövegalkotás műnem- és műfajfüggő tudatos rendszerezésének elvégzésében.

A szerző koncepciójának, amely szerint a disszertáció a fordítás interkulturális pragmatikai aspektusaival kíván foglalkozni, a munka egészében mindvégig logikusan felépített, sikeres megvalósulását látjuk. Jogosan helyezi két alapvető kérdés megválaszolását a középpontba: *a)* A kulturális kontextus (történelmi, politikai, geopolitikai stb.) valamint a benne helyet foglaló befogadó közönség háttértudásának, ismeretanyagának változásai hogyan befolyásolják a fordító munkáját. *b)* A fenti okokból hozott fordítói döntések/választások hogyan hatnak a szövegekre, illetve azokban az eredeti kultúra reprezentációjára. A jól megválasztott módszerrel modellált elemzés a Harold Pinter drámafordításaira vonatkozó konkrét kérdések megválaszolásán túl fontos és jól hasznosítható általános fordításstiliztikai összefüggéseket is megvilágít.

A disszertáció decimális rendszerben bontott hét fejezetre tagolódik. A bevezető fejezet a kutatás témáját, célját, az alkalmazott módszereket, a korpusz leírását, a munkaeszközöket, s a kutatás várható hasznát tárja elénk (1–23).

A második fejezet bár *A drámafordítás elméletéről* címet kapta, inkább *A drámaszöveg természetéről* fejezetcím illene rá, hiszen a szerző itt a dialógus nyelvéről, a többszólamúságról, a gesztus szövegteremtő tulajdonságáról és a kulturális transzfer kérdéséről fejt ki inkább – mindvégig olvasmányos, érdekfeszítő formában, s gazdag szakirodalmi hivatkozással alátámasztva – véleményét (24–42). *A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák* ahhoz a 740 példához biztosít elméletileg megalapozott hátteret, amely a disszertáció egyéni kutatáson, elemzésen alapuló fő részeit segíti közelebb okfejtéseivel az olvasóhoz (43–64). *A reáliák szerepe Pinter drámáiban* (65–81), s a *Fordítói stratégiák* (82–110) alfejezetek ékesen bizonyítják, hogy a szerző nem csupán a stratégiák bemutatásához válogatott példák elemzésében mutat kiváló színházismeretet, hanem az egész életmű megítélésében és a fordítástudományi szakirodalomban is meggyőzően jártas. Figyelemre méltó, hogy a reáliák fordításakor alkalmazott módszerek tipológiája teljesen önálló része a disszertációnak, hiszen a gazdag szakirodalmi források leírasi lehetőségeiből egyet sem vett át változtatlanul. A műveletek elemzésénél Klaudy Kingának a magyar nyelvű fordítástudományban forrásértékű munkájában leírt lexikai szintű átváltási műveleteire támaszkodik, azokat azonban az induktív módszer által megkövetelt módosításokkal alkalmazza: A működőpontú elemzés példáihoz keresi az alkalmas fordítói technikák meghatározását, nem pedig a műveletekhez illő példátárat állítja össze. A Pinter-darabokban előforduló

- tárgyi kultúra reáliái,
- a topográfiai reáliák, s
- a szociális-kulturális reáliák

jó mintaanyagoknak bizonyulnak, hogy a 20 magyar fordításban megmutatkozó fordítási szövegteremtő módszereket bemutassa. Ezek a következők:

- Változtatlan átvétel
- Behelyettesítés
- Szemantikai fordítás
- Részleges megfeleltetés
- Magyarázó fordítás
- Általánosító fordítás
- Szűkítő fordítás
- Teljes átalakítás
- A kihagyás stratégiája

A stratégiatípusok általános bemutatását találó példák teszik még szemléletesebbé (90–110). Csak sajnálhatjuk, hogy az utolsó típusra e fejezetben csupán utalást tesz a szerző, pedig akár a 139–141. oldalon levő kiváló példákból is ide lehetett volna illeszteni mintaként egyet.

A disszertáció leglendületesebb, s terjedelmében is legmarkánsabb fejezete *A reáliák és a fordítói stratégiák elemzése* (111–219). Itt bontakozik ki Valló Zsuzsa igazi mesterségbeli tudása s színházszeretete, minthogy belülről is ismeri a

színház világát, a színpadi szöveg általa is többször hangsúlyozott kritériumait, a jól játszhatóság, jól mondhatóság feltételeit, s a szöveg auditív, vizuális és kinetikus kiegészítő elemeinek fontosságát. Bár kifejezetten hangsúlyozza, hogy azért választotta elemzése tárgyául Pinter abszurd drámáit, hangsúlyozottan ezek közül is a színpadi előadásra szánt műveket, mert ezek születési ideje (1960–1980) és a fordítások között nem telt el jelentős idő, nem kellett az idő múlásából következő értelmezési gondokkal számolni (vö. 19. ill. 220. oldal), nem könnyű a feladata. Stílusérzékét mi sem bizonyítja jobban, mint az a rendszerezés, amelyben akár csak két közeli Elbert-fordítás (1969–1975) összevetése kapcsán, a tárgyi kultúra nominációjában az időfüggő stilisztikai változásokra is rá tud mutatni. A korhoz köthető stílustulajdonítás viszonylagos egységessége sem változtatott e tényen. Hiszen ekkor még húsz-huszonöt év távlatában volt csak az ezredforduló mai magyar nyelvhasználatának minden bizonnyal az újabb fordításokra is kiható „hunglish”-tendenciája. A *pub* fordításánál ugyanis már fel sem merülne a *kocsma* vagy *kricsma* megfeleltetés kérdése, mint-hogy időközben a *pub* a magyar (ifjúsági) nyelvhasználat mindennapi részévé vált. A célnyelvi nyelvallapot szempontjából tehát – a nyolcvanas évekkel bezárólag – az utolsó, a Pinter-darabokkal párhuzamba állítható, viszonylag egységes, még nem elamerikanizálódott magyar köznyelvet vizsgálhatta a szerző. Helyesen fogalmazta meg tehát Valló Zsuzsa *összegezve tapasztalatait*, hogy a majdani közönség tudásszintje határozza meg a fordítói stratégiákat (220–243). Ám hogy a fordítónak mi a hipotetikus képe a célnyelvi olvasó „tudásszintjéről”, ez már egy következő kutatás kérdése. Az angol nyelvű irodalom fordítása kapcsán a fent jelzett sajátos új körülményt is figyelembe kell venni: az utóbbi tíz évben miért és milyen szinten kerültek be az anglicizmusok, még inkább az amerikanizmusok a magyar köznyelvbe, s ez a körülmény milyen újabb feladatok elé állítja a fordítót. E későbbi kutatási témához is kapcsolódóan további gazdag magyar nyelvhasználati, stilisztikai, szövegtani szakirodalom egészíthetné ki a jelen munka több száz tételes irodalmi jegyzékét, amely a befogadói oldal nyelvi helyzetelemzését mindenkor segíti.

Valló Zsuzsa disszertációjának érdemeit összegezve elmondható, hogy

- témáját tekintve aktuális, a gyakorlatban jól hasznosítható,
- tudományos igényű, nagy szakirodalmi apparátussal dolgozik,
- megközelítése jelentős novumokat tartalmaz (a reáliák csoportosítása, a fordítási stratégiák tipizálása),
- a disszertáció nyelvezete világos, szerkezete áttekinthető, terjedelme megfelelő.

A munka minden szempontból kielégíti a tudományos disszertációk iránt támasztott szakmai, tudományos követelményeket. (Az apróbb pontatlanságok, szövegszerkesztésbeli elütések listáját – amely mit sem változtat a dolgozat érdemein – egy könyvformátumú megjelenés esetére a szerzőnek külön mellékelem).

Valló Zsuzsa doktori disszertációját – fenti érdemei alapján, s a szerzőnek a magyar fordításstilisztikában eddig is számon tartott, s most a jelen disszertációjával is megerősített aktív jelenléte okán – kiválóra (*summa cum laude*) értékelem.

Nyiregyháza, 2000. június. 1.

KLAUDY KINGA OPPONENSI VÉLEMÉNYE

Susan Bassnett 1980-ban megjelent *Translation Studies* című művében azzal a megállapítással kezdi a drámai szövegek fordításának szentelt rövid fejezetet (120–132), hogy a drámai szövegek fordítása meglehetősen elhanyagolt terület, mivel a műfaj-specifikus fordításkutatás elsősorban a költészet fordítási problémáival foglalkozik, és a műfordítók vallomásaiból sem derül ki, hogy a drámafordítóknak más problémái lennének, mint általában a műfordítóknak. Érdekes módon ez a megállapítás megismétlődik az 1991-es átdolgozott kiadásban is, és így természetesen benne van az 1992, 1994, 1996, 1998-ban megjelent utánnomásokban is, pedig a helyzet azóta nagymértékben megváltozott. A drámafordítás az utóbbi évtizedben divatos kutatási témává vált a fordítás-tudományban, angol nyelven egymás után jelennek meg a színpadi szövegek fordításának szentelt tanulmánykötetek (Aaltonen, S. 1999. *Time Sharing on Stage. Drama Translation in Theatre and Society*. Clevedon: Multilingual Matters, Upton, C.A. 2000. *Moving Target. Theatre Translation and Cultural Relocation*. Manchester: St. Jerome. stb.), és még drámafordítói vallomások elemzésével is találkozhatunk, méghozzá a fordítástudomány vezető folyóiratában, a *Target*ben, amelyre amúgy egyáltalán nem jellemző az anekdotizáló megközelítés. (Janis, M. 1996. What Translators of Plays Think About Their Work *Target* 8:2. 341–365).

Magyarországon az irodalomtudományon belül találkozunk drámafordítással foglalkozó tanulmányokkal, elsősorban egyes írók életművének magyar fordításához kapcsolódóan (pl. Geher István és az általa vezetett műhely tanulmányai Shakespeare műveinek fordításáról, vagy a Székely Gábor és Cs. Jónás Erzsébet vezette kutatócsoport tanulmányai a Csehov-fordításokról), ezenkívül folyamatosan jelennek meg drámafordítók, 'újrafordítók', színháztudományi szakemberek, rendezők vallomásai, reflexiói saját munkájukról (pl. a Bart-Rákos kötet tanulmányai 1981, Nádasdy Ádám Shakespeare újrafordításáról stb.), de összefoglaló mű a drámafordítás kérdéseiről magyar nyelven – tudomásom szerint – még nem született.

Valló Zsuzsa dolgozata sem az. Ő a drámafordítás egyetlen kérdését vizsgálja, a kulturális reáliák fordítását, és azt is csak Harold Pinter drámáinak magyar fordításában, de éppen azért, mivel magyar nyelven nincs összefoglaló mű a drámafordítás kérdéseiről, kénytelen nagyon messziről kezdeni, és óriási köröket leírni, mielőtt a dolgot szűken vett témájának kidolgozásához hozzákezdene.

A legtágabb kör a fordításról való gondolkodás története (1. fejezet), a következő kör a drámafordítás elmélete (2. fejezet), majd tovább szűkül a kör a fordítás pragmatikájára és a kulturális reáliák fogalmára (3. fejezet), és csak a 4. fejezetben jutunk el Pinterhez, a Pinter művekben előforduló reáliák általános áttekintéséhez, majd az ötödik és a hatodik fejezetben, a legszűkebb körben, a Pinter drámákban előforduló kulturális reáliák típusaihoz és az alkalmazott fordítói stratégiákhoz. A dolgotnak ez a felépítése jól tükrözi a szerző célját, ami általában minden fordítástudományi mű célja is: tágabb, általá-

nosabb perspektívába helyezni az egyéni fordítói megoldásokat, megkeresni a rendszert az egyéni leleménynek tűnő választások mögött.

A dolgozat első fejezetében egyébként csak 10 oldal szól a fordítói gondolkodás történetéről, a továbbiakban a szerző leírja a kutatási témát, a kutatás célját, a korpuszt, a kutatás korlátait és várható hasznát. A kutatás célja: „hogya a kulturális referenciák átültetésére használt fordítói műveletek elemzésével, összevetésével illetve az eredmények értékelésével bemutassa a fordítói munka úgynevezett pragmatikai aspektusát, amelynek köszönhetően a szöveg az új befogadó számára is értelmezhetővé válik és beilleszkedhet a célkultúrába, vagyis az **interlingvális transzfer mellett** végbemegy az **interkulturális transzfer is**” (16. old.).

A korpuszra alapozott fordítástudományi kutatásoknál kétféleképpen lehet dolgozni: nyitott vagy zárt korpuszra támaszkodva (fontos megjegyezni, hogy korpuszon a fordítástudományban nem kizárólag gépileg feldolgozott korpuszokat értünk). Az első megközelítésre az indukció jellemző, ilyenkor a kutató bizonyos általános megállapításokból indul ki, és azokhoz keres illusztratív példákat a fordítói gyakorlat óriási tárházából. A második megközelítésre a dedukció jellemző, ilyenkor a kutató bizonyos szempontok szerint körülhatárolt korpuszból, adatbázisból indul ki, és annak elemzése alapján fogalmazza meg az általánosításokat. V.Zs. dolgozatának egyik érdeme az, hogy az induktív megközelítést választotta, azaz pontosan körülhatárolt korpuszra támaszkodik: Harold Pinter 11 drámájának 20 magyar fordításából 370 mintát elemez. Amióta James Holmes programadó előadásában (1972) bevezette a Descriptive Translation Studies (DTS) fogalmát, azóta ennek a megközelítésnek a helyességét mindenki hangoztatja a fordítástudományban, de még mindig nagyon kevés az ilyen kutatás.

Természetesen itt is fel lehet tenni azt a kérdést, amit a nyelvtudományban oly gyakran feltesznek, hogy az adatok, nyelvi tények összegyűjtése, rendszerezése, kategóriákba sorolása vajon mennyire visz minket közelebb a lényeghez, azaz a nyelv működésének megértéséhez. Itt a kérdés úgy módosul, hogy vajon a fordítói megoldások vagy másképp fogalmazva fordítási tények összegyűjtése, rendszerezése, kategóriákba sorolása vajon mennyivel visz minket közelebb a fordítás lényegének megértéséhez, azaz két nyelv, két irodalmi hagyomány, két kultúra együttes működtetésének megértéséhez. Erre a kérdésre – számomra legalábbis – meggyőző választ ad a dolgozat. Nagy mennyiségű fordítói tény összegyűjtése és magyarázata alapján a szerző bizonyítja, hogy a fordítók látszólag intuitív megoldásai mögött van rendszer, és ez a rendszer leírható. Természetesen a leírás eredményeiből sosem szabad fordítási szabályokat felállítani. Gyakori vád ugyanis a fordításkutatók ellen, hogy azt próbálják megmondani, hogyan **kell** fordítani, ahelyett, hogy azt írják le, mit csinálnak valójában a fordítók, mi történik fordítás közben. V.Zs. nem követi el ezt a hibát, dolgozata végig megmarad leírónak.

Csak látszólag ellentmondás, hogy mindeközben a dolgozatban gyakran találkozunk a „fordítói norma”, „fordítási norma” kifejezésekkel, sőt a dolgozat egyik célja Gideon Toury normafogalmának empirikus igazolása. A norma fogalma rendkívül kényes kérdés a fordítástudományban, hiszen a fordításról

való gondolkodásnak éppen a normativitástól kellett megszabadulni ahhoz, hogy igazán tudománnyá válhasson, (gondoljunk csak arra, hogy a fordításról való gondolkodás kezdetben nem volt más mint fordítási elvek, követendő szabályok, jó tanácsok megfogalmazása). A dolgozatban gyakran idézett Gideon Toury volt az, aki visszahozta a norma létjogosultságát a fordítástudományba azzal, hogy bevezette a „leíró norma” fogalmát. Toury műveiben (1980,1995) a *fordítói norma* a *fordítói kompetencia* és a *fordítói performancia* között helyezkedik el. A „fordítói kompetencia” Tourynál a **lehetséges** megoldások halmaza, a „fordítói performancia” a **megvalósult** megoldások halmaza, és köztük helyezkedik el a „fordítói norma”, amely azoknak a fordítói megoldásoknak a halmaza, amelyeket a fordítók bizonyos korban, bizonyos helyszíneken, bizonyos műfajok fordítása esetén **nagy gyakorisággal**, mondhatni előszeretettel alkalmaznak.

A dolgozat jól körülhatárolja a helyszínt, a kort, a műfajt (Pinter drámáinak fordítása Magyarországon 1960–1990 között), és szigorúan ezeken a koordinátákon belül vizsgálja a fordítók által nagy gyakorisággal alkalmazott, mondhatjuk úgy is „kedvelt” fordítói műveleteket, vagyis az ebben a térben, időben és műfajban uralkodó fordítói normát, sőt még tovább szűkíti a vizsgálatot a kulturális reáliák fordítására.

A dolgozat első fejezetében fontosnak tartom a korlátok felsorolását. Ez azért fontos, mert egyelőre még olyan kevés a fordítástudományi mű, hogy óhatatlanul mindenki a fordítás **összes** fontos kérdésének megoldását várja attól, aki a fordítás kérdéseiről ír. Még nagyobb baj, ha a szerző is beleesik ebbe a hibába. V.Zs. hangsúlyozza, hogy dolgozata csak a drámaf fordításról szól, megállapításai csak a megjelölt időszakra és csak az angolról-magyarra való fordításra érvényesek, és ami a legfontosabb, nem vállalkozik fordításkritikára, tehát nem rangsorol, nem értékkel, nem bírál és nem dicsér, hanem – ha ezt így nem fogalmazza is meg – **fordítási ténynek** tekinti, és akként is elemzi a Pinter drámák magyar fordításait.

A dolgozat második fejezete elméleti bevezető a drámaf fordításhoz. A szerző felsorolja a drámaszöveg sajátos vonásait (befejezetlenség, többszólamúság, élőbeszéd konvencionális imitálása, gesztusok, vizuális és akusztikus elemek, kontextus-érzékenység stb.), és utal az ezzel kapcsolatos speciális fordítási problémákra. Jó áttekintést ad a nemzetközi szakirodalomról, talán csak a magyar szakirodalmat lehet hiányolni az áttekintésből. Ha nagy összefoglaló mű nincs is magyar nyelven a drámaf fordításról, de a világirodalmi és színházi folyóiratokban (*Nagyvilág*, *Színház*) megjelent műhelytanulmányokról, gyűjteményes kötetek kísérőtanulmányairól illetet volna áttekintést adni.

A dolgozat harmadik fejezete általában véve a fordítás pragmatikai dimenzióiról szól. Kissé hosszadalmas kommunikációelméleti bevezető után itt fejt ki a szerző általában véve a reáliák és azon belül a kulturális reáliák fogalmát.

A negyedik fejezet Pinter drámáinak általános elemzését adja, ami azért fontos, mert világosan kiderül belőle, hogy a reáliák fordításának kérdése Pinter abszurd színházában egészen sajátos fordítói feladat, és nem lehet róla beszélni anélkül, hogy meg ne vizsgálná, milyen funkciója van a reáliák különböző fajtáinak Pinter drámai műveiben. Vegyük például Mick első nagy mono-

lógját a *Gondnokból* „Figyeljen ide, akár hiszi akár nem, maga örülten hasonlít egy palira, akit még Shoreditchből ismerek. A pali tulajdonképpen Aldgateben lakott. Az egyik unokatestvéremnél laktam akkor Camden Townban...” és így tovább (*Mai angol drámák* Bp: Európa.1965. 372. old. Bartos Tibor ford.). Az idézet a dolgozatban még folytatódik, de ebből is teljesen nyilvánvaló, hogy olyan helységekre utalnak az említett földrajzi nevek, amelyek semmit nem jelentenek a magyar közönség számára, de vajon szükség van-e arra, hogy bármit is jelentsenek? Vagy éppen ellenkezőleg?

Az ötödik fejezet először általában a fordítói stratégiákkal, a fordítói döntések mögött meghúzódó normákkal foglalkozik, majd rátér a drámafordítási stratégiákra és a korpuszban előforduló stratégiák típusaira. Kilenc stratégiát elemez: *változatlan átvétel, behelyettesítés, szemantikai fordítás, részleges megfeleltetés, magyarázó fordítás, általánosító fordítás, szűkítő fordítás, teljes átalakítás, kihagyás*. A stratégiák elnevezése kissé heterogén. A „szemantikai fordítás” elnevezés például nyilvánvalóan módosításra szorul, hiszen valamiféle szemantikai művelet minden stratégiával együtt jár: mi más lenne a *szűkítés* vagy az *általánosítás*, ha nem *szemantikai konkretizáció* és *generalizáció*? Az elnevezések bizonyos fokú heterogenitása bizonyára éppen az induktív megközelítésből fakad, a dolgozatíró ugyanis, mint említettem, nem a kategóriákhoz kereste a példákat, hanem az összes példát elemezte, és mindegyiket igyekezett valamilyen kategóriába sorolni, ami többé-kevésbé sikerült is neki.

A dolgozat hatodik, legnagyobb fejezete (111–281 old.) valójában a példanyag feldolgozása: a stratégiák tipológiájának és a reáliák tipológiájának egymásra helyezése. Mivel a dolgozat kétféle tipológiát nyújt, itt a szerző többféle szerkezet között választhatott: stratégia-típusok szerinti feldolgozás, reália-típusok szerinti feldolgozás, vagy az egyes drámák szerinti feldolgozás. Mivel nem irodalomtudományi dolgozatról van szó, és az eredmények nem annyira a Pinter-kutatáshoz, inkább az általános fordítástudományhoz kívánnak hozzájárulni, ezért helyesen választotta a szerző a reália-típusok szerinti felosztást, így az alfejezetek a következők: *A tárgyi kultúra reáliái* (6.1), *Topográfiai reáliák* (6.2), *A társadalmi szerveződés reáliái* (6.3), és azon belül: *A szociális élet reáliái* (6.3.1.), *A kulturális-művészeti élet reáliái* (6.3.2), *Történelmi-politikai reáliák* (6.3.3).

Mivel a szerző minden reália-típuson belül végigelemzi az összes fordítói stratégiát, innen kissé monotonnak tűnik a dolgozat, legalábbis a szerkezetét tekintve. Az előfordulási gyakoriságok és az egyes példák elemzése azonban sok érdekességet kínál. A kb. 100 oldalas elméleti bevezető megteremti az alapot a konkrét fordítási tények elemzéséhez. Az lehet, hogy a fordító intuitíven választott a *lekváros sütemény* és a *gyümölcstorta* (jam tart) vagy a *hagymás rostélyos* és a *reszelt máj* (liver and onions) között (itt Elbert János két különböző időben készült fordításáról van szó), de V.Zs. meg tudja magyarázni, milyen megfontolások lehettek döntése mögött.

A hatodik fejezet mindvégig élvezetes olvasmány. A példák elemzésében érezni, hogy a szerző szoros, mint tudjuk, családi kapcsolatban van a színházzal, ezért az elemzés sosem válik szárazzá, elvonttá, pedig még 19 táblázatot és egy grafikonos ábrázolást is találunk az egyes reália-típusok fordításakor leg-

gyakrabban/legritkábban alkalmazott megoldásokról. A statisztikai adatok meggyőzően bizonyítanak ilyesmiket például, hogy a földrajzi reáliák fordításánál a változatlan átvétel tekinthető az uralkodó fordítói normának a 60-90-es években, ami azért is érdekes, mert itt nyilvánvaló a fordítói norma időbeni változása (vö. a XVIII–XIX. századra jellemző adaptáló fordításokat).

A hetedik fejezetben összefoglaló értékelést kapunk, amelyben a szerző még egyszer kitér a fordítási normára (233–237) és a szöveg identitására vonatkozó tanulságokra (237–243). Az identitás problémája végigvonul a dolgozaton: hogyan mérlegel, hogyan egyensúlyoz a fordító az **identitás őrző** és a **honosító** fordítói megoldások között. A fordítástudományban a célnyelvi megközelítés annyira uralkodó lett a 70–80-as években, hogy Venuti (1995) könyve *The Translator's Invisibility*, amelyben újra visszahelyezte jogaiba a forrásszöveget, sőt a „foreignisation” mellett száll síkra a „domestication”-nel szemben, szinte forradalmi újdonságnak számított. V.Zs. ennek a két angol terminusnak a magyar megfelelőjeként vezette be az „identitás őrző” és a „honosító” fordítást, és nagyon helyesen nem foglal állást a vitában, nem tartja egyik tendenciát sem követendőnek, hanem szigorúan leíró megközelítéssel ennek a két globális stratégiának a szempontjából is megvizsgálja az egyes konkrét fordítói stratégiákat. Fontos megállapítása, hogy „... a stratégiák többsége az eredeti kultúra jegyeit halványítja, esetleg el is tünteti a szövegből.” (240. old.) Ezt természetesen már V.Zs. előtt is sokan kijelentették, de ő az első, aki ezt viszonylag nagy mennyiségű fordítói tény elemzése alapján bizonyítani próbálja. Azért mondom, hogy viszonylag nagy mennyiségű, mert éppen ebben a témakörben folynak kutatások óriási gépi korpuszokon is (vö. pl. Mona Baker kutatásai, amelyek eredeti angol korpusz és fordított angol korpusz egybevetésére irányulnak).

Néhány kritikai megjegyzés. A dolgozat egy nyelvész számára kissé repetitív. V.Zs. ugyanis nem úgy dolgozik, hogy amit egyszer megfogalmazott, azt egyszer és mindenkorra megfogalmazottnak tekinti, hanem mindig újra és újra nekifut a vizsgálandó probléma megfogalmazásának. Ugyanez vonatkozik a terminusok, szakkifejezések használatára is. V.Zs. nem szeret (vagy talán nem mer) saját terminusokat gyártani: ugyanarra a jelenségre a dolgozat folyamán többféle szakkifejezést alkalmaz, mondhatni kísérletezik a legjobb terminusok megtalálásával (pl. számomra nem világos, hogy a „kulturális illesztés” mennyire terminusértékű kifejezés a dolgozatban).

További kritikai megjegyzésként néhány kihagyott lehetőséget is megemlítek, bár, mivel a dolgozat így is elég hosszú, inkább csak a jövőbeli kutatás számára.

1. Utaltam már arra, hogy hiányolom a magyar szakirodalom áttekintését. A fordítók, rendezők, esetleg színészek önvallomásait, műhelytanulmányait azért is érdemes lenne átnézni, hogy ők vajon mit gondoltak a maguk intuitív módján mindarról, amit a dolgozat szerzője a fordítástudomány fogalmi apparátusával és terminuskészletével felvértezve gondol.
2. Engem nagyon érdekelne, hogy a próbák közben milyen változtatásokat vezetnek be a rendezők a színpadi szövegbe, és vannak-e köztük olyanok,

amelyek épp a reáliák fordítását érintik (pl. egy idegen földrajzi név megváltoztatása, azért mert nehéz kimondani).

3. Jó lett volna részletesebben elemezni, hogy van-e különbség a könyv alakban való megjelenés számára fordított drámák és a színpadi előadás számára fordított drámák között a reáliák fordítása szempontjából.
4. És ami már végképp a jövő, illetve egy másik dolgozat feladata: valamilyen módon kutatni kellene azt, hogy az idegen kultúrákból jövő reáliák fordításával kapcsolatban vannak-e a mai magyar társadalomban befogadói elvárások, és ezek változtak-e az utóbbi tíz évben (az angol reáliák presztízisére gondolok, ami nyilván egyre nő, és ez bizonyára ellene hat a honosításnak).

Összegezve, a fentiek alapján Valló Zsuzsa dolgozatát messzemenően alkalmasnak találom arra, hogy nyilvános vitára bocsássák, és a nyilvános vita sikere estén a jelöltnek a Ph.D fokozatot odaítéljék. A dolgozatra javasolt minősítés: *summa cum laude*.

Budapest, 2000. június 8.

VALLÓ ZSUZSA VÁLASZA

Mielőtt az opponensi vélemények megválaszolására rátérnék, mindenekelőtt szeretnék köszönetet mondani mindkét bírálómnak, Klaudy Kingának és Cs. Jónás Erzsébetnek az értékes észrevételeikért és a jövőbeni munkámban jól hasznosítható, segítő szándékú tanácsaikért.

Elsőként azokra az észrevételekre, bírálatokra szeretnék válaszolni, amelyeket Klaudy Kinga fogalmazott meg opponensi véleményében.

Klaudy Kinga a doktori értekezésemről írt opponensi bírálatában megállapítja, bár ezt nem kritikaként említi, hogy a drámafordítás kérdéseiről összefoglaló mű még nem született, és az én dolgozatom sem az.

Valóban így van. Tehát sem Magyarországon, sem külföldön nem jelent még meg olyan összefoglaló elméleti mű, amely a drámafordítással összefüggő, azaz hangsúlyozottan a műnem-specifikus fordítási problémákat mutatta volna fel. És igaz az is, hogy dolgozatom sem e céllal készült. Ennek elsősorban az az oka, hogy meggyőződésem szerint csak akkor lehet hozzáfogni egy átfogó elmélet megírásához – különösen, ha az olyan komplex tevékenységgel és folyamattal kíván foglalkozni, mint a drámafordítás –, ha azt megfelelő mennyiségű és minőségű, a szövegekre alapozó és a drámafordítás konkrét, gyakorlati problémáit feldolgozó kutatási eredménnyel támasztjuk alá. A gyakorlattól, a valódi szövegek nyújtotta tapasztalatoktól elszakadó elméletgyártás veszélyeire – melyek révén a fordításkutatás két szekértáborra, a fordításról elméletet gyártókra és a fordítást a gyakorlatban művelőkre szakad – számos kutató felhívta a figyelmet (Tirkonnen-Conditt 1989, Snell-Hornby 1995).

Ezért én azokkal értek egyet – és munkám is e szellemben íródott – akik szerint először alaposan, sok szemszögből kell vizsgálni és kutatni a drámaszöveg gyakorlati fordítási problémáit (nevezzük ezt fordításelméleti alap kutatásnak) –,

majd ezekre az eredményekre építve megszülethet az összefoglaló drámafordítási elméleti mű. Mindaddig azonban míg e kérdéskörrel – vagyis a drámafordításra specifikusan jellemző fordítási problémákkal – oly csekély számú munka foglalkozik, úgy gondolom, korai lenne egy átfogó munka megírásáról gondolkodni.

Az előbbieken elmondottak adnak magyarázatot arra is, hogy a dolgozatom első felében miért írok le Klaudy Kinga szavaival élve „nagy köröket”, mielőtt hozzálátnék a bevezetőben kijelölt kérdések vizsgálatához. Úgy gondolom, hogy e körök leírása indokolt volt, hiszen egyrészt a munkámat el kellett helyeznem a fordításelméleti kutatások kontextusában – erre való a bevezetőben található *A fordításról gondolkodva* című alfejezet és *A drámafordítás elméletéről* szóló önálló fejezet – másrészt meg kellett indokolnom, hogy miért éppen a kulturális illesztés problémáját választottam a dolgozat témájaként, és hogy e vizsgálat milyen tágabb, kommunikációelméleti kérdéseket vet fel. Ezért sikerült bővebbre a pragmatikai fejezet is, amelyben e nálunk még kevéssé ismert fordításelemzési megközelítésnek az alapfogalmait is tisztázni kellett.

A következőkben arra szeretnék rátérni, hogy mindkét bírálóm nyíltan (Klaudy Kinga), illetve burkoltan (Cs. Jónás Erzsébet) észrevételezte a magyar szakirodalom nem megfelelő arányú reprezentációját a disszertációmban.

Annak, hogy a disszertációmban nem jelenik meg kellő súllyal a drámafordítás problematikájával foglalkozó magyarországi szakirodalom, elsősorban az az oka, hogy – bár én megkíséreltem áttekinteni az idevágó, elsősorban a XX. század második felében keletkezett publikációkat, cikkeket, interjúkat (ezt bizonyítandó a válaszóhoz csatolok egy 64 címszóból álló, csak magyar szerzőket tartalmazó irodalomjegyzéket) –, de a dolgozatom témájába vágó, illetve hasonló (pragmatikai) megközelítésben fogant munkát igen keveset találtam a nyelvészeti, irodalmi vagy esztétikai elemzést adók körében.

A pragmatikai megközelítés azt jelenti, hogy én a fordító interkulturális közvetítő tevékenységét vizsgáltam a gyakorlat tükrében, vagyis azt, hogy a szöveg térbeli áthelyeződéséből származó kulturális illesztés (azaz akkulturálás vagy domesztikálás) kényszere mily mértékben befolyásolja a fordítói szövegalkotást, és a fordítói eljárások hogyan hatnak az eredeti kultúra reprezentációjára az elkészült szövegben. A fordítókkal, a gyakorló színházi emberekkel készített interjúkat, illetve a tőlük közölt írásokat azonban feldolgoztam – így például az opponensi véleményben hiányolt folyóiratok, a *Nagyvilág* és a *Színház* ide vonatkozó számait – és ezekre történik is hivatkozás a dolgozatomban, illetve fellelhetők az irodalomjegyzékben, amelyben egyébként valóban csak 38 magyar szerző szerepel. Annak viszont, hogy az általam fellelt és feldolgozott magyarországi szakirodalom kevéssé (és főleg nem tudományos igényvel) foglalkozik a drámafordítás pragmatikai aspektusaival, az lett a következménye, hogy amint az írás és a szövegszerkesztés folyamatában a dolgozatom szempontjából kevésbé releváns részletek kiszűrődtek, velük együtt eltűnt a magyarországi szakirodalom is. Itt jegyezném meg, hogy ezt a szűrést azért is kénytelen voltam elvégezni, mert egy ilyen áttekintés – amely ráadásul nem kapcsolódik szervesen az általam felvetett kérdések vizsgálatához – bizonyára tovább bővítette volna az egyébként is terjedelmesre sikerült elméleti részt, és ez a dolgozat egyen-

súlyának, az elméleti és gyakorlati részek arányának felborulásához vezetett volna.

Azt azonban magam is vallom, hogy nagy szükség lenne egy olyan jellegű munkára, amely rendszerező áttekintést adna a fordítói műhelymunkát bemutató, vagy arra reflektáló írásokról, és így mód nyílna az általuk képviselt gyakorlat és a kutatók által megfogalmazott elmélet egybevetésére. Itt arra is gondolkodom, hogy a különböző korokban és a fordítással különböző módon foglalkozó résztvevők, írók, irodalmárok, nyelvészek és gyakorló fordítók tollából származó diskurzus elemzése rendkívül érdekes megfigyelésekkel szolgálhatna a fordításról való gondolkodás és a befogadó közönség elvárásainak változásairól. Úgy gondolom, hogy már az is fontos dolgokra világítana rá, ha először csak a XX. században, esetleg annak második felében keletkezett ilyen jellegű írásokat gyűjtenénk össze, és vizsgálnánk meg, hiszen ezekből a reflexiókból kitűnne, hogy akár egy emberöltőnyi idő alatt is mennyit változott a kultúra fordításhoz való viszonya, és vele párhuzamosan, a fordítói gyakorlat. Ez egyben választ adhatna számos olyan – a dolgozatomban nem érintett, de ki sem jelölt – kérdésre is, mint az, hogy hogyan változik a kép, amelyet a fordítók, illetve a megrendelők, a színházak alkotnak a feltételezett célközönség elvárásairól, tudás-szintjéről és interkulturális tapasztalatairól.

Ide kapcsolódóan válaszolnék Klaudy Kinga azon észrevételére is, mely szerint hasznos lenne tovább kísérni az általam elemzett fordítások útját, és sort keríteni egy olyan összehasonlító egybevetésre, amely a fordítók munkáját és a színházi rendezőpéldányokból kiolvasható, a színházban megvalósuló szöveget vetné egybe. Ez a munka már folyamatban van. Tehát a következő kutatási témám éppen a fordítások színházi sorsának nyomon követése lenne.

Az opponensi bírálatban felmerült továbbá az a kérdés, hogy miért nem tértem ki részletesebben a könyv alakban megjelent drámafordítások és a csak színpadi felhasználásra szánt fordítások közötti különbségekre. A kérdés, amelyet Klaudy Kinga felvet, engem is nagyon érdekelt, és ahol módomban állt, ott meg is tettem az összehasonlító egybevetést (például Elbert két fordítása: disszertáció 146. old.). Sajnos azonban csak kevés műből állt kétféle szöveg a rendelkezésemre, így volt, ahol csak a könyv alakban megjelent, máskor pedig csak a színház számára készült olvasópéldányokból tudtam dolgozni. Ez az összehasonlítás tehát csak akkor lehetséges, ha a szövegek mindkét változatban elérhetők, és ez is, csakúgy mint az előbb említett probléma, további kutatás tárgya lehet.

Az opponensi vélemény harmadik oldalán a disszertáció ötödik fejezetének értékelése kapcsán Klaudy Kinga megfogalmazza azt a kérdést, nem lenne-e célszerű más elnevezést találni a *szemantikai fordításként* meghatározott stratégiátípusra. E felvetésével egyetértek, és gondolkodni fogok egy egyértelműbb, de a műveletet mégis pontosan leíró elnevezésen. Például lehet, hogy a szakirodalomban is ismert *tükörfordítás* elnevezés jobban megfelelne, amellyel arra utalok, hogy e stratégia esetén a fordító minden esetben a reália szó szerinti (szótári) fordítását adja.

A dolgozat repetitív jellegére tett utalások is helytállóak, én azonban úgy gondolom, hogy egy ilyen munka, amely arra vállalkozik, hogy ne előre gyár-

tott hipotézisek igazolására keresse a megfelelő példaanyagot, hanem éppen fordítva, a rendszeresen, aprólékosan kigyűjtött és feldolgozott mintákat írja le és abból vonjon le általánosító következtetéseket, óhatatlanul ismétlésekbe bocsátkozik. Hiszen ugyanaz a jelenség újra meg újra felbukkan, egyszer a tárgyi kultúra, másszor a társadalmi-szociális élet reáliáinál. Így ezek leírását másodszor is meg kell adni, és az ott felmerülő fordítói problémát újra körüljárni. A terminusokkal valóban az a helyzet, hogy a dolgozatomban ugyanazt a fordítói gesztust többféle, *szinoním* elnevezéssel is illetttem, talán éppen abbéli félelmemben, hogy az előbb már taglalt szerkezeti repetitív jelleg és az esetleg túl gyakran felbukkanó ismétlődő szavak a dolgozat olvashatósságának rovására mennek. E tekintetben már számításba vettem a jövőbeli célközönséget is, hiszen a disszertációmban leírtakat – reményeim szerint – olyan színházi emberek, a fordításokkal a gyakorlatban foglalkozó rendezők, dramaturgok stb. is olvassák majd, akik talán szívesebben vesznek egy kevésbé formális stílust. Itt jegyezném meg, hogy az opponensi bírálatban megemlíttet illetve megkérdőjelezett „kulturális illesztés” kifejezés valójában a dolgozatban mindvégig szereplő *akkulturálás* terminus szótári megfelelője, amelyben még ugyanott található a *honosítás*, *kulturális közelítés* magyarázat is (Országh 1980).

A következőkben szeretnék kitérni néhány észrevételre, amelyek Cs. Jónás Erzsébet opponensi véleményében fogalmazódtak meg.

Cs. Jónás Erzsébet a bírálat második oldalán azt javasolja, hogy ésszerűbb lenne a második fejezetet, amely *A drámafordítás elméletéről* címet kapta *A drámaszöveg természetéről* címmel illetni. Cs. Jónás Erzsébetnek részben igaza van abban, hogy e fejezet lényegében a dialógus nyelvének különböző aspektusait foglalja össze, ezt azonban mindvégig a *fordítás szemszögéből* teszi. Más szóval ez a fejezet csak kis részben – amennyiben a kontextus felvázolása szükségessé teszi – foglalkozik általában a drámaszöveg természetével, hiszen elsősorban azokat a sajátos elemeket veszi sorra, amelyeket a fordítói problémák kapcsán a drámafordítással foglalkozó elméleti szakirodalom említ. Úgy gondolom, hogy egy a drámaszöveg természetéről szóló munka legalábbis egy újabb kötet anyagát tenné ki, amelynek megírása természetesen nem volt és nem is lehetett e disszertáció célja.

Cs. Jónás Erzsébet bírálatának harmadik oldalán észrevételezi, hogy már a stratégiák leírásánál jó lett volna egy világos példával bemutatni – mint ahogyan ezt megtettem az összes többi esetében – az utolsó, általam *kihagyásnak* nevezett stratégiát is. Ezt valóban sajnálom, hogy kimaradt, és utólag pótolni fogom. A figyelmetlenség magyarázatául csak annyit, hogy a stratégiák fejezethez a példákat akkor kerestem ki, amikor már elkészült a hatodik fejezet, és a legjellemzőbb minták a rendelkezésemre álltak. Úgy látszik ez az utolsó stratégia valahogyan elkerülte a figyelmemet.

Opponensi bírálatában Cs. Jónás Erzsébet is felveti azt a valószínűleg mindannyiunkat izgató kérdést, hogyan követhetők nyomon az elkészült fordításokon a befogadó közönség ismeretanyagának, kulturális háttértudásának változásai. Ezekre a jelekre, ahol módomban nyílt rá, magam is kitértem, például, amikor feltételeztem, hogy egy ma készült fordításban már nem lenne szükség a *Guinness* sörfajta és a *Seven Up* üdítőital kiváltására, vagy az *Austin* autómárkát

magyarázó fordításra. Úgy gondolom, hogy éppen ez lehetne a jövő egyik legizgalmasabb kutatási területe, amely a felgyorsult ütemű globalizálódás hatását vizsgálná a fordításokban, azt, hogy kiolvasható-e belőlük (s ha igen, mennyiben) a befogadói oldal tudás- és tapasztalati anyagának változása.

Még egyszer megköszönöm bírálóim jóindulatú és jobbító szándékú észrevételeit, és igyekszem bevezetni a dolgozatomba az általuk javasolt módosításokat.

Budapest, 2000 június 10.

NY Á R I E G Y E T E M

TRANSLATION RESEARCH SUMMER SCHOOL

24 June-5 July 2002, Manchester, UK

hosted by the Centre for Translation and Intercultural Studies (UMIST)
in conjunction with the School of Modern Languages
(University of Manchester).

The Translation Research Summer School, a joint initiative involving four British universities, organizes an annual two-week course offering intensive research training in translation and intercultural studies for prospective researchers in the field.

The units collaborating in the Summer School are the Centre for Translation and Intercultural Studies at UMIST, the Comparative Literature Graduate Programme at University College London (UCL), the Centre for the Advanced Study of the Islamic World at the University of Edinburgh, and the Department of Literature at the University of Essex.

further details from
<http://www.umist.ac.uk/ctis/trss/>
or via the CTIS home page:
<http://www.umist.ac.uk/ctis>

Könyvszemle

Katan, David

Translating Cultures. An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators

(Manchester: St. Jerome's Publishing, 1999. 274 pp.)

Horváth Ildikó

Napjainkban a nyelvi közvetítést gyakran mint elsősorban különböző kultúrák közötti közvetítést emlegetik és a fordítás- valamint tolmácsolástudományon belül a kulturális kompetencia fogalma egyre többször kerül a figyelem homlokterébe. A *Translating Cultures* a nyelvi közvetítőket egyben kultúrák közötti közvetítőknél is tekinti, és kísérletet tesz arra, hogy a kultúráról folyó diskurzust azzal a céllal rendszerezze, hogy modellt nyújtson a fordítók, tolmácsok és más közvetítők képzéséhez. A szerző a kultúrát a tapasztalatot irányító rendszerként írja le, és alapfeltételezése, hogy a tapasztalat rendszerezése nem maga a valóság, hanem annak egy leegyszerűsített leképzése, amely kultúránként más és más. Az egyes kultúrák tehát egyfajta keretet adnak a valóságot alkotó „külső jeleknek” és azok értelmezésének.

A könyv három részből és tizenegy fejezetből áll. Az első rész (*Framing Culture: The Culture Bound Map of the World*) a fordítók és tolmácsok hagyományos szerepének bemutatásával kezdődik. Katan véleménye szerint az angol nyelv világnyelvvé válásának és a számítógépek szerepének növekedésével a nyelvi közvetítőkkal szemben is egyre inkább az az elvárás érvényesül, hogy elsősorban a különböző népek és kultúrák közötti megértést és kommunikációt kell elősegíteniük. Szó esik a kultúrák hatásáról, a kulturális közvetítők munkájának jellegzetességeiről, és arról,

hogy mindez mennyiben hat ki a nyelvi közvetítők munkájára.

Az első rész ezután a kultúra fogalmának definiálására tesz kísérletet. Itt megkülönbözteti a kisbetűs kultúrát a nagybetűs Kultúrától. Az előbbi kollektív, belülről fakad és elsajátított, míg az utóbbi egy adott társadalom művészeti, társadalmi, szociális, tudományos, anyagi stb. vívmányainak gyűjteménye, és mint ilyen formálisan meg lehet tanulni. A *Translating Cultures* a kultúrát a világ egy olyan mentális térképeként fogja föl, amely egy adott társadalom tagjainak közös tulajdona, és amely tartalmazza a nagybetűs Kultúrával kapcsolatos ismereteket is. Katan művét az teszi újszerűvé, hogy kísérletet tesz a különböző kultúramodellek szintetizálására (Trompenaars kultúraszintjei, Hofstede hagyománymodellje, a jéghegymélet és Hall kultúramodellje), és megfogalmazza a ún. logikai szinteket (környezet, viselkedés, stratégiák/készségek, értékek/hit, identitás). A logikai szintek a kommunikációnak olyan értelmezési keretet adnak, amelyen belül az összes kultúraszemlélet érvényesül. A szerző elméletének kifejtésekor hosszasan szól a logikai szintek és a kultúra, valamint a kultúra és nyelv viszonyáról. Katan interdiszciplináris szemléletéből fakadóan modellje a fent említetteken kívül az antropológiából (Gregory Bateson meta-üzenet elmélete, Bandler és Grinder meta-modell elmélete), a szociolingvisztikából (beszédaktus-elmélet), Sperber és Wilson relevanciaelméletéből és Halliday funkcionális grammatikájából is átvesz elemeket.

A második rész (*Shifting Frames: Translation and Mediation in Theory and Practice*) a fordítás folyamatának elemzésével és a kultúrák közötti közvetítés stratégiáival kezdődik. A fordítás folyamatát Katan Nidához hasonlóan a kommunikáció folyamatának részeként fogja fel. Ahhoz, hogy a fordító egyben sikeres közvetítő is

legyen, a szöveg és a kontextus sajátosságait egyaránt figyelembe kell vennie. Ez a rész számos gyakorlati példa segítségével mutatja be a fordításkor a kultúra-specifikus elemek (szavak, viselkedésformák, értékek, értékítéletek stb.) miatt felmerülő nehézségeket és azok lehetséges megoldásait (kihagyás, hozzáadás, a jelentés némi módosítása, *chunking* stb.). Ezeknek a stratégiáknak természetesen az a célja, hogy kulturálisan egyenértékű (ekvivalens) forrásnyelvi és célnyelvi szövegeket kapjunk. A fordító-közvetítő feladatát az is nehezíti, hogy a helyes stratégia kiválasztása nem adott és mindenkor érvényes szabályok szerint történik. A közvetítő feladata, hogy eldöntse, mikor van szó csupán stíluselmekről, és egyes elemek mikor hordoznak mélyebb, kulturális értékeket. Az interdiszciplináris jelleg ebben a részben is érvényesül: Nida elméletén kívül Katan olyan fordításmélettel foglalkozó szakemberek elméleteit dolgozza fel, mint Steiner, Baker, Bassnett, Hatim és Mason, Holmes, Honig, Newmark, Neubert, Snell-Hornby és Wilss.

A harmadik rész (*The Array of Frames: Communication Orientations*) a kultúrának a kommunikációt befolyásoló hatásáról szól. Elsőként Edward Hall kontextuselméletének segítségével azt mutatja be, hogy az implicit és explicit információközlés milyen szerepet tölt be a kultúrák közötti kommunikációban. Katan több példán szemlélteti az egyes kultúrákkal kapcsolatban érvényes mítoszok és a társadalmi valóság közötti kapcsolatot (a *fish and chips*-nél Nagy-Britanniában sokkal népszerűbbek a kínai és indiai gyorsétkezdék, valamint a hamburger és a kebab). Az egyes kultúrák tagjai nemcsak a többi kultúrát, hanem sajátjukat is egy bizonyos „szűrőn” keresztül szemlélik és ítélik meg. A megítélés alapját számos komplex és egymással kölcsönös kapcsolatban lévő (és néha egymással szembenálló) érték képezi; ezek magját néhány állandó és nem tudatos érték alkotja.

A harmadik rész abból a szempontból elemzi a különböző kultúrákat, hogy azok

a kommunikáció során milyen mértékben igénylik a kontextus explicit kifejezését. Katan szerint a japán kultúra igen nagy mértékben fejezi ki mondanivalóját implicit módon: a japánok számára a csend többet ér minden szónál. Ezért él róluk világszerte az a sztereotípa, miszerint kultúrájuk az idegenek számára szinte „érthetetlen”. A skála másik végén a svájci német kultúra található, amelyre a maximális precízió és a részletes információkra, az explicit fogalmazásra való igény jellemző. Katan besorolásában az olasz, az angol és a francia valahol a két véglet között, középen található. Az ilyen jellegű különbségeket természetesen a fordítás folyamata során is figyelembe kell venni, hiszen a mondat és szöveg szintjén is különböző módosításokat kell véghez vinni ahhoz, hogy kulturálisan ekvivalens célnyelvi szöveget kapjunk. Továbbá az egyes kultúrák tagjainak agyi laterizációja (a jobb félteke – szöveg, a bal félteke – kontextus) is kifejezi, mekkora fontossága van kommunikációjuk során a kontextus explicitációjának. Ebből következik, hogy a kulturális közvetítők a jobb és bal féltekéjüket egyformán használják, mivel ők egyaránt elemzik és alkotják is a kulturális kereteket. Ezt követően Katan az alapvető brit és amerikai kulturális orientáció nem tudatos jellegének a nyelvhasználatra gyakorolt hatását szemlélteti, mégpedig az üzleti életből vett példákkal. Ezenkívül a szerző szól még az affektív kommunikáció és a kontextus kapcsolatáról (közvetett – közvetlen kommunikáció, az érzelmek verbalizációja stb.). Végezetül kísérletet tesz a kulturális kontextus modelljének felállítására.

Véleményünk szerint a *Translating Cultures* elérte célját, hiszen Katan meggyőzően érvel amellett, hogy a fordítók és tolmácsok elsősorban nem nyelvek, hanem kultúrák között közvetítenek, és ezen véleményét számos jól érthető példával támasztja alá. A könyv minden bizonnyal segítséget nyújt abban, hogy megismerjük a kultúra természetét és azokat az általános elveket, amelyek mentén a kulturális

orientációk működnek. Így tudatosabban vállalhatjuk fel ezt a közvetítő szerepet. A mű nagy érdeme még, hogy interdiszciplináris szemléletmódjánál fogva a témát több tudományterület szempontjából vizsgálja, és kísérletet tesz az eredmények szintetizálására. A hatalmas mennyiségű irodalom, amely Katan mondanivalója mögött áll egyrészt hitelessé teszi művét, másrészt azonban néha a kellő fókusz hiányában a mondanivaló felmorzsolódását eredményezi, és ennek az egyébként rendkívül olvasmányos mű átláthatósága látja kárát. Mindazonáltal úgy gondoljuk, hogy a *Translating Cultures* megjelenésével a fordítás- és tolmácsolástudomány új alapművel lett gazdagabb.

Snell-Hornby, Mary / Kadric, Mira (Hg.)

Grundfragen der Übersetzungswissenschaft

(Wiener Vorlesungen von Katharina Reiß.
Wien: WUV-Universitätsverlag, 1995.
132 pp.)

Vincze Katalin

Mary Snell-Hornby, a Bécsi Egyetem Fordító- és Tolmácsoló Intézetének professzora és Mira Kadric, aki ugyanott egyetemi tanársegéd, a szerkesztői annak a kötetnek, melyet szeretnék a figyelmükbe ajánlani. 1994 októberében *Katharina Reiß*, akinek neve és munkássága jól ismert a hazai szakemberek előtt is, nyolc előadást tartott vendégprofesszorként a Bécsi Egyetem Fordító- és Tolmácsoló Intézetében. A fordítástudomány alapvető kérdéseivel foglalkozó előadássorozat, melynek címe *Aspekte der Übersetzungswissenschaft* volt, olyan nagy sikert aratott, hogy a szerkesztők úgy határoztak, az előadások anyagát könyv formájában is közreadják. A kötet a *WUV-Studienbücher Geisteswissenschaften* sorozat első köteteként jelent meg az egyetem kiadójánál 1995-ben. Mint a szer-

kesztők az előszóban kiemelik, Katharina Reiß úttörő munkát végzett a fordítástudományban, ezek az előadások gazdag és sokoldalú tapasztalatait tükrözik. Megjegyzik továbbá, hogy igyekeztek előadói stílusát megőrizni, ezért alig nyúltak hozzá a kéziratokhoz. Minden előadás egy önálló egység, mindegyikben megtaláljuk az odavágó definíciókat és példákat kereshetők nélkül. A szakirodalmi utalásokat a kötet végén található, gondosan összeállított bibliográfiában gyűjtötték össze, melyet név- és tárgymutató követ.

Katharina Reiß elsősorban a **fordítás-szempontú szövegtipológia** kidolgozásával írta be nevét a fordítástudományba. Jelentős műveinek – mint az 1971-ben megjelent *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*, vagy az 1984-ben Hans J. Vermeerrel közösen megjelentetett *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie* – alap gondolatai és -fogalmai a bécsi előadásokban is megjelennek.

Az elsőben arra keresi a választ, hogy mit is jelent a fordítástudomány, egyáltalán miért foglalkozunk vele. Röviden bemutatja az elnevezés körüli vitákat és azt a korántsem zökkenőmentes folyamatot, melynek során a fordítástudomány kivívta helyét a tudományok között. James Holmes modelljét alapul véve felvázolja a fordítástudomány részterületeit, s azok legfontosabb feladatait. A kutatások létjogosultságát és jelentőségét – különösen az alkalmazott fordítástudomány területén – a fordítások megnövekedett mennyiségével és a (jól) képzett fordítók iránti fokozódó igényvel magyarázza.

A második előadás témája maga a fordítás, ez a nehezen definiálható, komplex jelenség. Reiß öt fordítási eljárást ír le, melyeknek mind megvan a létjogosultsága – a szó szerinti fordítástól a kommunikatív fordításig –, de nem alkalmazható tetszés szerint bármelyik fordítási típus bármelyik szövegnél. A megfelelőt kiválasztani a fordító feladata, s a döntésnél két szempontot kell figyelembe vennie: kinek és miért fordít. A szerző hangsú-

lyozza, hogy nem minden szöveg homogén, tehát gyakran – az egyes szövegrészeknek megfelelően – változtatni kell az egyes fordítási eljárásokat. Szemléletes példákon keresztül mutatja be, hogyan segíthet a fordítási folyamat „produktumainak” értékelésében, ha a fenti kérdésekre választ keresve megvizsgáljuk, vajon a megfelelő fordítástípust választotta-e a fordító.

A harmadik fejezetben a fordítás elméletének és gyakorlatának viszonyáról, illetve az elméletnek a fordítás gyakorlatában játszott fontos szerepéről olvashatunk. Reiß négy területet nevez meg, ahol különösen lényeges, hogy elméleti kérdésekkel foglalkozzunk: a fordítóképzés, a fordítói gyakorlat, a fordításkritika és a fordítások összevetése. Egy ún. **faktor-modell (Faktorenmodell)** segítségével mutatja be, hogyan lehet hasznára a **funkcionális fordításelmélet** a gyakorlatnak. (Vermeerrel írott, fentebb már említett könyvére hivatkozva ezt az elméletet **szkoposz-elméletnek** nevezi, melynek lényege, hogy a fordítás célja és funkciója határoz meg minden fordítói döntést a transzfer során.) A faktor-modell tartalmazza az összes, a fordítás folyamatát befolyásoló releváns tényezőt. Az előadást lezáró példák mutatják, hogyan segíthetnek funkcionális fordításelméleti megfontolások egy-egy fordítási probléma megoldásában, illetve hogyan érvelhetünk segítségükkel kész fordítások elbírálásakor.

A negyedik előadás a szöveg megértésének nehézségeit boncolgatja a fordító szemszögéből. A fordítónak egyrészt magának is meg kell értenie a forrásnyelvi szöveget, másrészt lehetővé kell tennie a célnyelvi olvasó számára is a szöveg minél teljesebb értelmezhetőségét. Ez nem csak nyelvi, hanem kulturális akadályok elhárítását is jelenti – hangsúlyozza a szerző –, majd sorra veszi azokat a tényezőket, amelyek a szövegértést befolyásolják. Ismét példák segítségével illusztrálja a fordítás során szükségszerű döntési folyamatok szintjeit.

A következőkben a fordítás pragmati-

kai aspektusaival ismerkedhetünk meg. Reiß különféle pragmatikai relációkat nevez meg, melyek fontos szerepet játszanak a fordítói döntésekben. A nyelvi jelek és használóik közötti viszony ugyanis eltérő lehet a forrásnyelvi feladó (*Sender*) és a célnyelvi vevő (*Empfänger*) esetében, ennek megfelelően egy bizonyos közlés egészen más hatással lehet a célnyelvi vevőre, mint amit a forrásnyelvi feladó el akart érni. (Például egy bizonyos szó más asszociációkat válthat ki.) Ez a reláció a **Sender- und Empfängerpragmatik**. De meghatározó lehet a forrásnyelvi feladó, mint individuum, vagy egy bizonyos csoporthoz való tartozása is (**Individual- und Gruppenpragmatik**). Mindezek a relációk a **szövegpragmatika (Textpragmatik)** keretén belül valósulnak meg, hiszen nem csak az egyes szavaknak van pragmatikai dimenziója, hanem a szövegeknek is, melyek segítségével a kommunikáció zajlik. A szövegpragmatikába belesorolja Reiß a **szövegtípus-** és a **szövegfajta-pragmatikát (Texttyp- und Textsortenpragmatik)** is. Úgy véli, hogy a fordítási folyamat első fázisában, a szöveg elemzése során mindenképpen meg kell vizsgálni többek között, hogy milyen jellegű az adott pragmatikai reláció és milyen funkciót tölt be az adott nyelvi és szituációs kontextusban. Majd a fordítási folyamat második szakaszában, a reverbalizáció során a fordítónak egy ún. „közös nevezőt” kell találnia, amely lehetővé teszi, hogy a pragmatikai eltérések ellenére is **pragmatikailag ekvivalens célnyelvi szöveget** hozzon létre.

A hatodik előadás – *Texttyp und Übersetzen* címmel – Katharina Reiß szövegtipológiájának bemutatása. A szerző indokolja és példák segítségével mutatja be a szövegek tipizálásának fontosságát a fordítói stratégiák szempontjából.

A szövegtípusok után a **szövegfajtáknak** a fordítás folyamatában játszott szerepét vizsgálja. Megállapítja, hogy igen fontos tényezőről van szó, hiszen az egyes szövegfajták a maguk konvencióival egyszerre jelenthetnek segítséget és kihívást a

fordító számára. Ezeknek a konvencióknak három funkcióját különbözteti meg:

- **Erkennungssignal** – vagyis segítenek felismerni egy adott szövegfajtát;
- **Erwartungsauslöser** – vagyis bizonyos elvárásaink kapcsolódnak az adott szövegfajtához;
- **Steuerungssignal für das Textverstehen** – vagyis a felismert szövegfajtához kapcsolódó elvárásaink befolyásolják a szöveg értelmezését. (Például egészen máshogy interpretáljuk az „*Ez az utóbbi évek egyik legjobb filmje.*” kijelentésben a *legjobb filmet*, ha filmkritikáról, vagy ha reklámszövegről van szó. [101])

Az **adekvátság** és az **ekvivalencia** a fordítástudomány kulcsfogalmai. Gyakran egymás szinonímjaként használják őket, holott Reiß szerint nem ugyanazt jelentik. Záróelőadásában kísérletet tesz a két fogalom definiálására, és megpróbálja őket különválasztani. Az adekvátság fogalmát a cselekvéshez köti. A cselekvés céljának, szándékának megfelelően kell cselekednünk, s mivel a fordítói döntéseket meghatározó tényező a fordítás célja, ezeket a döntéseket az adott célnak megfelelően kell meghozni. Úgy véli tehát, hogy az **adekvátság az eszköz (Mittel) és a cél (Zweck) relációja**. Ugyanakkor az **ekvivalencia a forrásnyelvi szöveg és a célnyelvi szöveg relációja**, ezek **egyenértékűsége**. A továbbiakban részletesen szól az ekvivalencia kritériumairól.

Talán ebből a rövid tartalmi ismertetőből is látható, hogy valóban a fordítástudomány alapvető kérdéseiről adott áttekintést Katharina Reiß előadássorozata. Az e területen még nem túl jártas kezdő kutatók bepillantást nyerhetnek a tudományágot foglalkoztató lényeges problémákba, és a részletes bibliográfia kiindulópontul szolgálhat a további tájékozódáshoz. De hasznos lehet a kötet a fordítóképzésben résztvevő hallgatóknak is, hiszen az elméletet illusztráló és „kézzelfoghatóvá” tévő példák kifejezetten élvezetes olvasmánnyá teszik az előadások anyagát.

Lawrence Venuti

The Translator's Invisibility: A History of Translation

(London: Routledge, 1995. 353 pp.
ISBN: 0-415-11537-X)

Lehmann Magdolna

A Routledge kiadó gondozásában megjelentetett *Translation Studies* sorozat (főszerkesztők: Susan Bassnett és André Lefevre) részeként vehetjük kezünkbe az olasz származású Lawrence Venuti professzor alpműnek számító könyvét. A sorozat eddig megjelent hat kötete arra vállalkozik, hogy bemutassa a fordítástudomány területén keletkezett művek széles skáláját, illetve megossza az olvasóval a napjainkban a fordítástudomány területén zajló változások izgalmas élményét.

Mint azt a szerkesztők előszavában Susan Bassnett és André Lefevre megfogalmazza, a fordítás gyakorlatilag az eredeti mű átírata, s mint minden átírat, bármilyen szándékkal keletkezzék is, egy adott ideológiát és poétikát tükröz, következőképp manipulálja is az irodalmat, hogy az egy adott társadalmi helyzetben adott módon viselkedjék a hatalom szolgálatában. Mivel egy mű átírása során új eszmék, új műfajok és új eszközök kerülnek felszínre, a fordítás története egyben az irodalmi újítások, a kultúrák egymásra gyakorolt hatásának története is. E sorozat a maga nemében az első ilyen átfogó jellegű kezdeményezés, ezért kézenfekvő módon saját tudományterületének történetével foglalkozik elsőként, s a kiadott kötetek elméleti, ugyanakkor összehasonlító jellegűek is egyben.

Az olasz származású Lawrence Venuti a philadelphiai Temple University professzora, aki az elmúlt tizenöt évben műfordítóként tevékenykedett és számos értékes fordítástudományi mű, többek között a *Rethinking Translation: Discourse, Subjectivity, Ideology* szerkesztője, szerzője. Az 1995-ben megjelent *The Translator's Invisibility* átfogó és kritikai áttekintést nyújt a

műfordítás elveinek és gyakorlatának alakulásáról a tizenhetedik századtól napjainkig. Bemutatja az angol nyelvű idegen irodalmak alkotta kánon kialakulásának folyamatát, továbbá azt vizsgálja, hogy az utóbbi háromszáz évben bevéődött nemzeti sajátosságoknak és értékeknek milyen etnocentrikus és imperialista kulturális következményei figyelhetők meg a fordított szövegekben. A történeti áttekintés során Lawrence Venuti az általános normáktól eltérő, alternatív műfordítási stratégiákról sem feledkezik meg, és a teljeség igényével mutatja be ezeket a nyelvi és kulturális különbségek érzékeltetése végett sok és változatos brit, amerikai és európai irodalmi szövegből és fordításaikból merített példán keresztül.

A szerző előszavában kifejti, hogy műfordítóként könyve elsődleges célja a fordítás történeti áttekintésen túl a gyökereit feltárni annak a jelenlegi helyzetnek, melyben ma minden angol nyelvű műfordító dolgozni kénytelen. Szándéka nem titkoltan a lehetséges mai alternatívák felkutatása és a kialakult helyzet megváltoztatása. A könyvben felsorakoztatott történelmi narratívák évszázadokat és nemzeti kultúrákat ölelnek fel, és bár alapos kutatómunkára épülnek, mégis szelektív módon fogalmazzák meg a kulcsfontosságú ellentmondásokat és fordulópontokat.

Venuti bevallottan polémikusan tanulmányozza a múltat, megkérdőjelezve a műfordítás jelenkori anglo-amerikai kultúrában betöltött marginális szerepét. Könyvét ezért igen széles olvasóközönségnek ajánlja: a műfordítás és az irodalom elméletével foglalkozó szakembereknek és kritikusoknak, az egyes irodalmi korszakok specialistáinak, folyóiratok, kiadók, alapítványok és a kormány számára készült fordítások ismertetőinek és lektorainak, de legfőképpen maguknak a műfordítóknak és a fordított művek laikus vagy hozzáértő olvasóinak azzal a szándékkal, hogy figyelmüket a fordítás megírásának illetve elolvasásának folyamatára irányítsa, és arra ösztönözze őket, hogy újabb módszereket találjanak illetve próbáljanak ki általa.

A könyv hét fő fejezetre tagolódik: *Invisibility, Canon, Nation, Dissidence, Margin, Simpatico, Call to Action*, melyet megjegyzések, bibliográfia, valamint név-, és tárgymutató követ. Az első fejezet (*Invisibility*) a címben is megfogalmazott gondolatra szolgál magyarázattal. A „láthatatlanság” kifejezéssel Venuti professzor a műfordítók mai anglo-amerikai kultúrában betöltött helyzetét és tevékenységét jellemzi két egymást kölcsönösen meghatározó jelenségre utalva: az egyik az egyfajta illuzionisztikus hatáskeltés, a fordító manipulációja a szöveggel, a másik pedig a fordítások olvasata és megítélése az amerikai és brit társadalmi közegben. Álláspontja szerint egy fordítást akkor minősítenek jól és folyékonyan olvashatónak a kritikusok, ha annak nyelvi és stíluseselei áttetszővé teszik azt, vagyis ha látszólag a fordítás nem is fordítás, hanem mintha maga az „eredeti” lenne. Ez az illuzórikus hatás azonban elfedi azt a számos feltételt, mely hozzájárul egy fordítás létrejöttéhez, kezdve azzal, hogy a fordító szükségképpen beleavatkozik az idegen szövegbe. Minél „folyékonyabb” (fluent) egy fordítás, annál „láthatatlanabb” (invisible) a fordító, és következésképpen annál „láthatóbb” (visible) az eredeti író vagy az idegen szöveg jelentése.

A könyv fejezeteinek mondanivalója egymásra épülő, kronológiai sorrendet követ, s megmutatja, hogy a ma elfogadott „folyékony” fordítás gyökerei a kulturális dominancia és kizárás legkülönbözőbb megnyilvánulásaiban keresendők. Ugyanakkor rámutat arra is, hogy a műfordítás sokkal demokratikusabb megközelítésben is látatható, melyben a korábban elvetett és perifériára szorult elméletek újjáéleszthetők és a jelenleg egyeduralkodó folyékony-ság (fluency) elve felülbírálnak. A könyv egyik alapmotivációja tehát az angol nyelvű fordítás történetének dokumentálása, rég elfeledett fordítók és fordítások újra felfedezése, és a jelentős ellentmondások feltárása iránt érzett erőteljes késztetés. A vizsgálódás tárgyát kizárólag a tág értelemben vett műfordítás képezi, mert Ve-

nuti szerint ezen a területen jelenik meg az innovatív elmélet és gyakorlat, míg a megrendelésre készített technikai (természet-tudományi, jogi, gazdasági, diplomáciai) fordítások nem adnak lehetőséget a kísérletezésre, újításra. A szerző arra szeretné rávenni a műfordítókat és a fordított művek olvasóit, hogy az idegen szöveg nyelvi és kulturális különbségeit felismerve és elismerve készítsék, illetve olvassák a fordításokat. Véleménye szerint ki kellene dolgozni azokat az elméleti, kritikai és textuális eszközöket, melyek segítségével a műfordítást a különbségek lelőhelyeként lehetne tanulmányozni és gyakorolni a mai állapotokat jellemző homogenitás helyett.

A második (*Canon*) és a harmadik (*Nation*) fejezet, mely az 1600-as évek Angliájától indulva közel kétszáz év történetét tekinti át, gondolatilag szorosan egymásra épül a *domesticating-foreignizing* (honosító-idegenítő) fordításmód szembeállításával. Az előbbi az angol arisztokrata elit által minden idegen kultúrából származó érték kizárásával létrehozott, kánoni státuszt nyert fordításokat tekinti át olyan híres költők és műfordítók műveiből merítve példákat, mint Dryden, Pope, Tytler, vagy Blackwood. Ezzel ellentétben a *Nation* című fejezet a nemzeti értékek, az eredeti szöveg idegen jellegének megőrzését illusztrálja a német példán keresztül többek között Goethe és Schleiermacher munkásságán át. A *Dissidence* és a *Margin* című fejezet a normától eltérő, annak ellenálló és ezért gyakran a perifériára száműzött fordítási stratégiákról és műfordítókról szól, és különösen érdekes lehet azok számára, akik a modern, poszt-koloniális irodalomelméletekkel foglalkoznak.

Az előbbi négy fejezet irodalomtörténeti jellegéhez képest ismét könnyedebb hangvételű és a gyakorló fordítókhoz szól a hatodik, olaszos hangzású *SimpatICO*. Érdekes a szóhasználat, melyet a szerző saját műfordítói tapasztalatából merít. 1978-ban egy idősebb és tapasztaltabb pályatársa fogalmazta meg számára tanácsként azt, hogy ha az eredeti mű szerzője és a fordító egyazon történelmi korban él, minden

bizonytal nagyobb közöttük az összhang, hasonló az érzékenységük, ami a fordítási folyamatban igen kívánatos, hiszen így a fordítás hűbb, hasonlatosabb lehet eredetijéhez. A fordító akkor dolgozhat jobban, ha ő és az eredeti szerző *simpatICO*, mely az olasz szóból eredendően nem csupán annyit jelent, hogy rokonszenvesek egymásnak, hanem valamiféle közös életérzésben is osztoznak. Ebben a fejezetben a mai olasz költőkről és angol nyelvű fordításokról esik szó, és Venuti a modern experimentalizmuson és saját De Angelis fordításain keresztül tárja fel a folyékonyág elvének illuzionista mivoltát, mely áttetszősége törekvésével elrejti a fordítási folyamat formai eszközeit, és azt a látszatot kelti, mintha az eredeti szerző saját hangján szólalna meg a fordításban. Műfordítóként ráébred arra, hogy De Angelis versei erőteljesen ellenszegülnek ennek az elvnek, és megfogalmazódik benne a rezisztencia, mint lehetséges fordítási stratégia, s véleménye szerint azért ismeretlenek a mai olasz költők és írók művei a brit és amerikai olvasóközönség előtt, mert a világháború utáni olasz experimentalizmus mind formailag, mind tartalmilag ellenáll az asszimilációs ideológiának.

Az utolsó, hetedik fejezet (*Call to Action*) a művet mintegy keretbe foglalva cselekvésre szólítja fel a perifériára szorult nemzetek és nyelvek fordítóit helyzetük megváltoztatására. Blanchot (1971) *Translating* című provokatív esszéjére utalva megfogalmazza, hogy a fordítás nem „alsóbbrendű” az eredetinel, hanem egy állandó változásban lévő szöveg, egy „text in transit”, a fordító pedig a nyelvi és kulturális különbségek megjelenítője, aki vagy megadja magát vagy ellenáll az asszimilációnak. Az ellenállás pedig autonómiát feltételez a fordítási folyamatban. Az angol nyelvű fordítás elméletét és gyakorlatát, legalábbis Dryden óta, Venuti szerint mindig is a folyékonyág elvének való megadás jellemezte, mégsem hiábavaló az alternatív stratégiák felkutatása, hiszen az anglo-amerikai kultúrával szemben csak egy sokkal öntudatosabb és nagyobb önkri-

tikával bíró fordítási gyakorlat szállhat sikra.

A *The Translator's Invisibility* nem könnyű olvasmány, de feltétlenül ajánlom mindazoknak a gyakorló fordítóknak, akik mint magam is, többet szeretnének megtudni a műfordítás jelenleg elfogadott elveinek kialakulásáról, a tudományág történetéről. Áttekintő jellegével egyedülálló mű ezidáig és a hagyományostól, az anglo-amerikai normáktól való elrugaszkodásra ösztönző hangvételével úgy vélem minden műfordító számára *simpatico*.

Osimo, Bruno

Corso di traduzione. Prima parte – Elementi fondamentali

(Modena: Guaraldi, 2000. 309 pp.)

Pollmann Teréz

Bruno Osimo az olasz könyvpiacra fellelhető kevés fordítási-fordítástudományi szakkönyv közül többnek is szerzője. Milánóban fordításoktató a *Fondazione Scuole Civiche* Fordító és Tolmács tanszékén. Számítalan fordítása jelent meg a klasszikus orosz szerzőktől kezdve Steinbeckig. A fordítási kurzus érdekessége, hogy Interneten is elérhető (www.wordtheque.com), sőt, először jelent meg a hálón, s később döntöttek a hagyományos forma mellett. A könyv 2000 novemberében jelent meg. Azóta a terveknek megfelelően más nyelveken is olvasható az Interneten (angol, német, spanyol), és 2001 augusztusára már elkészült a második rész fele is. Az öt részesre tervezett kurzus felépítése a következő:

1. rész: *Elementi fondamentali* (Alapismeretek)
2. rész: *Percezione* (Percepció)
3. rész: *Produzione* (Produkción)
4. rész: *Strumenti* (Segédeszközök)
5. rész: *Ricezione* (Fogadtatás)

A fordítói tanfolyam anyagának ilyenformán a fordítói tevékenység időbeliségét követő részekre bontása jó megoldásnak tűnik. Egyedül a segédeszközök helyét kérdőjelezném meg: nem kellene-e az alkotó fázis előtt, vagy azzal szerves egységben tárgyalni?

A bemutatandó könyv, a tanfolyam első része, alapismereteket kíván nyújtani. Mi számíthat alapismeretnek egy (leendő) fordító számára? Véleményem szerint a szerzőnek nem mindig sikerült a megfelelő helyen meghúzni a határt. Sok olyan fejezetet tartalmaz a könyv, ami inkább egy fordításkutató érdeklődésére tarthat számot. Klaudy Kingánál olvashatjuk (Klaudy 1996: 144), hogy általános fordításelméleti kérdések nem közvetlenül alkotják a fordítóképzés részét. Általános (*general*), nem pedig specifikus (*partial*) kérdéseket tárgyal Bruno Osimo. Ez teszi lehetővé, hogy több nyelvű olvasótáborra számíthat, ugyanakkor, másik következményként, nem tud biztosítani kellő mennyiségű szemléltető szöveget az elmélet megvilágítására. Osimo nagy teret szán olyan határtudományok eredményeinek a bemutatására, mint a pszicholingvisztika, a kommunikációelmélet, a szemiotika.

A könyv megőrzi az anyag Internetes felépítését, 40 didaktikai egységből áll. Az első két rész az ISO 2384 szabványt mutatja be 14 oldalon keresztül. Ezt az információt ajánlatosabb lenne függelékben elhelyezni, mivel a (leendő) fordító valószínűleg átlapozza.

A harmadik leckében elérünk a tanfolyam lényegi részéhez. A szerző elhatárolja egymástól a fordítás két, gyökeresen eltérő típusát: a nyelvelsajátításra szolgáló, iskolai fordítást (tanfordítás), és a fordító által egy szöveg létrehozása céljából végzett fordítást (valódi fordítás). A nyelvtanulók gyakran mesterségesen szerkesztett, vagy összeválogatott szövegekkel dolgoznak, a fordítójelöltek csak „valódi” szövegeket fordítanak. Az ebből fakadó különbségeket három pontban foglalja össze a szerző. (1) A tanfordítás megoldásai értékelhetőek a tanár által jó és rossz

minősítéssel. A valódi fordításnál a kontextus és a kotextus különböző értelmezési lehetőségeket nyújt. (2) A tanfordítás fő eszköze a kétnyelvű szótár, amire a fordító csak korlátozottan támaszkodhat. (3) A nyelvtanuló fordításának a célja a megértés bizonyítása a tanár számára, a fordító célja, hogy a lefordított szövegeit használják (olvassák, hallgassák).

Ezután több részen keresztül a pszicholingvisztika eredményeire támaszkodik a szerző. A fordítást, mint tevékenységet, tágan értelmezi. Az anyanyelv-elsajátítás folyamatán keresztül bemutatja, hogy a verbális nyelvi kifejezés tulajdonképpen minden formájában fordítás, mert az ösztönös, „szubverbális” gondolatokat és érzelmekeket integrálja, strukturálja. A verbális nyelvezet szegényesebb, kevésbé kifejező, mint a mentális, amit Umberto Eco kognitív típusúnak nevez, Vigotszkij belső nyelvnek.

A tizedik leckétől – Jakobsont idézve – részletesen bemutatja a verbális kommunikáció hat fő elemét a hozzájuk tartozó funkcióival. A kontextus alapvető, *referenciális* funkciójú. A feladót *érzelmi*, míg a címzettet meggyőző (*conative*) funkció jellemzi. Az üzenethez *poétikai* funkciót rendel (prózánál ez lehet másodlagos is), a kontaktushoz kapcsolattartót (*phatic*). A nyelv mint kód *metanyelvi* funkciót tölt be. A fordítástudomány megszületésének a folyamatában **Jakobson** 1959-es tanulmányát (*On Linguistic Aspects of Translation*) sorsdöntő fontosságúnak tartja Osimo. Jakobson forradalmian új felfogását – kis túlzással – a ptolemaioszi világgép kopernikuszi világgéppel való felcseréléséhez hasonlítja: a fordításkutatás nem a nyelvészet marginális területe, hanem a „Nap”, ami körül kering a nyelvészet. A fordítást tágan értelmezi. Egy szó jelentését úgy definiálja, hogy az tulajdonképpen a szó más szavakra való fordítása. A nyelvi jelek fordításának három módját különbözteti meg: intralingvális, interlingvális, interszemiotikus. Jakobson egy másik tanulmányából idézve a grammatikai különbségek okozta fordítási problémákról szól, a hűség (de mihez?) alapkérdésről.

A következő leckékben Peeter **Torop**, a Tartui Egyetem tanára, a szemiotika kutatója kap nagy szerepet. 1995-ben írta a *Totalnij perevod* című könyvet, ami olaszul *Traduzione totale* címen 2000-ben jelent meg Bruno Osimo fordításában. A „totális” jelző arra vonatkozik, hogy mindenféle fordításban közös a fordítás folyamata, mint mentális tevékenység, s csak a fordítási problémák teljes körű vizsgálata hozhat tudományos eredményt. Másrészt azért „totális”, mert szükség van egy egységes kutatási módszertanra a fordítástudomány területén. A fordítástudomány középpontjában a fordítás folyamatának kell állnia, ami bármilyen típusú fordításra érvényes, univerzális modell.

Torop több típusú fordítást különböztet meg. (1) *Textuális* fordítás, azaz egy szöveg „átfordítása” másik szöveggé, ami megvalósulhat egy nyelven belül is. (2) *Metatextuális* fordítás, azaz egy szövegnek nem egy másik szöveggé „átfordítása”, hanem egy másik kultúrába helyezése. Szintén lehet egy nyelven belüli vagy nyelvek közötti. (3) *Intertextuális* fordítás, amelynek a magyarázatához Lotman „szemioszféráról” szóló tanulmányát hívja segítségül. A kulturális univerzum egy organizmushoz hasonló, melynek elemei sem térben, sem időben nem izoláltak, kölcsönösen hatnak egymásra. (4) *Intratextuális* fordítás, amely hasonló az előzőhöz, de a szerző egy művén belüli (tág értelemben vett) fordításait jelöli. (5) *Extratextuális* fordítás, azaz egy verbális szöveg nem verbálissá (pl. film) fordítása.

A fordítástudomány egyik kardinális kérdése a **fordíthatóság**, talán ezért szenteli a szerző ennek a témának a legtöbb részt: tíz leckét. Több nyelvész álláspontja felbukkan egy-egy bekezdés erejéig. Sapir szerint a *non-linguistic art* fordítható, a *linguistic art* nem. Quine különbséget tesz az otthoni nyelv (*native language*), és az otthoni nyelv (*home language*) között, aminek következtében az egyén a mindennapi életében állandó fordításra kényszerül. Ez vezet el a fordítás bizonytalanságának a gondolatához (*indeterminacy of translation*).

Chomsky mélyszerkezeti elmélete alapján fordítás mindig lehetséges, ez a koncepció azonban a tartalom szintjét a stílus szintjétől megkülönböztetve már csak az előbire érvényes. Az irodalmi fordítások kiemelése után még tovább szűkíthető a kör, s végül oda jutunk, hogy csak az Umberto Eco definíciója szerinti „zárt” szövegek, egyetlen interpretációt kínáló, konnotációmentes szövegek fordíthatók.

A fordíthatóság kérdése azonban nem csak nyelvészeti kérdés, hanem nagymértékben kulturális. Az eredeti szerzőjének ambivalens, poliszém megnyilatkozásaival kapcsolatban felmerül az explicitebb fordítás szükségessége, a félértesítés lehetősége, a veszteségek elkerülhetetlensége. Osimo egyetért Toroppal abban, hogy a fordítói tevékenység egyik feladata a kulturális neutralizáció elleni harc. Lotman vonatkozó gondolatai két leckét kaptak a könyvben, mivel ő alapította Tartuban a szemiotikai iskolát, amely nagy szerepet töltött be a fordítástudomány fejlődésében – véli Osimo. Elmélete a már említett szemioszférán alapul. Sohasem lehet mindent lefordítani, ez a garanciája a kulturális különbségek megőrzésének. Osimo a következő leckében is egy szemiotikus gondolatait tolmácsolja a fordíthatóság kérdéséről. Peirce szerint minden fordítás szubjektív interpretáció, ami időben változó, tehát nem is beszélhetünk „kész” fordításról – hacsak nem kereskedelmi szempontból.

A 31. leckével újra Torop munkásságának részletes bemutatásához érkezünk. A fordíthatóság kérdésének hat paraméterét tekinthetjük át a hozzájuk tartozó fordítói stratégiával. A hat terület: nyelv, kor, tér, szöveg, mű, politikai manipuláció. A nyelvvel kapcsolatban pl. köztudottan fordíthatósági problémát okoz a grammatikai kategóriák közötti különbség. Ehhez a „nacionalizálás” fordítói stratégiát rendeli, ami a célnyelvhez való igazítást jelent. A történeti kor okozta fordítói problémákra

az archaizálás, a szerző korának megjelenítésére a történelmi hitelesség lehet a követendő fordítói stratégia. A társadalmi háttér különbségeit „lokalizálás”-sal, a földrajzi tér eltéréseiből adódó problémákat „vizualizálás”-sal lehet megoldani, és így tovább.

Osimo a fordíthatósággal kapcsolatos, szerteágazó gondolatsorokat úgy foglalja össze, hogy a kérdésben nem lehet abszolút érvényes állítást tenni. A fordítónak egy adott közönség számára készült, **adott szövegben** felmerülő problémákat kell megoldania.

Az interszemiotikus fordításra is szán két leckét a szerző. A jelrendszerek közötti fordítás jól mutatja a bármely típusú fordításra érvényes tételt: nem lehet lefordítani **mindent**. A fordítónak tudatosan ki kell alakítania a dominanciák hierarchiáját, eldöntenie, hogy a szöveg fordíthatósága érdekében mely elemeket áldoz fel. Ez a magyarázata, hogy a lefordított szöveg visszafordítása során sohasem az eredetit kapjuk.

A kurzus egy gyakorlatias leckével ér véget, a fordítónak a társadalomban elfoglalt helyét mutatja be. A könyv végén pedig egy feleletválasztós teszt megoldásával mérhetik le megszerzett tudásukat a fordítójelöltek. A fordítási tanfolyam első részén szerzhető tudás javarészt elméleti ismeretekből áll. Remélhetőleg nem szegi az olvasó kedvét a sokszor nehezen érhető töménysége, a (leendő) fordító interlingvisztikai érdeklődésén messze túlmutató terjedelmessége. A következő részek (percepció, produkció) minden bizonnyal gyakorlatiasabbak lesznek, az olvasó közvetlenebbül profitálhat belőlük.

Ennek a könyvnek a bemutatására a volumene miatt vállalkoztam, valamint azért, mert irodalomjegyzékében, hivatkozásában a hazai szakbibliográfiákban nem szereplő neveket találtam. Minden új gondolat, új megközelítés tágíthatja a fordítástudomány horizontját.

HERMĒNEUS**Revista de traducción e interpretación****ISSN: 1139-7489-Nº 1/1999***Géró Györgyi*

A *Hermēneus* fordítás- és tolmácsoláskutatási folyóirat – a Valladolidi Egyetem Fordítási és Tolmácsolási Karának évente megjelenő periodikája –, címe azonban a hermeneutikára utal, és ennek megfelelően nyelvészeti, irodalmi és rokon humán tudományágak területéről közöl tudományos publikációkat, tanulmányokat, valamint rendszeresen publikál e témakörökben recenziókat. Hivatásos fordító és tolmácsképző oktatási intézmény lévén természetesen a műfordítási és műszaki – tudományos szakfordítási pályázatok díjnyertes pályamunkáit is közzéteszi, és fórumot biztosít kisebb terjedelmű műfordítások számára is.

A Valladolidi Egyetem 1995/96-ban indította soriai karán a fordító- és tolmácsképzést – a kiadvány megindulása évében az első évfolyam éppen végez –, de már 1993-ban is rendeztek ebben e kasztíliai városban kongresszust e témában, később több kurzust és szemináriumot, 1998-ban pedig nemzetközi konferenciatorlmácsolási szimpóziумot.

A kiadvány megjelenését a szakma nemzetközi és hazai képviselői is támogatták (a népes szerkesztőbizottság 52 tagú: 12-en külföldi egyetemekről meghívottak, a spanyol tagok pedig 13 egyetemet képviselnek), ez is mutatja, hogy a fordítástudomány fontos helyet foglal el a spanyol tudományos és oktatási közéletben.

Az oktatás és kutatás alapjait természetesen egy kiterjedt fordítási igény és piac teremti meg, José Antonio Cordon tanulmánya (*La traducción en Castilla y León – A fordítás Kasztília-Leónban*) éppen e piac kialakulásával és összetételével foglalkozik. Az 1970-es évek végétől a korábban Európától politikailag, kulturálisan elzárt Spanyolország felismerte a fordítás

fontosságát: részint, hogy bepótolja az elmulasztottakat, részint az UNESCO, majd az EU irányelveihez csatlakozva. Ennek köszönhetően itt a legmagasabb a fordítások aránya a kiadott könyvek számához képest a nyugat-európai országok között: minden negyedik kiadott könyv fordítás. Az országos átlagot tekintve az angol nyelvű és a szépirodalomé az első, a számok azonban tartományonként változnak. A cikk Kasztília-León tartomány sajátos helyzetét elemzi, amely a könyvkiadás szempontjából perifériusnak számít, az országos átlagot eltérően itt legtöbbet németből fordítanak és első-sorban vallási tárgyú műveket.

A fordításnak azonban vannak hagyományai, kiemelkedő korszakai. Ezek egyikét elemzi María Ángela Cerdá i Surroca: *„Modernisme” en Catalunya : traducción y divulgación* („Modernizmus” Katalóniában: fordítás és ismeretterjesztés). A katalán kultúra újjászületésének jelentős időszak a XIX–XX. század fordulója. Az európai kulturális élet minden új áramlata: a szimbolizmus, a wagnerizmus, a preraffaeliták különös jelentőséget kapnak. Nem csupán a realizmus, pozitívizmus meghaladását jelenti, hanem – a magyar kultúra reformkori fejlődéséhez hasonlóan – egyet jelentett a modern katalán irodalmi nyelv megteremtésével, az európai fejlődéshez való felzárkózással. A katalán írók, művészek, értelmiségiek így nem csupán autonóm alkotók, hanem egyben az európai kultúra közvetítői is: a francia, angol, német, olasz irodalom nagyjainak fordítói. E korszakot tekinti át a cikk az ekkor készült fordítások tükrében.

A fordítások egyes történelmi korszakokban túlmutatnak önmagukon és sajátos társadalmi funkciót töltenek be. Ennek különös példáját elemzi Juan José Lanero: *Eduardo Marquina y la autobiografía de Booker T. Washington: De esclavo a catedrático* című tanulmányában. Egy amerikai néger rabszolga századfordulón született életrajzi regényének spanyol fordítása jónak nem nevezhető, megjelentetésének célja deklaráltan manipulatív: azaz

példaadással kíván megoldási mintát adni a századelő elmaradt Spanyolországának társadalmi problémáira.

A próza- és versfordítás kérdéseinek is szentel egy-egy írást a kötet: Herrero Quirós: *Análisis estilístico y traducción literaria de textos en prosa* c. tanulmánya azokkal a nehézségekkel foglalkozik, amelyekkel a prózai szépirodalmi művek fordításakor találja szemben magát a fordító, aki a Peter Newmark-féle maxima szerint egyszerre akar eleget tenni a hűség és a kreativitás kettős követelményének. A kifejező fordítás létrehozásához nem elegendő csupán a tartalom átültetése, hiszen a stílus is a jelentés része, így annak visszaadása nélkül a mű jelentése sérül. A stílushordozók közül leglényegesebb tényezőként a szintaxist emeli ki, mely az író személyiségének organikus tartozéka, a másik pedig a fonoesztétikai komponens, ami létrehozza azt a „mögöttes melódiát”, mely egyik író megkülönbözteti a másiktól (Proust). A cikk szerzője a kifejező fordításhoz kínál stratégiákat.

A prózai fordítás nehézségei után Esteban Torre: *La traducción del Epodo II de Horacio* címmel a versfordítás buktatóit veszi sorra a *prózában vagy versben fordít-sunk verset* régi dilemmájának felelevenítésével. Horatius 2. epódosának két fordítását veti egybe: egy 1990-ben prózában készült változatot és Fray Luis de León XVI. századi költő verses művét, majd a verses megoldás szükségessége mellett téve le a voksot, saját fordítását ajánlja, mely mellett, hogy verses, a XVI. századinál nagyobb forma és szöveghűséget tart.

Mariano García-Landa: *Diario de intérprete* (Tolmácsnapló) c. írása egyike a kötet két tolmácsolással foglalkozó cikkének és a többivel ellentétben kifejezetten praktikus megközelítésű. Címéhez híven egy konferenciatolmács in situ naplójeljegyzései az EU mezőgazdasági minisztereinek egyik tanácskozásáról. A másik cikk Suzanne Ringler: *Sous le regard d'Hermès* hivatásos konferenciatolmács vallomása szakmájáról, amely ősi, Hermész öröksége, de a XX. és a XXI. század egységesülő

kultúrájában változatlanul érvényes és aktuális, és ugyanazt a követelményt támasztja művelőivel szemben: a különféle kultúrákban élés képességét.

A kötetet kezdő és záró tanulmány mintegy keretes szerkezetet alkot: mindkettőt Szent Jeromos alakjának, munkásságának szentelték. Miguel Ángel Vega Cernuda: *La labor traductográfica y la filosofía traductológica de San Jerónimo en su marco biográfico* (Szent Jeromos fordítói munkássága és fordítói filozófiája életrajzi megközelítésben) c. munkája felvázolja az egyházatya főleg leveleiből kirajzolódó életútját, az értelmiségi és fordító alakját. Levelei szerint kétféle szöveg fordításával foglalkozott: (a) görög profán szövegek egyházi szerzőktől, (b) a Szentírás. Mindkettő rendkívül fontos misszió volt, az első funkciója a közvetítés volt a kereszténység keleti és nyugati része között, mivel különböző értelmezések születtek a két oldalon. Szent Jeromos bibliafordítása, a *Vulgata*, a katolikus egyház hivatalos szentírása lett a tridenti zsinat után, az egész nyugati keresztény világ referencia-szövegévé vált. Jézus halála után alig 300 évvel a keresztény szent szövegeknek számtalan változata forgott közkézen. Ezek különbségeiből született sok eretnekmozgalom, ami a keresztény egység széthullásával fenyegetett. Integrált, egységes, normatív szövegre volt szükség: ez a Szent Jeromos-i Biblia jelentősége. Fordítói filozófiájának legteljesebb kifejtését a fordításelmélet magna chartájaként számon tartott 57. levélben találjuk. Eszerint kétféle fordítás létezik: az első a szavak súlyára és nem számára figyel, a második a kiinduló és célszövegek szó szerinti egyezésére ügyel. A kétféle fordítást kétféle szövegtípushoz rendeli: a szöveghűt a kultikus (szent) szövegekhez, az értelem szerintit a profán szövegekhez. (Ezzel megveti a modern szövegtipológia alapjait.) A tanulmány szerzője szerint a fordításnak ennél tovább kell mennie: a forrás- és célnyelvi szöveget egyaránt az ideális emberi nyelvi tudás és képesség mércéjéhez kell hasonlítani. Másik kritikai megjegyzése szerint szent szövegnek kel-

lene tekinteni az egyetemes kultúra klaszszikusainak szövegeit is – hiszen ezekben vajon nem az isteni lényeg mutatkozik-e meg?

Xaverio Ballester: *San Jerónimo: La letra que da la muerte, el espíritu que da la vida* (A betű, ami öl, a szellem, ami éltet) című tanulmányában Szent Jeromos személyiségével és fordítói művével foglalkozik levelei alapján. Ő az első, aki közvetlenül héberből (is) fordítja latinra a Szentírást. A két nyelv különbözőségei miatt különféle nehézségekkel kellett megküzdenie. A héber szövegben grafikus poliszémia, azaz írásképi többértelműség van, vagyis, egy szónak az írás sajátosságai következtében többféle olvasata is lehetséges. (Szent Jeromos szerint a görög és latin fordításokban sok az ebből fakadó félreolvasási hiba.) A latin szövegben ez a többértelműség nem élhetett tovább, az írás ezt nem engedte meg, egy bizonyos jelentés kiválasztása azonban egyet jelentett volna a Szentírás jelentésének egyszerűsítésével, elszegényítésével. További problémát jelentett, hogy a héber betűknek számértékük is volt, sőt, ezen felül még szimbolikus jelentésük is (pl. aleph=doctrina). Hogyan kompenzálta ezt a jeromos fordítás? A *Vulgatában* egy fontos reformot vezet be: a soronkénti tagolást felváltja a ma szokásos bekezdésenkénti értelmező felosztással. Ez a szerkezeti változtatás a betű felől a szellem, a jelentés felé terelte a figyelmet. A héber tulajdonnevek interpretálására egész életművében találunk példákat, nem vizsgálja ezek helyességét, egyszerűen összegyűjti az antik és a népi tradíciót. A több jelentésréteg visszaadására sajátos stratégiát alkalmaz: ez a tropológia, ami másodlagos olvasatot ad, elvezet a misztikus, rejtett jelentésig. Stratégiájának vázát a betű=halál, szellem=élet fogalompárok alkotják. A szellem természetesen a misztikus beszéd révén adhat életet elsősorban. A betű és a jelentés közötti összekötő fogalom a szó, erre épül a szellem, értelem. Szent Jeromos szentírás-magyarító módszere két fázisból áll: (1) szó szerinti (történeti), (2) szellem, értelem szerinti (tropologikus): ez a történetin alapul, és ez a valódi

olvasat. Az elemzés kimerítően, részletekbe menően jellemzi Szent Jeromos fordítói módszereit.

Jó szívvel ajánlhatjuk ezt a kiadványt mindazoknak, akik az angol és német nyelvű szakirodalmon túl kívánnak tekinteni, meg akarnak ismerkedni a spanyol nyelvterület sajátos problémáival, kutatói szárnypróbálgatásaival.

„Frontières et passages” Párizs, 2001. október 25–27.

Élthes Ágnes

„Frontières et passages” (Határok és átjárók) címmel három napos francia–magyar fordítási konferenciát tartottak 2001. október 25–27. között a párizsi INALCO (Keleti nyelvek és civilizációk országos intézete) szervezésében. A rendezvény vendőkei között említhetjük a Francia Kulturális Minisztériumot, a Magyar Kulturális Örökség Minisztériumát és a Budapesti Francia Intézetet. A konferenciának a párizsi Magyar Intézet rendkívüli vendégszeretettel adott otthont. A szervezőknek, Szende Tamás (INALCO) és Máté Györgyi (Pécsi Tudományegyetem) köszönhetően a konferencián közel negyven előadás hangzott el. A konferencia munkanyelve a francia volt. Az előadások a legváltozatosabb aspektusokból világitottak rá a fordítás elméleti, gyakorlati kérdéseire.

A konferencia tematikájában az irodalmi alkotások kontrasztív elemzése, a filozófiai művek fordításának kérdései, a műfordítók „kulisszatitkai”, a terminológia, a lexikográfia éppúgy helyet kaptak, mint a számítógépes nyelvészet, a kontrasztív nyelvészet avagy a fordítók és tolmácsok gyakorlati képzése, a tolmácsolás, a nyelvpolitika. Példaként említhetjük Gyergyai Albert fordításainak tipológiai elemzését (Kassai György, INALCO), József Attila egyik költeménye kapcsán a „pastiche” problematikáját a fordításban (Tverdota

György, MTA Irodalomtudományi Intézet), a két legújabb Madame Bovary-fordítás ismertetését (Bertrand Boiron, Université Paris III), az ófrancia irodalmi szövegek fordításának elméleti, gyakorlati problémáit (Szabics Imre, ELTE Francia Tanszék), Déry Tibor francia fordítójának bemutatását (Nyéki Lajos, INALCO), egy magyar teológus 1769-ből származó Voltaire-fordításának elemzését (Vörös Imre, ELTE Francia Tanszék), Molière fordítások értékelését (Bónus Tibor, Paris III), Karinthy franciára átültetésének különös nehézségeit (Diener Péter, Université Toulouse-le-Mirail), Kristóf Agota trilógiafordítását (Kovács házy Cecília, a Paris VII. doktorandusza), a műfordítók tudatalattijának megközelítését (Marie Vrinat-Nikolov, Budapesti Francia Intézet), Kőrösi Csoma Sándor nyelvezetének specifikumait (Bernard Le Calloch, kutató), Örkény István iróniájának francia átültetéseit (Bácskai Mihály, Szegedi Tudományegyetem), Eszterházy Péter franciára fordításának nehézségeit (Patricia Mongorgé és Joelle Dufeuilly, műfordítók), a műfordítás elméleti és gyakorlati kérdéseit (Zirkuli Péter, író), Nádas Péter francia és cseh fordításainak kontrasztív elemzését (Xavier Galmiche, Université Paris IV), a fordítás lehetőségeit a XVI. században (Máté Györgyi, Pécsi Tudományegyetem), a műfordító megérkezését a forrásnyelvi szövegtől a célnyelvi produktumig (Marc Martin, fordító), a magyar himnusz XIX. századi francia fordításait (Hanus Erzsébet, Pécsi Tudományegyetem), a magyar tulajdonnevek fordításának tipológiáját Szabó Magda regényeiben (Elisabeth Cottier-Fábián, Université Paris VII.), Balzac és Eugène Sue korai magyar fordításait (Martonyi Éva, Pázmány Péter Katolikus Egyetem), Racine Phaedrájából vett szövegrészlet öt magyar változatának összehasonlítását (Élthes Ágnes, Budapesti Műszaki-és Közgazdaságtudományi Egyetem), egy műfordítóműhely és készülő irodalmi antológia bemutatását, (Pascal Rollin, irodalomtörténész) az igeidők használatának kontrasztív elemzését egy Chateaubriand-

szövegrészlet alapján (Körmendy Mariann, Szegedi Tudományegyetem).

Az irodalmi alkotások fordításának elméleti és gyakorlati kérdései mellett a konferencián az alábbi témákról hallhattunk előadásokat: a passzív szerkezet tipológiája francia-magyar kontrasztív összehasonlításban (Sörös Anna, Université Paris X), a nyelvek közti interkulturális különbségekből adódó kötelező jellegű fordítói műveletek (Kóbor Márta, Pécsi Tudományegyetem), a fordító- és tolmácsképzés fő célkitűzései, elért eredményei (Kurián Ágnes – Suba Zsuzsa, ELTE Fordító-és Tolmácsképző Központ), a fordítástudomány a szótárszerkesztési, lexikográfiai tapasztalatok tükrében (Szende Tamás, INALCO), a fordítás paradoxonai a filozófiai művek fordítása kapcsán (Albert Sándor, Szegedi Tudományegyetem), a francia és magyar reklámszövegekben a meggyőzés eszközeinek vizsgálata (Varga Renáta, Université Grenoble III), az idiómák tipologizálása fordítási szempontok szerint (Oszetzky Éva, Pécsi Tudományegyetem), kultúrák találkozása, illetve eltérése a gasztronómiai terminológia kapcsán (Bernadette Nozorian, doktorandusz, INALCO), a nyelvek közti kultúrák, szituációs klisék, a nyelvi mentalitás különbözőségeiből adódó fordítói „akadályok” a gyakorló tolmács szemszögéből (Fáber András, tolmács, Nemzetközi Fordító-és Tolmácsképző, Műegyetem), az európai integráció által felvetett nyelvi, terminológiai problémák (Nagy Miklós, Szegedi Tudományegyetem), magyar-francia kontrasztív, számítógépes nyelvészeti kutatások ismertetése (Sándor Ágnes, Xerox Research Centre), átfogó kép glottopolitikai aspektusból a fordítói tevékenységről Magyarországon (Szépe György, Pécsi Tudományegyetem).

A konferencia munkanapjai 9.40-től 17.30-ig tartottak. Az egyes szekcióülések 20 perces előadásait rövid vita, majd kávészünet, illetve mindhárom munkanapon magyaros ételekből álló ebéd követte. A Magyar Intézet vacsorával egybekötött fogadáson is vendégül látta az előadókat.

A konferencia első napján a magyar irodalom francia kiadói és terjesztői kerekasztal-beszélgetésen találkoztak a közönséggel. Megtudtuk, hogy az utóbbi 10 évben erőteljesen megnőtt az érdeklődés a magyar irodalom iránt, a francia könyvpiacon megnőtt a magyar művek száma: az idei magyar kulturális évad alkalmából csaknem 40 franciára fordított alkotás kerülhet az olvasók kezébe, a kint élő és hazai műfordítóknak köszönhetően. Virág Ibolya (kiadó) elmondta, hogy Máray Sándor regényei elsöprő sikert aratnak a franciák körében. A kerekasztal-beszélgetés során felmerült, hogy a magyar irodalom

terjesztésének helyzetét a jövőben jelentős mértékben kellene javítani, például könyvesbolt létesítésével a Magyar Intézetben, vagy Párizs valamely forgalmas helyén.

Az előadások szövege, Actes du Colloque, várhatóan a tavasz folyamán megjelenik.

Ez úton mondok köszönetet valamenyny résztvevő nevében a konferencia szervezőinek, akik a Hungarofest által rendelkezésünkre bocsátott repülőjegyekkel és kinti költséghozzájárulással is komoly mértékben segítettek abban, hogy e rangos rendezvényen részt vehessünk.

Gyömörey Erzsébet-Nyikulina Nagyezsda

Orosz–magyar nyelvi kalauz

(Lexikai változások és újdonságok a mai orosz nyelvben)

A szótár mintegy 3500 lexikai egységet ölel fel a mai orosz nyelvű nyomtatott és elektronikus sajtótermékek szókincséből. Rendhagyó és felhasználóbarát jellege abban áll, hogy a szavakat és kifejezéseket fellelt szövegkörnyezetükkel együtt mutatja be, és nemcsak a szavak hangsúlyát, ha szükséges, nemét és ragozhatóságát, hanem kiejtését is jelöli. Jelentős arányt képviselnek az üzleti élet, az informatika, a környezetvédelem és a szórakoztatóipar szókincsének újdonságai.

A nyelvtudomány művelői, gyakorló és leendő nyelvtanárok, üzletemberek, tolmácsok, fordítók, idegenvezetők és nyelvtanulók egyaránt haszonnal forgathatják.

Terjedelem: 300 oldal

Ár: 2990 Ft

Kiadó: Nemzetközi Üzleti Főiskola

Kapható az ország egész területén a Bibliofil-hálózat könyvesboltjaiban, Budapesten a Pólus Centerben. Megrendelhető a Kiadónál:

Nemzetközi Üzleti Főiskola,

1021 Budapest, Tároगतó út 2-4. E-mail: SCHOOL@TECH.IBS-B.HU

Általános útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára

A *Fordítástudomány* szerkesztősége tanulmányokat vár a tágon értelmezett fordítástudomány, azaz az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből.

Általános tudnivalók:

1. A tanulmányok kívánatos terjedelme: 10–15 oldal (25 000–40 000 betűhely).
2. A könyv, folyóirat és szoftver ismertetések, valamint a konferencia-beszámolók kívánatos terjedelme: 3–4 oldal (7500–10 000 betűhely).
3. A tanulmányok nyelve: magyar.
4. A tanulmányokból derülni kell világosan, hogy melyek a szóban forgó témában eddig elért hazai és nemzetközi eredmények, és melyek a tanulmány írójának saját kutatásai, saját eredményei.
5. A recenzió az ismertetésen kívül tartalmazzon kritikai mozzanatot, perspektívát, tartson szem előtt valamilyen hipotetikus olvasótábort, szóljon hozzájuk, legyen jelen benne a recenzens személye és gondolatai.
6. Minden tanulmány vagy recenzió tartalmazza a tanulmány szerzőjének elérhetőségi adatait (név, postai cím, telefon, fax, e-mail), valamint munkahelyét.
7. Ha szóban elhangzott konferencia-előadás írott változatáról van szó, kérjük lábjegyzetben az előadás helyét és idejét, valamint a konferencia nevét pontosan feltüntetni.
8. Minden tanulmányt mágneslemezen kérünk, 1 nyomtatott példányt mellékelve.
9. Minden tanulmányhoz **angol nyelvű** összefoglalást kérünk fél oldal (kb. 1000–1200 betűhely) terjedelemben.

Formai követelmények:

- Betűtípus és nagyság: Times New Roman CE 12
- Sortávolság: 1
- 1 oldal: kb. 2500 betűhely
- Főcím középre zárva: félkövér (bold), kisbetű Times New Roman CE 16-os
- Szerző neve középre zárva: kurzív (italic) kisbetű Times New Roman CE 14-es
- Első (1.) címfokozat: félkövér (bold)
- Második (1.2) címfokozat: félkövér (bold)
- Harmadik (1.2.1) címfokozat: kurzív (italic)
- Értelmi kiemelések: félkövér (bold)
- Nyelvi példák szövegen belül: kurzív (italic)
- Kiemelés nyelvi példákban belül: kurzív és félkövér (italic, bold)
- A szövegtől elkülönülő nyelvi példákat kérjük folyamatosan számozni
- Ábrának és táblázatnak legyen száma és címe (fölül, közepen)
- A fényképezendő (kicsinyítendő) ábrákat kérjük külön lapon (is) mellékelni
- Könyvcím vagy folyóiratcím szövegen belül: kurzív (italic), nem kell lefordítani
- Szakszövegből vett idézetek maradhatnak eredeti nyelven, de ha lefordítjuk őket, fel kell tüntetni a fordító nevét, ha a szerző maga a fordító, ezt lábjegyzetben közölje
- Szépirodalmi idézetek esetében meg kell keresni a megjelent fordítást, és a szerző neve, a fordítás kiadásának éve és az oldalszám után fel kell tüntetni a fordító nevét. (pl.: Rilke 1983: 69. Rónay György fordítása)

Hivatkozási útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára

Kérjük, hogy a FORDÍTÁSTUDOMÁNY számára készült tanulmányok tartalmazzák a hazai és nemzetközi kutatási előzményeket, a kutatás jelenlegi állását az adott területen, és világosan derüljön ki belőlük, hogy melyek a szerző saját kutatáson alapuló új eredményei.

1. Hivatkozás a folyamatos szövegen belül:

- ha általában idézünk: szerző és évszám (Nida 1964);
- ha szó szerint idézünk – akár szakirodalmi akár szépirodalmi műből: a szerző neve után következzen az évszám, majd az oldalszám (Nida 1964: 411);
- megjegyzés: a szerző neve után nem kell vessző;
- megjegyzés: csak a vezetéknev kell.

2. Hivatkozás a szövegtől elkülönítve:

- ha az idézet 40 szónál hosszabb, különítsük el a folyó szövegtől: előtte, utána egy sort hagyjunk ki, és jobbról is, balról is dupla margót hagyjunk.

3. Hivatkozás feloldása az irodalomjegyzékben:

- az irodalomjegyzék (**Irodalom**) csak azokat a szerzőket tartalmazza, akikre a szövegben utalás történt, ha a cikkíró valamilyen oknál fogva (pl. új tudományterület) olyan könyvcímeket is meg akar adni, amelyekre nem hivatkozott, akkor ezt *Ajánlott irodalom* címszó alatt teheti meg;
- a nyelvi adatok forrását külön irodalomjegyzékben kell közölni (*Források jegyzéke*);
- a hivatkozások a szerzők vezetékneve szerint betűrendben kövessék egymást (nem kell számozni).

4. Ha könyvre hivatkozunk:

- szerző vezetékneve, majd a keresztnév kezdőbetűi: Nida, E.A.;
- ezután jön az évszám, utána pont: Nida, E.A. 1964;
- ha a szerzőnek abban az évben több műve volt: Nida, E.A. 1964a;
Nida, E.A. 1964b;
- ha két szerző van: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969;
- ha három vagy több szerző van, lehet rövidíteni: Nida, E.A. et al. (et alias – és mások);
- az évszám után jön a cím, ha önálló mű címe, akkor kurziválva: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*;
- a könyv címe után jöjjön a megjelenés helye, és utána kettősponttal a kiadó: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.

5. Ha folyóiratcikkre hivatkozunk:

- ha folyóiratban jelent meg a tanulmány, akkor nem a tanulmány címét kell kurziválni, hanem a folyóirat címét: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr*;
- folyóiratcikknél továbbá fontos megjelölni az évfolyamot, a számot és a pontos oldalszámot: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr*. 112. évf. 3. 305–314.

6. Ha tanulmánygyűjteményre hivatkozunk:

- ha tanulmánygyűjteményben jelent meg a cikk, fontos megjelölni a tanulmánykötet címét (előtte In:), és a szerkesztőt vagy a szerkesztőket utána zárójelben (ed.),

- (eds.), (hrsg.), (szerk.): Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins;
- tanulmánygyűjtemény esetén fontos megjelölni a tanulmány oldalszámát a köteten belül: Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250;
  - több szerkesztő esetén is megtehetjük azt, hogy csak az elsőt írjuk ki, és utána írjuk, hogy et al. (és mások): Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. et al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250;
  - ha ugyanabból a tanulmánygyűjteményből több tanulmányra is hivatkozunk, nem kell minden alkalommal a teljes bibliográfiát megadni, csak rövidítve: Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. et al. (eds.) 233–250;
  - ilyenkor a tanulmánygyűjtemény pontos adatait csak egyszer kell megadni, az első szerkesztő vezetékneve szerinti betűrendben: Baker, M. et al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins.

7. Ha megjelent konferenciakötetre hivatkozunk:

- járjunk el ugyanúgy, mint a tanulmánykötet esetén. Ne a konferencia helyét, idejét és címét tüntessük fel, hanem a **megjelent kötet** címét, szerkesztőjét, a megjelenés helyét, a kiadót és az oldalszámot: Ujszászi Zs. 1991. *Grammatikai transzformációk Károlyi Amy Emily Dickinson fordításaiban*. In: Székely G. (szerk.) *Az Első Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia Előadásai* II. kötet. Nyiregyháza: BGYTF. 760–763.

8. Ha elhangzott (írásban nem megjelent) konferencia-előadásra hivatkozunk:

- ebben az esetben a szerző neve, az évszám, és az előadás címe után írjuk azt, hogy Elhangzott: ... és ezután következzenek a konferencia adatai a következő sorrendben: a konferencia címe, rendező intézménye, helye és ideje: Klaudy K. 1998. *A magyar fordítástudományi terminológiáról*. Elhangzott: *A nyelv, mint szellemi és gazdasági tőke*. VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola. Szombathely. 1998. április 14–17.

9. Lábjegyzetek:

- lábjegyzeteket csak az alábbi esetekben használjunk:
  - (1) ha a tanulmány címéhez kívánunk megjegyzést fűzni (pl. ha a tanulmány részlet egy készülő könyvből, vagy ha a tanulmány írott változata egy konferencia-előadásnak stb);
  - (2) ha a tanulmány szerzője saját fordításában ad meg valamely idézetet.

10. Szövegvégi jegyzetek:

- a tanulmány tartalmi részéhez kapcsolódó megjegyzéseket ne lábjegyzetben, hanem **szövegvégi** jegyzetben közöljük. A szövegben felső indexszel folyamatosan számozzuk a megjegyzéseket kívánó helyeket, és a tanulmány végén **Jegyzetek** címszó alatt fejtjük ki megjegyzéseinket részletesen.

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

2000. II. évfolyam, 1. szám

Fordítás (elméleti kérdések)

Kohn János

Párhuzamos szövegek számítógéppel segített elemzése a fordításoktatásban (2. rész)

Cs. Jónás Erzsébet

Csehov a mai magyar színpadon

Valló Zsuzsa

A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák

Empirikus kutatás

Gálosi Adrienne

Értelmezési stratégiák megfigyelhetősége a visszafordítás módszerének segítségével

Kóbor Márta

Az értelmezés jelentősége a kultúráközvetítésben

Tolmácsolás

Szabari Krisztina

Körkép a konferenciatolmácsolásokról Magyarországon egy felmérés tükrében

A fordítás oktatása

Dróth Júlia

A fordítási egység és a szöveg tagolása a fordítás oktatásában

Olvassuk újra a klasszikusokat

Albert Sándor

A modern francia fordítástudomány megalapítója: Georges Mounin (1910-1993)

Szemle: könyvek, konferenciák, szakmai gyakorlat

Szabó Csilla (Roderick Jones:

Conference Interpreting Explained)

Hollósi Katalin (Nagyezsda

Rjabceva: Információs folyamatok és gépi fordítás)

Dróth Júlia (Christiane Nord:

Translating as a Purposeful Activity, Malcolm Coulthard: An Introduction to Discourse Analysis)

Sohár Anikó (CETRA)

Volford Katalin (Európai Parlament)

Wirth Eszter (Európai Bizottság Fordítási Szolgálat)

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

2000. II. évfolyam, 2. szám

Fordítás (elméleti kérdések)

Albert Sándor
Filozófiai szövegek fordítása (1.rész)

Forgács Erzsébet
Az ambiguitás mint szövegkonstituáló elem. A nyelvi játékok fordíthatóságáról

Empirikus kutatás

Károly Krisztina, Árvay Anett,
Edwards Melinda, Fekete Hajnal,
Kolláth Katalin, Tankó Gyula
A szövegkohézió mérése a vizsgafordítások értékelésében

Tolmácsolás

Szabari Krisztina
A konzekutív tolmácsolás értékelése

G. Láng Zsuzsa
Az "European Masters in Conference Interpreting" (EMCI) program ismertetése és magyarországi adaptálása

Krónika

Hidasi Judit
Emlékezés Mikó Pálnéra (1920-1999)
Mikó Pálné
Rendhagyó gondolatok egy rendhagyó szótárról (Bart István: Angol-magyar kulturális szótár)

Folyóiratszemle

Balaskó Mária
META- 43. évfolyam, 2.szám
L'approche basée sur le corpus/
The Corpus-Based Approach

Könyvszemle

Horváth Ildikó
Gile, Daniel: Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training

Wallendums Tünde
Shuttleworth, Mark & Cowie, Moira: Dictionary of Translation Studies

Kovács Judit
Flotow, Luise von: Translation and Gender

Papp Vanda
Newmark, Peter: A Textbook of Translation

Manzné Jäger Mónika
Stolze, Radegundis: Übersetzungstheorien: Eine Einführung

Szóka Bernadette
Ammann, Margaret: Kommunikation und Kultur: Dolmetschen und Übersetzen heute

Kiss Mónika
Maillot, Jean: La traduction scientifique et technique

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

2001. III. évfolyam, 1. szám

Fordítás (elméleti kérdések)

Albert Sándor

Filozófiai szövegek fordítása (2. rész)

Pápay Vilma

Új irányzatok az explicitáció kutatásában

Tolmácsolás

Németh Dezső és Pléh Csaba

Nyelvfeldolgozás, munkaemlékezet és fordítás

G. Láng Zsuzsa

A memória szerepe a tolmácsolásban

Fordítási piac és fordítóképzés

Szabari Krisztina

A fordítók minősítése és a fordítói piac

Konferenciák, tanfolyamok

Sándor Claudia

Fordítástudomány 2001. Tudományos konferencia és FTK öregdiák találkozó. Budapest, 2001. március 22–23.

Szabari Krisztina

Translation and Interpretation in Science and Technology: Models, Methodology and Machine Support. Saarbrücken 2001. március 15–17.

Sükösd Erzsébet

“Interpreting - The Changing Landscape” – 5th SCIC-Universities Conference. Brüsszel, 2001. február 5.

Szabari Krisztina

Quality in Conference Interpreting. Spanyolország, Almunecar, 2001. április 19–22.

Rózsa Viktória

Tolmácsolás a londoni Westminster Egyetemen

Könyvszemle

Wallendums Tünde

Wilss, Wolfram: Übersetzungsunterricht. Eine Einführung

Kegyessné Szekeres Erika

Gerzymisch-Arbogast, Heidrun & Mundersbach, Klaus: Methoden des wissenschaftlichen Übersetzens

Dékány Edit

Kautz, Ulrich: Handbuch Didaktik des Übersetzens und Dolmetschens

Stanitz Károly

Larson, Mildred: Meaning-based Translation: A Guide to Cross-language Equivalence.

Zank Ildikó

Hatim, Basil & Mason, Ian: Discourse and the Translator

Kovács Judit

Wadensjö, Cecilia: Interpreting as Interaction

Lehmann Magdolna

Øverås, Linn: In Search of the Third Code

Geró Györgyi

Lugris, Alberto Álvarez & Ocampo, Anxo Fernández (ed.): Anovar/Anosar: Estudios de traducción e interpretación

Demeter Éva

Ulrych, Margherita: Translating Texts: from Theory to Practice

European Masters diploma az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központjában

Európai egyetemek konzorciumot hoztak létre az emelt szintű tolmácsképzésért

2001. május 30-án, Brüsszelben 15 európai egyetem, köztük a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem részvételével, ünnepélyes keretek között megalakult az a konzorcium, amely a jövőben **European Master's típusú posztgraduális konferencia-tolmács-képző kurzusokat** működtet, Európa 15 országában. A kétszemeszteres, posztgraduális képzés közösen kidolgozott tanterv és követelményrendszer alapján, nemzetközi oktatógárda és vizsgabizottságok bevonásával folyik majd, és a sikeres vizsgázók a hazai képesítő bizonyítvány mellett megszerezhetik a közös európai diplomát is (*EMCI-Certificate*), amelyet a nemzetközi piacon a minőség garanciájának tekintenek.

A konzorcium tagjai már 1997–98 óta részt vettek abban az európai projektben, amelyet az **Európai Bizottság Tolmácsszolgálata** és az **Európai Parlament Tolmácsolási Igazgatósága** kezdeményezett, elsősorban annak érdekében, hogy megkönnyítse a csatlakozó országok nyelveinek bekapcsolását a képzésbe; továbbá, hogy egyre több európai országban biztosíthassa a nemzetközi szervezetek által is elismert, emelt szintű képzést. A konzorcium megalakulását követően a hangsúly még inkább a minőség biztosítására és további javítására kerül majd, amit tanár- és diákcserek, valamint közös kutatási programok is erősítenek: pl. távoktatási program és az idegen (közvetítő) nyelvekre való tolmácsolás oktatásának kidolgozása – ez utóbbi ugyanis a jelölt országok csatlakozása után elkerülhetetlenné válik.

EMCI konferenciatolmács-képzés Budapesten

Az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központja (ELTE FTK) két éve indította első **European Master's in Conference Interpreting (EMCI) típusú, konferencia-tolmács-képző kurzusát**. A kurzus két szemeszterből áll, amelynek végére a jelöltek tökéletesítik az ún. „nagyszakaszos” konszekutív tolmácsolási technikát (5-6 perces, nyilvánosság előtt tartott beszédek tolmácsolása egyben, jegyzetelés segítségével), és elsajátítják a szinkrontolmácsolási technikát (10-15 perces beszédek folyamatos tolmácsolása, tolmácskabinból). Mivel a kurzus európai szakirányú, a tematikában nagy súlyjal szerepelnek az európai integrációval kapcsolatos témák. A kurzus elvégzéséhez szükséges óraszámot a partneregyetemek egységesen 400 tanórán és 600 óra egyéni gyakorlásban szabták meg (egy aktív és egy passzív idegen nyelv esetén).

Milyen jelentkezőket várnak?

Az ELTE FTK tapasztalatai szerint a rendkívül magas követelmények miatt azoknak a jelölteknek van esélyük ilyen rövid idő alatt a kurzus sikeres elvégzésére, akik már

- korábban elsajátították a konszekutív tolmácsolás alapjait (pl. valamilyen posztgraduális kurzus keretében), vagy
- rendelkeznek megfelelő tárgyalási tolmácsolási gyakorlattal.

Ezért a gyakorlattal nem rendelkező jelöltek számára azt ajánlják, hogy az EMCI konferenciatolmács-képző kurzus előtt végezzék el az **ELTE FTK egyéves szakfordító- és (tárgyalási) tolmácsképző kurzusát** (600 óra), amelynek során elsajátíthatják a konszekutív tolmácsolás alapjait, valamint a későbbi munkához nélkülözhetetlen háttérismereteket (országismereti, jogi, gazdasági, európai ismeretek, nemzetközi szervezetek, konferenciaterminológia, fordítás- és tolmácsoláselmélet). A kurzus sikeres elvégzésével **szakfordító- és/vagy tolmács képesítést** szerezhetnek (A-B nyelvi kombinációkban), és az utóbbi birtokában jobb eséllyel pályázhatnak a konferenciatolmács-képző kurzusra.

Az EMCI-kurzusra közvetlenül is jelentkezhetnek azok, akik korábban már részt vettek valamilyen szervezett tolmácsképzésben, vagy tárgyalási tolmácsolási gyakorlattal rendelkeznek.

Az EMCI konferenciatolmács-képző kurzusra való jelentkezés előfeltétele:

- felsőfokú végzettség (a gazdasági, üzleti, jogi, európai uniós ismeretek kifejezetten előnyt jelentenek);
- legalább egy, széles körben használt európai nyelvből közel anyanyelvi szintű értési és beszédkészség („B”, azaz aktív nyelv: jelenleg angol, német, francia lehet);
- kívánatos, hogy a jelentkezők legalább még egy európai nyelvet ugyancsak kiválóan értsenek („C”, azaz passzív nyelv: jelenleg angol, német, francia és spanyol – de megfelelő számú jelentkező esetén más európai nyelv is lehet). Átmeneti könnyítésként kivételes esetben eltekinthetünk a „C” nyelvtől, de később pótolni kell e hiányosságot;
- konszekutív tolmácsolási alapismeretek (legalább B-A, A-B nyelvi kombinációban).

A jelentkezők a kurzus megkezdése előtt írásbeli és szóbeli alkalmassági vizsgát tesznek. A képzés során tanulmányutat tehetnek Brüsszelbe, az európai intézményekben folyó munka jobb megismerése érdekében. Rövid (kéthetes) diákcsera programokra is pályázhatnak, a partneregyetemeken folyó képzés megismerése és nyelvtudásuk fejlesztése céljából. A képzés anyanyelvű előadók, hazai és nemzetközi intézményeknél dolgozó hivatásos tolmácsok és szakképzett, tapasztalt tolmácsstanárok bevonásával történik. A jelöltek nemzetközi vizsgabizottság előtt tesznek képesítő vizsgát, amelynek sikeres letétele esetén nemcsak „**okleveles EU szakirányú konferenciatolmács**” képesítést kapnak, hanem megkaphatják a „**European Master’s in Conference Interpreting**” bizonyítványt is, amely jelenleg a legmagasabb szintű, konferenciatolmácsolási képesítést igazoló okirat.

A felvételt nyert jelentkezők azonnal megpályázhatják az **Európai Bizottság Tolmácsszolgálatának ösztöndíját**. A sikeres pályázók az elmúlt két évben 1000-1500 EURO ösztöndíjban részesültek.

Információ: G. Láng Zsuzsa – Tel: 3955773 E-mail: zsuzsalang@hotmail.hu

CTI CENTRE for Modern Languages
University of Hull
Tel.: + 44 (0) 1482 466373
Fax: + 44 (0) 1482 473816
Email EUROCALL@hull.ac.uk

The János Kohn EUROCALL Scholarship

The János Kohn Scholarship commemorates and celebrates the life and work of János Kohn, a highly valued and respected EUROCALL colleague who died in March 1999.

The annual scholarship enables young Hungarian teachers or researchers to participate in a EUROCALL conference by providing funds to cover travel costs to and from the conference, accommodation and meals at the conference, and the registration fee. The Scholarship may not be held more than once by the same person.

Candidates permanently based in Hungary, with a background and interest in computer-assisted or technology-enhanced language learning are invited to apply before the deadline of **31st January 2002** to attend EUROCALL 2002 at the University of Jyväskylä, Finland – for further information see <http://www.eurocall.org>

Applicants should provide brief details including name, address (including e-mail if possible), academic qualifications and current occupation, together with a short statement (between 500 and 1,000 words in English, French or German) in support of their application for the Scholarship. As the predominant language of EUROCALL conferences is English, candidates will need to provide evidence of competence in English.

The EUROCALL Academic Panel will inform candidates of their decision **by 30 April 2002**. Candidates who wish to offer a Paper, Show and Tell or Poster should submit this separately in accordance with the information on the conference website. The decision on whether or not to accept the submission will not affect the decision regarding the Scholarship.

Please send your application, preferably by e-mail as an rtf file to Mrs June Thompson, Secretary, EUROCALL, the Language Institute, University of Hull, Hull HU6 7RX, tel +44 (0)1482 466373, fax +44 (0)1482 473816, e-mail EUROCALL@hull.ac.uk

All applications will be acknowledged by e-mail.

KONFERENCIANAPTÁR

2002. MÁRCIUS 14–16.

Textology and Translation. The 4th Euroconference on Text and Translation

Színhely: Prága, Cseh Köztársaság

Szervező: Saarland University, Charles University, Aarhus Business School

Információ: www.euroconferences.info, or at H.Gerzymisch@mx.uni-saarland.de, jettmar@ff.cuni.cz. (postal address: Universitaet des Saarlandes (FR 4.6), Postfach 151150, D-66041 Saarbruecken; Tel.: 0049/681 3024248, Fax: 0049/681 3026307).

2002. JÚNIUS 1–3.

Ethics, Education, Experience & Earnings

Elements in the multidimensional world of translation & interpreting

Színhely: Auckland, Új Zéland

Információ: Henry Liu Fax:+64 9 5291138.

E- mail: liu@ihug.co.nz Web page: <http://www.geocities.com/nzsti>

2002. SZEPTEMBER 19–21.

Translation Targets. The 10th International Conference on Translation and Interpreting

Színhely: Prága, Cseh Köztársaság

Szervező: Institute of Translation Studies, Charles University, Prague.

Információ: <http://utrl.ff.cuni.cz>, or Zuzana Jettmarova at jettmar@ff.cuni.cz (postal address: Hybernska 3, CZ-110 Praha 1, Czech Republic; Tel.:004202/21619513, Fax: 004202/24217965).

2002. SZEPTEMBER 27–29.

Traduire au XXIème siècle : tendances et perspectives

Translating in the 21st century: trends and prospects

Színhely: Thessaloniki, Görögország

Szervező: Department of Translation of the School of French Language & Literature at the Aristotle University of Thessaloniki, Greek Applied Linguistics Association (GALA)

Információ: Aristotle University of Thessaloniki, School of French Language & Literature, Department of Translation, Thessaloniki, 54006, Greece.

Tel.: 997523 –997484 – 997538 – 997512 – 997528 Fax: 997522 – 997529

E-mail: trad2002@frl.auth.gr Web page : www.frl.auth.gr/trad2002.htm

2002. OKTÓBER 23–25.

Colloquium on Interdisciplinary Relationships in Translation Studies

Színhely: Isztambul, Törökország

Szervező: Yildiz Technical University

Információ: sunduzkasar@yahoo.fr

2003 JÚLIUS 23–25.

Corpus-Based Translation Studies

Színhely: Pretoria, Dél-Afrika

Szervezők: Department of Linguistics (Translation Studies). University of South Africa & Centre for Translation & Intercultural Studies, UMIST (University of Science & Technology in Manchester)

Információ: Alet Kruger or Kim Wallmach, Department of Linguistics (Translation Studies), University of South Africa, P O Box 392, UNISA 0003, South Africa. Fax +27 12-429-3400; krulea@unisa.ac.za, wallmak@unisa.ac.za / www.umist.ac.uk/ctis / www.unisa.ac.za

Across Languages and Cultures

A Multidisciplinary Journal for Translation
and Interpreting Studies

Főszerkesztő: *Klaudy Kinga*

Tanácsadó szerkesztő: *Sohár Anikó*

Szerkesztő: *Károly Krisztina*

Célok és témakörök

Az Across Languages and Cultures angol nyelvű multidiszciplináris folyóirat, amelynek célja, hogy nemzetközi szakmai fórumot teremtsen egy dinamikusan fejlődő új tudományos kutatási terület a fordítástudomány (Translation Studies) művelői számára.

Tanulmányokat és recenziókat közöl a tág értelemben vett nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása területéről.

Témakörök: általános fordításelmélet, leíró fordítástudomány (pl. szépirodalmi, jogi, műszaki szövegek fordítása, médiafordítás, konzekutív és szinkrontolmácsolás, bírósági tolmácsolás, közösségi tolmácsolás stb.), alkalmazott fordítástudomány (pl. fordító- és tolmácsképzés, fordítás-kritika, számítógéppel támogatott fordítás), többnyelvűség, interkulturális kommunikáció, nyelvpolitika és fordításpolitika.

Kéziratok benyújtása

Kéziratokat és szerkesztőségi levelezést kérjük az alábbi címre küldeni:

Across Languages and Cultures szerkesztősége

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Fordító- és Tolmácsképző Központ

1088 Budapest

Múzeum krt. 4. „F”

Telefon: (36-1) 2 669 833/5894

E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu

karoly@dpg.hu

asohar@elender.hu

Alapítva: 2000

Méret: 17×25 cm
HU ISSN 1585-
1923

Megjelenik:

évente

egy kötet

két füzetben

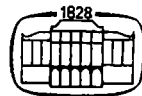
2001: Vol. 2

Előfizetési díj

kötetenként:

8,960,-Ft áfával

AKADÉMIAI
KIADÓ
BUDAPEST

www.akrt.hu

Tájékoztatjuk a tisztelt kollégákat és valamennyi érdeklődőt, hogy 1999. január 22-i bejegyzéssel megalakult a

SZENT JEROMOS ALAPÍTVÁNY

A MAGYAR FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSKÉPZÉS TÁMOGATÁSÁÉRT

Az alapítvány célja a magyarországi fordító- és tolmácsképzés támogatása. Ennek érdekében az Alapítvány támogatja az intézményes tolmács- és fordítóképzést, ösztöndíjjal segíti tolmács illetve fordító szakos hallgatók tanulmányait és külföldi részképzését, támogatja tolmács- és fordító oktatók továbbképzését, szakmai továbbképző tanfolyamokat szervez annak érdekében, hogy a tolmács- és fordítói munka színvonalának emelésével elősegítse Magyarország euroatlanti integrációját, szakmai folyóiratot, illetve publikációkat jelentet meg, tudományos kutatást kezdeményez, folytat illetve támogat, valamint szakmai kapcsolatokat kezdeményez és ápol magyarországi és külföldi társintézetekkel és szakmai szervezetekkel.

A kuratórium elnöke: dr. Klaudy Kinga

Az alapítvány nyitott. Az Alapítványt minden magyar és külföldi magánszemély vagy jogi személy, illetve jogi személyiséggel nem rendelkező társaság pénzüsszegekkel, illetve szolgáltatásokkal támogathatja.

A Szent Jeromos Alapítvány számlaszáma: 10100792 72841400 00000008.

Számlavezető Bank: Budapest Bank, Királyhágó Fiók.

A közhasznú szervezetekről szóló 1997. évi CLVI törvény értelmében az alapítványt támogató pénzadományok levonhatók a személyi jövedelemadó- és társasági adóalapból.

Az alapítvány székhelye: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ

Budapest 1088. Múzeum krt. 4/F. Tel: 2 669 833, Fax: 4 855 217.

e-mail: kklauy@ludens.elte.hu vagy aeiler@ludens.elte.hu

FELHÍVÁS

1%

Felkérjük a Fordító- és Tolmácsképző Központ hallgatóit, öregdiákjait, tanárait, lektorait és mindenkit, akit érdekel a fordítás és tolmácsolás ügye, hogy 2002-től jövedelemadójuk 1%-val támogassák Alapítványunk célkitűzéseit.

Ehhez a személyi jövedelemadó csomagban található rendelkező nyilatkozaton a Szent Jeromos Alapítvány adószámát kell feltüntetni:

18166143-1-42

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

2001. III. évfolyam, 2. szám

E számunk munkatársai:

Cs. Jónás Erzsébert	Nyíregyházi Főiskola Orosz Nyelv és Irodalom Tanszék
Dékány Edit	SZTE JGYTFK Német Nyelv és Irodalom Tanszék
Dróth Júlia	Szent István Egyetem Nyelvi Intézet
Élthes Ágnes	Budapest Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Géro Györgyi	Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem
Horváth Ildikó	ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Klaudy Kinga	ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Koltay Tibor	Szent István Egyetem Központi Könyvtár
Lehmann Magdolna	PTE Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program
Mohi Zsolt	Károli Gáspár Egyetem Angol Tanszék
Pollmann Teréz	ELTE BTK Olasz Tanszék
Pym, Anthony	Tarragonai Egyetem, Spanyolország
Valló Zsuzsa	ELTE Tanárképző Főiskolai Kar
Vincze Katalin	Nyíregyházi Főiskola Német Nyelv és Irodalom Tanszék

ISSN 1419 7480

FORDI TRÁSNY 2001. III. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM